

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

7-8 YAŞ ÇOCUKLARIN DİNİ KAVRAMLARI
ALGILAMA BİÇİMLERİ
(24 KASIM İLKOKULU ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

Necip Fazıl TAŞAN

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Necip Fazıl TAŞAN		
	Numarası	098102081008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	7-8 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Biçimleri (24 Kasım İlkokulu Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Necip Fazıl TAŞAN
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Necip Fazıl TAŞAN
	Numarası	098102081008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	7-8 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Biçimleri (24 Kasım İlkokulu Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 7-8 Yaş Çocukların Dini Kavramları Algılama Biçimleri (24 Kasım İlkokulu Örneği) başlıklı bu çalışma 20/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mustafa TAVUKÇUOĞLU	
2	Prof. Dr.	Muhittin OKUMUŞLAR	
3	Dr. Öğrt. Üyesi	Sümevra BİLECİK	

ÖNSÖZ

Elinizdeki çalışma teorik ve pratik bilgiler olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Çalışmanın teorik kısmında ilkönce araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımları hakkında ön bir bilgi verilmiştir. Kuramsal olarak kavramın tanımına, 7-8 yaş çocuğunun gelişimsel özelliklerine, kavramın tanımı ve özellikleri gibi konulara değişik kaynaklardan faydalanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda kullandığımız yöntem, model ve araştırmamızın evreni, verilerin toplanması ve analizi konularıyla ilgili bilgiler verildikten sonra bulguları yorumladığımız bölüme geçilmiştir.

Yaptığımız araştırma Konya Meram İlçesinin 24 Kasım İlkokulunda öğrenim gören 7 ve 8 yaş çocuklar ile görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Soru cevap şeklinde 10 adet dini ve ahlaki kavram çocuklara yöneltilmiştir. Çocukların verdikleri cevaplar ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş daha sonra ekleme ve çıkarma yapmadan yazıya geçirilmiştir. Araştırma yaptığımız kurumun ilkokul olması ve ilkokula kayıtların da adrese dayalı olması sebebiyle okulda okuyan çocuklar genellikle aynı ekonomik ve kültürel çevrede yaşamaktadırlar. Sorularımıza cevaplar alırken birbirlerine benzeyen cevaplar olmakla birlikte ara sıra farklılık arz eden cevaplarla da karşılaştık. Bu da çevrenin insan zihni üzerindeki etkilerini apaçık ortaya koymaktadır.

Elinizdeki bu çalışmayı yapmamda beni teşvik eden ve çalışmalar sırasında her türlü desteğini esirgemeyen kıymetli ve saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na görüş ve eleştirileri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Muhittin OKUMUŞLAR hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Benim bugünlere gelmeme sebep olan öncelikle anne ve babama, çalışmalar sırasında çalışmamın aksamaması için elinden gelen çabayı sabırla gösteren kıymetli eşime ve çalışmalar sırasında dikkatimi dağıtmamak için yoğun çaba sarf eden evlatlarıma buradan teşekkür eder ve duacıları olduğumu bildiririm.

Çabalarımızı sonuçsuz bırakmayan Allah'a hamdolsun.

Necip Fazıl TAŞAN Konya- 2018

ÖZET

Araştırmamızın amacı 1. sınıfa giden 7-8 yaşındaki çocukların öncelikle gerek bedensel gerek ruhsal gelişimlerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde ise araştırmanın metodolojisi üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise bulgular ve yorum incelenmiştir. Araştırmadan edinilen sonuçlara göre öğrencilerin en çok akıllarında kalanın yakın çevrelerindeki kişilerin anlattıkları olduğu görülmektedir. Dini ve ahlaki eğitim alan çocukların bu durumdan memnun oldukları da görüşmelerde gözlemlenen bulgular arasındadır. Çocuklar dini, ahlaki, soyut kavramların kendilerine anlatılmasından rahatsızlık duymamakla birlikte bu kavramları algılamakta zorluk çekmediklerini beyan etmişlerdir. Aynı zamanda çocuğun çevresinde inançlarını konuşarak paylaşabilen, ibadetlerini yerine getiren, ahlaki değerleri yaşayan kişilerin bulunması çocukların algısını olumlu yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Kavram Öğrenme, Dini Kavram

ABSTRACT

The purpose of our research is to determine primarily both physical and psychological development of kids at ages 7 to 8 who are in the first grade. For this purpose, the research consists of three parts. In the first part, the theoretical framework is discussed. In the second part, the methodology of the research is emphasized. In the third and last section, findings and interpretations are examined. According to the results obtained from the research it is seen that, what the students keep in their minds most is the tellings of their close circles. It is among the findings observed during the interviews that children who are getting religious and moral education are also pleased with this situation. Children state that they do not feel any discomfort to religious, moral and abstract concepts from being taught to themselves and they do not have difficulty in perceiving these concepts. At the same time, the presence of people around the child who are able to share their beliefs by talking, fulfilling religious obligations, and having moral values affects the perception of child in a positive way.

Keywords: Concept, Concept Learning, Religious Concept

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problem Durumu	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Önemi	2
4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
5. Araştırmanın Varsayımları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KURAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Kavram.....	5
1.1.1. Kavramın Tanımı	5
1.1.2. Kavramın Özellikleri	7
1.1.3. Kavramın Önemi ve Faydaları.....	8
1.1.4. Kavramlar Arası İlişkiler	10
1.1.5. Kavramların Çeşitleri.....	11
1.2. Kavramların Öğrenilmesi ve Temel Faktörler.....	14
1.2.1. Kavramları Öğrenme	14
1.2.2. Kavram Öğrenme Kuramları	17
1.2.3. Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler	19
1.2.4. Kavram Öğretiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler	20
1.3. İlkokul 1. Sınıf Çocuklarının Gelişim Özellikleri	21
1.3.1. Genel Özellikler	21
1.3.2. Motor Gelişimi.....	22
1.3.3. Dil Gelişimi.....	25
1.3.4. Duygusal Gelişim	28
1.3.5. Sosyal Gelişim	31
1.3.6. Bilişsel Gelişim.....	34
1.3.7. İlkokul Çağı Çocuğunda Dini Gelişim	37
İKİNCİ BÖLÜM	40
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	40
2.1. Araştırmanın Modeli.....	40
2.2. Araştırmanın Yöntemi	40
2.3. Evren ve Örneklem	41
2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42

BULGULAR VE YORUM.....	42
3.1. “Allah” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	42
3.2. “Melek” Kavramı İle İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	53
3.3. “Peygamberler” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	62
3.4. “Cennet ve Cehennem” Kavramları ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	71
3.5. “Dua” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	82
3.6. “Doğruluk” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	92
3.7. “İyilik” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları	100
3.8. “Güvenilirlik” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları	110
3.9. “Adalet ve Haksızlık” Kavramları ile İlgili Bulgular ve Yorumları.....	121
3.10. “Saygı” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları.....	129
SONUÇ VE ÖNERİLER	139
KAYNAKÇA.....	141

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problem Durumu

Günümüz bilgi toplumunda öğrenme, üzerinde en çok durulan, en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir. Öğrenme, bireyin yaşantısı sonucu edindiği, zihinsel faaliyetlerin gücüyle meydana gelen davranış değişiklikleridir. Ancak bu davranış değişikliğinin istendik olması ve bireyin yaşantısındaki davranışlarını değiştirecek nitelikte kalıcı olması gerekir. Günümüzde halen nasıl bir süreç oluşturduğu tartışılan bir kavram olan öğrenme, birçok tanıma sahiptir. İnsanlarda öğrenme kaç yaşında olursa olsun yaşama deneyimleri sonucu gerçekleşir. Öğrenmenin nedenleri, süreçleri, hangi koşullar altında gerçekleştiği ve sonucunda neler olduğu öğrenme kuramları ile açıklanmaktadır.

Okulöncesi dönem çocukları, gelişimin her boyutunda çok sayıda beceri geliştirirler. Beceriler, doğrudan teorik ve pratik yoluyla öğretilebileceği gibi, gözleme dayalı taklit yoluyla da öğrenilebilir. Çocuklar, öğrenme sürecinin her aşamasından zevk alırlar. Bu öğrenme için gerekli olan iç ve dış motivasyonu sağlar ve öğrenmeye karşı ilgiyi dinamik tutar. Çocuklar öğrenmek için, öğrenirken ve öğrendiğinde, hem öğrenme ürününden hem de öğrenme sürecinden zevk almayı başarmış olmalıdırlar. Bu, çocuk için de yetişkin için de önemlidir. İlk altı yaşta çocuk çevresine karşı son derece meraklı aynı zamanda dini konulara karşı da meyillidir. O halde bu ihtiyacın en doğru şekilde karşılanması gerekmektedir. Fakat ilk çocukluk döneminde verilmesi gereken eğitimin belirlenmesi zannedildiği kadar kolay değildir. Öncelikle çocukların algı dünyası aydınlatılmalı ve onların algılama durumuna göre verilecek eğitim şekillenmelidir. Bu konudaki herhangi bir ihmalkârlık veya yanlış uygulama kişinin ileriki yaşlarında ortaya çıkacak birçok sorunu beraberinde getirebilir. Bu konuda 1. Sınıf öğrencileriyle ilgili problemleri şu şekilde belirtebiliriz:

-1. sınıfa giden çocuk dini ve ahlaki kavramları nasıl algılar?

-Bu çocuklara dini ve ahlaki kavramların birçoğunu oluşturan soyut kavramları öğretmek doğru mudur?

-Bu öğretim doğru ise metodu nasıl olmalıdır?

-Bu öğretim doğru değil ise kişinin karakterinin şekillendiği bu yıllarda nasıl bir eğitim ve öğretim benimsenmelidir?

2. Araştırmanın Amacı

İnsanı inceleyen bilim dallarındaki gelişmeler sayesinde çocuğun ruh dünyasına girdikçe artık onu ihmal edilmemesi gereken önemli bir varlık olduğu anlayışı gittikçe güçlenmektedir. Yine eğitimin etkisinin yaşın ilerlemesiyle ters orantılı olarak azalması küçük yaşların önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla çocukluk dönemi onun gelişimi ve ruh sağlığı açısından büyük değer taşımaktadır. Konunun bu kadar önemli ve hassas olması aynı zamanda bu alanda yeteri kadar çalışma yapılmamış olması dikkatimizi çekerek bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirdi.

Araştırmamızın amacı 1. sınıfa giden çocukların öncelikle gerek bedensel gerek ruhsal gelişimlerini tespit etmektir. Akabinde dini ve ahlaki kavramları bu yaş çocuklarının nasıl algıladıklarını ve algılarda nelerin etkili olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte bu yaş çocuklarına verilmesi gereken eğitim ve öğretimin nasıl olması gerektiği konusunda fikir sunmaktır.

3. Araştırmanın Önemi

İnsanın hayatı boyunca öğreneceği şeylerin büyük çoğunluğunu 3-6 yaş arasında öğrenir. Bu nedenle ilk çocukluk döneminde çocuğun zihinsel, duygusal, sosyal gelişimi için onu destekleyici, uyarıcı ve eğitici bir çevre son derece önemlidir. Aynı zamanda bu dönemde çocuk dini konulara son derece meyilli ve çevresine karşı oldukça duyarlıdır. Bireyin ileriki yaşlarını etkileyecek en önemli

unsurlar hayatının ilk yıllarında öğrendiği bilgi ve tecrübelerde saklıdır. Kavramları anlamlandırmak ve bununla bağlantılı olarak gelişen dünyaya bakış açısı kişinin bulunduğu sosyal yapı, kültür ve aldığı eğitim ile paralellik arz etmektedir. Kavramları öğrenme devamında davranışı, davranışların alışkanlık haline gelmesi de karakteri meydana getirir. Karakterin en çok şekillendiği dönemler ise kişinin ilk çocukluk yıllarına rastlamaktadır. Batı dünyası konunun öneminin farkına varmakla birlikte bu alanda birçok çalışma yapmıştır. İslam dünyasında ve ülkemizde yıllardır bu konunun önemi bilinmekle birlikte son dönemlerde bu alandaki çalışmalar daha da arttırılmıştır. Fakat bu alanda duyulan ihtiyaç daha birçok çalışma ve araştırmayı gerektirmektedir. Araştırmamız bu alana bir katkı sağlamak amacı ile 1. sınıfa giden çocukların gelişimlerini ve algılama düzeylerini ortaya koymak adına yapılmıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Konya ili 24 Kasım İlkokulunda öğrenim ve eğitim gören 1. sınıf öğrencilerinden 20 öğrenci ile sınırlandırılmıştır. Okulun Konya merkezde ve çeşitli gelir seviyesine sahip ve farklı sosyokültürel ailelerin yaşadığı bir mahallede olması okulun seçiminde etkili olmuştur. Görüşme yaptığımız öğrenciler sosyokültürel düzeyleri ve kültürel seviyeleri tesadüfi olarak seçilmiş ailelerin çocuklarıdır. Bir başka deyişle görüşme yaptığımız grup heterojen özelliktedir. Bu çocuklara 10 başlık altında yer alan 12 dini ve ahlaki kavram hakkında sorular yöneltilmiştir. Bu kavramlar: Allah, melekler, peygamberler, cennet ve cehennem, dua, doğruluk, iyilik, güvenilirlik, adalet, haksızlık ve saygı'dır. Araştırmamız gözlemlenebilen mekân ve zaman aralıklarıyla sınırlıdır. Görüşmelerimiz 2015 yılında gerçekleştirilmiştir.

5. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada görüşmelerde bulunduğumuz çocukların normal zekâ düzeyine sahip sağlıklı bireyler oldukları kabul edilmiştir. Çocuklara yönelttiğimiz soruların araştırmamızın yapısına uygun ve ölçmede yeterli olduğu var sayılmıştır. Çocukların kavramları hatırlaması adına ek sorular ve örneklendirmeler yöneltilmiştir ve kısmen

kavramları algıladıkları görülmüştür. Kavramların isimlerini duymayan ya da bu konuda bilgisi olmayan çocuklar bilmediklerini belirtmişlerdir. Kendilerini ifade edebilmeleri için (mülakat, ses kaydı vb) farklı yöntemler denenmiş ve algı düzeyleri verdikleri ifadeler üzere kabul edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavram

Bu bölümde kavramın tanımı, kavramın özellikleri, kavramın önemi ve faydaları, kavramlar arası ilişkiler ile kavram çeşitleri ve algılama tabirinin tanımı üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Kavramın Tanımı

Sokrates'ten günümüze felsefenin temel sorularından birisi “kavram nedir?” sorusu olmuştur. Kavramın ne olduğu filozofları derin tartışmalara iten bir sorudur. Platon, kavrama idea diyerek ona bir gerçeklik yüklemiştir. Sokrates'ten Aristoteles, Hume ve Kant'a kadar bir çok filozof, bu konudaki farklı yaklaşımlarına rağmen, temelde, kavramı, bir şeyin (objenin) zihindeki ve zihne ait tasarımı saymışlardır. Son olarak neopozitivist filozoflar, “kavram” yerine, dil içerisinde anlam taşıyan ve tanımlanabilir olan sözcüklerden, “terim”lerden söz edilebileceğini, “kavram”ın dilden bağımsız bir neliğinin (mâhiyetinin) olamayacağını ileri sürmüşlerdir ve bu tutumlarıyla, “kavram” konusunu bir ölçüde mantığın dışına çıkarmışlardır.¹

Kavrama ilişkin olarak literatürde yapılmış pek çok tanım ve açıklama bulunmaktadır. Genel olarak bu tanım ve açıklamalar birey, nesne ve fikirleri belirleme ve gruplama çevresinde yoğunlaşmaktadır. Literatürde kullanılan kavram tanımlamalarından bir kısmı aşağıdaki gibidir;

- Türk Dil Kurumu sözlüğünde kavram; “*bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon*” ya da “*nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım*” olarak tanımlamıştır.²

¹ Doğan Özlem, Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, s.65.

² Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdk.gov.tr>. Kavram Maddesi, 2015.

Klausenmeir, ise kavramı, “benzer nesnelere, insanları, olayları, fikirleri, süreçleri gruplamada kullanılan bir kategori” olarak tanımlamıştır.³

Semiha Akıncı’ya göre kavram; “bir şeyin, objenin zihindeki tasarımıdır”⁴.

Kavramlar, ortak özelliklerin, nesne, olay, fikir ve davranışların oluşturduğu soyutlamaların soyut temsilcileridir.⁵

Doğan Özlem’e göre kavram, “zihnimize düşünülmüş olan herhangi bir şeydir”⁶.

Eliot ve arkadaşları kavramı, “bilginin temel yapısı ve fikirlerin zihinsel uyum yeteneği” olarak tanımlamışlardır.⁷

Kavramlar genel olduğundan, tek bir varlığın zihindeki tasarımı olan hayalden farklıdır. Kavram genel, hayal ise özeldir. Kavramın genel olması demek objenin şu veya bu niteliğini taşıması demektir. Örneğin kedi hayali, bir kedinin hayalidir; rengi, duruşu, davranışı ile belli bir kedinin, görür gibi zihinde canlanmasıdır. Kedi kavramı ise geneldir; içerisine bütün kediler girer. Kedi kavramı bir sınıfı ifade eder. İçerisine sayısız, bütün kediler, her cinsi girer. Ağaç, kuş, çiçek, at, masa, insan gibi kavramların her birinin zihnimize genel bir tasarımı vardır. Örneğin “kuş”un zihnimize genel tasarımı; kanatlı, uçan, öten, hayvan ve canlı oluşudur.⁸

Kavramı, Kant’a dayanarak gerçek olsun olmasın, bir şeyin (objenin) zihindeki tasarımı sayıyoruz. Bu haliyle kavram, Platoncu olmayan anlamda bir ide, bir fikirdir: o, düşünülebilen herhangi bir şeydir. Bu yönüyle kavram, bir şeye

³ Hakan Dündar, Kavram Analizi Stratejisinin Öğrencilerin Kavram Öğrenme Başarısı ve Hayata Bilgisi Dersine İlişkin Tutumlarına Etkisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, S.6.

⁴ Semiha Akıncı, Kavram ve Terim, Ed. Semiha Akıncı, Klasik Mantık, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s.13.

⁵ Nurettin Fidan, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Alkım Yayınevi, Ankara, 1996, s.187.

⁶ Özlem, a.g.e., s.66.

⁷ Dündar, a.g.e., s.6

⁸ Akıncı, a.g.e., s.13

(objeye) işaret eder. Fakat düşüncüyü ancak dille ifade edebildiğimiz anımsandığında, bir fikir, bir ide olarak kavramın dille ifadesine ihtiyaç duyarız ki, bir kavram dille ifade edildiğinde terim adını alır. Terim, bu bakımdan, bir dilsel/fonetik simgedir; o kavramı işaret eder, bize kavramı dilsel/fonetik yönden hatırlatır, ama kavramın kendisi değildir⁹.

Kıyası kavram nesnelere zihindeki tasarımı olarak nitelenmektedir. Kavram soyutlama ve genelleme yapılarak elde edilir. Nesnelere ayrılma özelliği olmayan nitelikleri nesneden ayırarak düşünebilmeye soyutlama denir. Örneğin; renk, tat, koku ve şekil gibi özelliklere sahip olan bir elmanın “kırmızı” renginin diğer özelliklerden ayrı olarak düşünülmesi soyutlamadır. Birbirlerine benzeyen varlıkları ortak özellikleri ile düşünmek ise genellemedir¹⁰.

1.1.2. Kavramın Özellikleri

Kavramla hayali birbirinden ayırmak gerekir. Hayal daima özeldir, belli bir objenin tasavvurudur, hayalde niteliğin rolü büyüktür. Kavram ise geneldir, objenin şu veya bu niteliğini taşımaz. At hayali ile at kavramını karşılaştıralım: At hayali, rengi, şekli ve duruşu ile belli bir at'ın, onu görür gibi zihinde canlandırılmasıdır. At kavramı ise belli bir at'ı ifade etmez, bütün atlar onun içerisine girer. Görülüyor ki kavram genel bir fikirdir¹¹.

Kavramların özellikleri şunlardır¹²:

1. Kavramlar, insan tecrübesine dayalı olarak zaman içerisinde değişirler.
2. Obje ve olayların algılanan özellikleri bireyden bireye değişebilir.
3. Kavramın orijinali vardır.

⁹ Özlem, a.g.e., s.66.

¹⁰ Komisyon, Ortaöğretim: Mantık Ders Kitabı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2014, s.44.

¹¹ Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayını, 1986, s.18.

¹² Canan Dilek Eren, Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenmenin Eleştirel Düşünme Eğilimine, Kavram Öğrenmeye ve Bilimsel Yaratıcı Düşünme Becerisine Etkisi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.64-65.

4. Kavramların bazı özellikleri bazen birden fazla kavramın üyesi olabilirler.

5. Kavramlar objelerin ve olayların hem doğrudan hem de dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerinden oluşurlar. Her kavramın soyut ve somut özellikleri vardır.

6. Kavramlar çok boyutludur.

7. Kavramlar kendi içlerinde, özelliklerine uygun belli ölçütlere göre gruplanabilirler.

8. Kavramlar dille ilgilidir. “Bir kültürü oluşturan insanların düşünce ve duygu zenginliği, eğilimleri ve ihtiyaçlarını çeşitliliği ve geliştirdikleri değerlerin niteliği, kısaca o insanların yaşam biçimi kavram oluşturma ve geliştirme sürecini etkiler.”¹³

9. Kavramların özellikleri de kendi içinde birer kavramdır.

Kavram, dil ile ifade edilirse terim adını alır. Yani, kavramların sözle ifade edilmesi terimdir. Mantıkta terim, kendi başına bir anlam ifade eden en küçük birimdir. Kavram, nasıl ki bir objeye işaret ederse; terim de bir kavrama işaret eder¹⁴. Kavram imgelemeden farklıdır. İmge tek ve soyut bir varlığa aitken kavram genel ve soyut varlığa aittir. Örneğin bir çiçeğin imgesi yani hayali belli bir çiçeğe aittir. Çiçek kavramı ise genel ve soyutlanmış çiçeğin tasarımını ifade eder. İmge kişiye özel bir anlam ifade ederken kavram aynı türdeki tüm nesnelere belirtir ve genel bir ifadedir¹⁵.

1.1.3. Kavramın Önemi ve Faydaları

Kavramlar bilgilerin yapı taşlarını, kavramlar arası ilişkiler de bilimsel yapıları oluşturur. Kavramlar eşyaları, olayları, insanları ve düşünceleri

¹³ Ülgen Gülten, Kavram Geliştirme, Pegem Yayınevi, Ankara, 2001, s.108

¹⁴ Akıncı, a.g.e., s.13.

¹⁵ A. Kadir Çüçen, Klasik Mantık, Asa Kitabevi, Bursa, 2006, s.49.

benzerliklerine göre gruplandırdığımızda gruplara verilen adlardır¹⁶. Kavramlar, düşünmenin yapıtaşlarından biridir. Nesnelere sınıflandırılmasına ve düşünme ufkunun genişletilmesine olanak sağlarlar. Kavramlar, yine kavramlarla açıklanabildiği için bireylerin düşüncelerine yardım ederek düşünce ağının kurulması için temel oluştururlar¹⁷.

İnsan çocukluktan başlamak üzere, düşünce birimleri olan kavramları edinir, sınıflandırır, aralarındaki ilişkileri bulur; böylelikle, bilgilerine anlam kazandırır, yeniden düzenler hatta yeni kavramlar ve yeni bilgiler üretir. İnsan zihninde gerçekleşen bu öğrenme ve yeniden yapılandırma süreci yaşam boyu devam eder¹⁸.

Kavramların faydalarını sıralamak gerekirse aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

-Kavramlar, bilinen bir kavramın özelliklerini genelleştirerek yeni durumları anlamada yardımcı olur.

-Kavramlar, büyük miktardaki bilgiyi daha küçük ve daha kullanılabilir duruma getirir

-Kavramlar, tek bir kavramdaki bilgi bütünü azaltarak düşünmeyi zenginleştirir.

-Kavramlar, bir düşüncenin kullanılabilir özelliklerinin hepsine işaret etmeksizin soyut fikirleri anlamakta kolaylık sağlar

-Kavramlar, analiz ve sentez gibi üst düzey düşünme süreçlerine izin verir¹⁹.

¹⁶ Fitnat Kaptan, Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara, 1998, Sayı 14, s.95-99.

¹⁷ Eren, a.g.e., s.65

¹⁸ Hüseyin Zorlu, Keşif Yoluyla Öğrenme Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Ankara, 2004, s.97.

¹⁹ Süleyman Akyürek, Din Öğretiminde Kavram Öğretimi, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.47.

Kavramlar, iletişim sürecini hızlandırdıkları gibi, daha etkili olmasını da sağlarlar. Bunun nedeni, insanların benzer kavramları paylaşıyor olmasında yatmaktadır. Böylelikle insanlar her nesne, olay ve fikirdeki belirgin detayları açıklama gereğinden de kurtulmuş olurlar. Bir bilgi ağı içerisinde kavramlar büyük öneme sahiptirler. Düşünmenin en temel birimini kavram oluşturmaktadır. Kavramlara yüklenen olumluluk ve olumsuzluğu, yani bir kavramın işaret ettiği şeyde bir özelliğin bulunup bulunmadığını ifade etmenin tek yolu, kavramı özne, özelliği yüklem olarak içerecek bir önerme kurmaktan geçmektedir. Bu açıdan önerme kavram hakkında bir iddia taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, her önerme, kavram hakkında dil aracılığıyla ileri sürülmüş bir iddiadır²⁰.

Çocukların güçlüklerin üstesinden gelmesinde duygusal nitelikli kavramlar, çocuğa güven verir. Bu tür kavramlar şekillenip oluşunca gerçekler ve otoritelerce belli şartlar oluşturuluncaya kadar varlığını sürdürür. Böyle bir kavram ileri zihinsel olgunluk düzeyi ve sosyal baskılar nedeniyle reddedilinceye kadar ve alternatif bir kavram yerini alıncaya kadar varlığını sürdürür. Yakın çevredeki sayısız obje ve olayları gruplandırma, sınıflandırmaya yardım eder. Temel özelliklerden açısından benzer, ayrıntılar açısından farklı çok sayıdaki obje ve olayı daha kolay tanımaya yardım eder²¹.

1.1.4. Kavramlar Arası İlişkiler

Kavramlar arasında dört türlü ilişkiden birisi olabilir. Bu dört türlü ilişki: Eşitlik, ayrıklık, tam girişimlik, eksik girişimlik²²:

Eşitlik: Kavramlardan her biri diğerinin tüm bireylerini içine alıyorsa aralarında eşitlik vardır. Bu ilişkiye örnek:

-Her kuş ötendir

²⁰ Adem Korukçu, Kavramsal Haritaların Din Öğretiminde Kullanımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.22.

²¹ H. Ömer Beydoğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.47.

²² Akıncı, a.g.e., s.16-17.

-Her öten kuştur

Ayrıklık: Kavramlardan biri, diğerinin hiçbir bireyini içine almaz ise aralarında ayrıklık vardır. Bu ilişkiye örnek:

-Hiçbir kuş kedi değildir.

-Hiçbir kedi kuş değildir.

Tam Girişimlik: Kavramlardan yalnız biri, diğerinin tüm bireylerini içine alıyorsa aralarında tam girişimlik vardır.

-Bazı hayvanlar kuştur.

-Bütün kuşlar hayvandır.

Eksik Girişimlik: iki kavramdan her biri, diğerinin bazı bireylerini içine alırsa aralarında eksik girişimlik vardır.

-Bazı kuşlar ötendir.

-Bazı ötenler kuştur

1.1.5. Kavramların Çeşitleri

Bir kavram, gösterdiği nesne ya da olayların var olduğu çeşitli durumlara göre farklı konumlarda olabilir. Aşağıda kavramların çeşitleri verilmiştir.

a- Genel ve Tekil Kavramlar: Zihinde tasarlanan bir şey tek bir varlığa karşılık geliyorsa, bu kavram tekil bir kavramdır. Eğer bir sınıfın tümüne karşılık geliyorsa genel kavramdır. Genel olan kavramlara tümel kavramlar da denilmektedir. Örneğin “şu masa” tekil kavramdır. “Masa” ise genel kavramdır. Genel ve tekil kavramlar mantıksal ilişki sonucu elde edilir. Genel kavram, ortak özellikleri

paylaşan bir gruba veya sınıfa karşılık gelir. Tekil ise tek olanın kendisine olan özdeşliği üzerinde tasarlanarak elde edilir²³.

-Somut ve Soyut Kavramlar: Kavramlar soyutlamalardır, bu bağlamda kavramlar iki türde kategorize edilebilirler: Birincisi, masa, yağmur, kuş, araba ve ev gibi somut nesnelere türetilen soyutlamalardır. İkinci soyutlama ise, kızgın, fiil, ses, müzik veya soğuk gibi koşul ve süreçlerden türetilen soyutlamalardır. Bir nesnenin renk, biçim ve buna benzer özelliklerini tanımlayan kavramlara somut kavramlar denir. Böylesi kavramlar, insan performansının somut kavramları tanımaya yatkın olmasından dolayı somut olarak adlandırılmaktadır. Yuvarlak, kare, mavi, düzgün, eğri, düz ve benzeri özellik örnekleridir. Somut kavramların önemli bir çeşidi de nesnelere pozisyonlarıyla ilgili durumlardır. Bunlar üstünde, altında, yanında, çevresinde, sağ, sol gibi ifadelerdir. Varoluşunu başka bir şeye borçlu olan ve ancak düşünmede/zihinde bir başka şeyle ilişki halinde; nesne ya da nesnelere niteliği olarak düşünülen şeyin kavramına soyut kavram adı verilmektedir. Soyut kavramlar insanlık ve beyazlık kavramlarında olduğu gibi bir konudan soyutlaştırılarak elde edilmişlerdir²⁴.

-Tümel ve Tikel Kavramlar: Kavramlar bir önerme içinde özne ve yüklem olarak yer aldıklarında, tümel (universal, küllî) ve tikel (particular, cüz'î) olabilirler. Tümel kavram, bir tümel önermede özne durumunda olan ve bir sınıfın tümünü gösteren kavramdır. Örneğin; “Tüm hayvanlar canlıdır.” tümel önermesinde “tüm hayvanlar” tümeldir. Tikel kavram, bir tikel önermede özne durumunda olan ve bir sınıfın bir kısmını gösteren kavramdır. Örneğin; “Bazı hayvanlar eklembacıklıdır.” tikel önermesinde “bazı hayvanlar” tikeldir. Ne var ki tümel ve tikel kavramlar, ancak ve sadece, tümel ve tikel önermelerin özneleri olmayı ifade ederler ve onların önermelerdeki yerlerinden bağımsız bir tanımları yoktur. Öyle ki, tümellik ve tikellik, esasen, kavramların değil, önermelerin özellikleridir²⁵.

²³ Çüçen, a.g.e., s.50.

²⁴ Korukçu, a.g.e., s.23.

²⁵ Özlem, a.g.e., s.70.

-Kollektif ve Distribütif (Dağıtılmış) Kavramlar: Bir grubu, diğer gruptan ayırıp, kendi bireylerinden oluşan bir gruba kolektif kavram diyoruz. Örneğin, “ordu” bir kollektif kavramdır. Birçok bireyden oluştuğu gibi diğer gruplardan farklı olması bakımından “ordu” kollektif kavramdır. Buna karşılık “asker” kollektif kavram olan “ordu” içinde bir birey olarak ordunun içinde olduğu sürece anlam kazanır. “Asker” kavramı, “ordu” kavramına göre dağıtılmış kavramdır; çünkü anlamını üyesi olduğu gruptan alır. O halde, dağıtılmış (distribütif) kavramlar, kollektif kavramdan anlamım ve özelliğini alırlar²⁶.

-Olumlu ve Olumsuz Kavramlar: Bu kavram ayrımını ilk defa İngiliz mantıkçısı De Morgan yapmıştır. İnsan olumlu bir kavram, insan olmayan olumsuz bir kavramdır. Böylece bir kavram çifti, bütün varlığı ifade eder²⁷.

-Açık ve Seçik Kavramlar: Kavramların açık (clair, klar, vâzih) ve seçik (distinct, distinkt, sarih) olmaları, Yeniçağ felsefesi ve özellikle Descartes’la birlikte felsefede önemli bir tartışma konusu olmuştur. Descartes, açıklık ve seçikliği bilgide doğruluğun ölçütü saymıştır. Leibniz de açık ve seçik kavramlar üzerinde durmuştur. Açık kavram, Leibniz’e göre, konusunu (nesnesini) tanımamıza imkân veren kavramdır. Seçik kavram ise, başka kavramlardan ayırıldıkları, ayrılmış kavramdır. Açıklık ve seçiklik ayrı şeylerdir. Bir kavram açık olduğu halde seçik olmayabilir. Bir kavram seçikse, mutlaka açıktır²⁸.

-Özlük ve İltilik Kavramlar: Her önermede bir yüklenen kavram, bir de yüklenilen kavram vardır. Bir kavram başka bir kavrama yüklendiğinde, yüklenen kavram yüklenilenin özünün içinde ise, yani varlığı onun varlığına bağlı ise, yüklenilen kavram yüklenen kavrama oranla özlüktür. “İnsan akıllı hayvandır”. önermesinde akıllı hayvan insana (yüklenen) oranla özlüktür. Akıllı hayvan (yüklenilen) kavramı insanın özsel özelliğidir. Eğer yüklenilen kavram, yüklenenin özüne değil de ilintisine girerse, ona da iltilik denir. “İnsan ağlayandır.”

²⁶ Çüçen, a.g.e., s.51.

²⁷ Akıncı, a.g.e., s.14.

²⁸ Özlem, a.g.e., s.78-79.

önermesinde ağlama kavramı, insanın özü ile ilgili olmadığı için, insana oranla ilintilik denilir²⁹.

1.2. Kavramların Öğrenilmesi ve Temel Faktörler

Bu bölümde kavram öğretimi ve kavram öğretimi kuramları üzerinde durulmuştur.

1.2.1. Kavramları Öğrenme

Bilginin temel yapısı olarak nitelendirilen kavramlar genel olarak, benzer nesnelere, insanları, olayları, fikirleri, süreçleri gruplamada kullanılan bir kategori; nesne, olay, fikir ve davranışların oluşturduğu soyutlamaların soyut temsilcileridir. Kavram öğrenme bireyin dünyaya gelmesiyle başlayıp hayatının sonuna kadar devam eden bir süreçtir³⁰. Bireyler doğduğu günden ölümüne kadar kavramlarla karşılaşır ve kavramları, gözlem yaparak, formal ve informal eğitimle ön öğrenmelerine üzerine koyarak öğrenirler. Ancak ilk çocukluk yıllarında daha çok kavram kazanılır. Bu kavramlardan bir kısmı yaşamda rastlantısal olarak öğrenilir. Kavram öğrenmenin planlı biçimde öğretimi ise okullarda gerçekleşir. Kavram hangi öğrenme yöntemiyle öğrenilirse öğrenilsin, iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşama kavram oluşturma, ikinci aşama ise kavram kazanmadır³¹.

Kavramlar öğrenilme yollarına göre algılanan, betimlemeli ve kuramsal olarak üç gruba ayrılır. İnsanın dış dünyadan duyu organları ile aldığı izlenimler sonucunda oluşan kavramlar ile duyu organlarından gelen izlenimler yoluyla öğrenilen kavramlara algılanan kavram denir. Dış dünyanın varlıklar ile olaylar arasındaki ilişkileri açıklayan kavramlar betimlemeli kavramlardır. İnsanın zihinsel işlemler sonucu öğrendiği kavramlar da kuramsal kavramlardır³².

²⁹ Akıncı, a.g.e., s.14-15.

³⁰ Hakan Dündar, Naciye Aksoy, Kavram Analizi Stratejisinin Öğrencilerin Kavram Öğrenme Başarısı ve Hayat Bilgisi Dersine İlişkin Tutumlarına Etkisi, Akademik Bakış Dergisi, 2010, Say.21, s.3.

³¹ Çağla Kaygusuz, İlköğretim Beşinci Sınıf Matematik Dersi Programında Yer Alan “Çember Altı Öğrenme” Alanına Ait Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, S.13

³² Kaygusuz, a.g.e., s.13.

Yaşamın ilk yıllarında kazanılan kavramlar daha sonraki öğrenme ortamlarını ve süreçlerini de etkileyecektir. Öğrencilerin sosyal etkileşimle informal süreçlerde kazandıkları kavramlar bazen bilimsel gerçeklerle ters düşebilmektedir. Bu noktada karşımıza kavram yanılgıları çıkmaktadır. Zihinde yapılandırılan bir kavramın birey tarafından değiştirilmesi ise kolayca olmamakta ve diğer öğrenme durumlarını da olumsuz etkilemektedir³³. Aynı düzeyde bulunan somut bir kavramın öğrenilmesi, soyut bir kavrama göre daha kısa bir sürede gerçekleşmektedir. Alt düzeyde öğrenilmeye başlanan kavram, çocuklarda üst düzeye doğru ilerlemeye devam etmektedir.³⁴

Bilişsel gelişimin temelinde kavram öğrenme, farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Kavram öğrenmede bir düzeyden diğerine geçişi sağlayan zihinsel süreçlerin aynı sırayı izlediği ve bunun değişmez bir sıra olduğu araştırmalarla ortaya konmuştur. Buna göre düzeyle sırasıyla somut düzey, tanıma düzeyi, sınıflama düzeyi ve soyut düzeydir. Buna göre³⁵:

1. Somut Düzey: Objenin algılanabilen çevresine dikkat etme, objeyi diğer objelerden ayırt etme, ayırt edilen objeyi, aynı kapsam ve durumda bir başka zamanda da görüldüğünde hatırlama gibi kavram öğrenmek için zihinsel işlemler yapılmaktadır.

2. Tanıma Düzey: Objenin algılanabilen çevresine dikkat etme, objeyi diğer objelerden ayırt etme, ayırt edilen objeyi hatırlama, objeyi farklı ortam ve durumda gördüğünde de aynı obje olduğuna ilişkin genelleme yapma ve genelleme yapılan objeyi hatırlama gibi kavram öğrenmek için zihinsel işlemler yapılmaktadır.

3. Sınıflama Düzey: Objenin bir sınıfına ilişkin en az iki örneğin çok belirgin olmayan özelliklerine dikkat etme, her bir örneği, örnek olmayanlardan ayırt etme, ayırt edilen örnekleri hatırlama, farklı bir kapsam ve durumda karşılaşılan her bir

³³ Dündar ve Aksoy, a.g.e.,s.3.

³⁴ Kaygusuz, a.g.e., s.17.

³⁵ Nuray Senemoğlu, Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Yargı Yayınevi, Ankara, 2013, s.514.

örneğin aynı örnek olduğu genellemesine varma, genellemeyi hatırlama gibi kavram öğrenmek için zihinsel işlemler yapılmaktadır.

4. Soyut Düzey: Bu düzeyde tümevarım işlemleri ve alma işlemleri olmak üzere yapılması gereken zihinsel işlemler iki grupta toplanmıştır.

Çocuklar, kavramları tüm özellikleri ile öğrenmeden önce, karşılaştıkları nesne ya da olguları tanımayı, birbirine benzer özellikte olanları eşlemeyi ve diğer nesnelere ayırt etmeyi öğrenmektedirler. Çocuklar eşleme bir diğer deyişle, ayırt etme düzeyini tamamladıktan sonra bu nesne ve olguların isimlerini öğrendikleri ikinci aşamaya geçmektedirler. İkinci aşamada, çocuk nesnenin ismi söylendiğinde, nesnenin kendisini ya da resmini gösterebilir. Üçüncü aşamada ise nesnenin ya da olgunun kendisini ya da resmini gördüğünde ismini söyleyebilir duruma gelir³⁶. Araştırmacıların kavram öğrenmeye ilişkin görüşlerinde farklı yaklaşımların olduğu yapılan inceleme sonucunda ortaya çıkmıştır. Bireylerin buldukları yaş düzeyi ve bu yaşın sahip olduğu yeterliliklere göre ve kavramın özellikleri kavram öğrenmedeki yöntemi belirlemede önemli bir faktördür. Bireyler, öğrendikleri kavramları ihtiyaçları doğrultusunda yeni durumlarda uygulayabiliyor ve sorunu doğru çözebiliyorsa kavram doğru öğrenilmiş olarak kabul edilir.³⁷

Kavram öğrenme, uyarınları belli kategorilere ayırarak, zihinde bilgiler oluşturmaktır. Novak ve Gowin'e göre; öğrenme yani bilgi oluşturma süreci, kişisel olarak gerçekleştirilir. Bu bilgi oluşturma süreci gelişmiş ve kelimesi kelimesine olursa "ezbere öğrenme" denilen yan ürün ortaya çıkmaktadır, bununla beraber, yeni bilginin kazanımı ve aktarımının, kavramların oluşturulması ve aktarılmasıyla bire bir ilişkili olduğu söylenebilir.³⁸ Kavram öğretimindeki alışılmış yöntem; öğrenciye kavramı ifade eden sözcüğü vermek, kavramın sözel bir tanımını vermek, tanımın anlaşılması için kavramın tanımlayıcı ve ayırt edici niteliklerini belirtmek, öğrencinin kavrama dâhil örnekler ile dâhil olmayan örnekler bulmasını sağlamak

³⁶ Sezgin Vural, Semiha Çelik, Örneklerle Kavram Öğretimi, Kök Yayıncılık, Ankara, 2008, s.15.

³⁷ Kaygusuz, a.g.e., s.17.

³⁸ Mustafa Serdar Köksal, Kavram Öğretimi ve Çoklu Zeka Teorisi, Kastamonu Eğitim Dergisi, 2006, c.14, s.474.

basamaklarından oluşur. Bu yöntem, kavramları öğretmede yeterince etkili olmaz; çünkü birçok kavramda sıkıntı, kesin bir sözel tanım yapılamamasından ortaya çıkmaktadır. Yöntemin etkili öğrenme açısından başka güçlükleri de söz konusudur.³⁹ Kavramların öğrenilmesinden bahsederken bu arada algı kavramından da söz etmekte yarar vardır.

1.2.2. Kavram Öğrenme Kuramları

Kavram öğrenme kuramlarının her biri kavram öğrenmenin farklı alanlarını ele almaktadır. Bu durumda her kuram tek başına kavram öğrenmeyi açıklayamamaktadır. Aşağıda bu kuramlar ayrı ayrı ele alınmıştır.

a. Davranışçı Öğrenme Kuramları

İlk kuruculuğu ve savunuculuğu J. B. Watson tarafından yapılan davranışçı yaklaşımın felsefi alt yapısını John Locke, fizyolojik alt yapısını Ivan Petroviç Pavlov ve psikolojik alt yapısını ise E. L. Thorndike, B. F. Skinner, Hull ve L. L. Bernard oluşturmuştur⁴⁰. Çocuğun kullandığı sesleri öğrenmesi davranışçı kuram açısından böyle tanımlanmakla birlikte sözcük öğrenmesi çok daha karmaşık bir süreç olarak anlatılır. Hem klasik hem edimsel koşullanma çocukta sözcük öğrenmeyi açıklar. Edimsel biçimleme kuralı sesbilgisel özellikleri biçimlendirdiğinde, bir bakıma sözcük gelişimine de katkıda bulunur. Örneğin, çocuğun, babasının yanında ürettiği sözcük benzeri ses üretimleri (bababa gibi) farklı bir ilgi ve dikkat çekip pekiştirilirken, babanın olmadığı bir ortamda söylenmesi beklenen ilgiyi görmeyebilir.⁴¹

Hull'a göre çağrışımlı süreçler kavram öğrenmeyi kontrol eder. Kurama göre kavram öğrenme uyarıcı-tepki arasında bağ kurarak gerçekleşir. Birey örnek gördüğü ve dönüt aldığı her zaman yeni uyarıcı-tepki ilişkileri oluşturur ve eski ilişkileri de kuvvetlendirir. Süreç içerisinde deneme ve yanılma yoluyla kavramlar ve

³⁹ Korukçu, a.g.e., s.24.

⁴⁰ Kurtman Ersanlı, Öğrenmede Davranışsal Yaklaşımlar, Ed: Binnur Yeşilyaprak, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s.183.

⁴¹ S. Seyhun Topbaş, Dil ve Kavram Gelişimi, Kök Yayıncılık, 2005, s.33.

kavramların içine giren örnekler arasında bağ kurulur. Nesne veya olaylar belli bir gruba dâhil olarak çağrışım kurulmasını sağlar. Öğrenilen kavram dille bütünleştirilerek ifade edilir ve kavram tanımlanır. Kavramların ayırıcı ve ortak özellikleri açıklanabilir, yeni kavramlarla karşılaşıldığında sınıflandırma yapılabilir. Öğrenme sürecinde öğrenen pasif durumdadır.⁴²

b. Bilişsel Öğrenme Kuramları

Bilişsel öğrenme kuramlarına göre öğrenme temelde zihinsel bir süreçtir. Öğrenme bireyin zihinsel yapılarındaki değişim olarak tanımlanır. Bu bilişsel değişim davranışlarda değişmeyi ve yeni davranışları kazanmayı sağlar⁴³. Bilişselciliğe göre öğrenme; öğrencinin ne bildiği ve ona nasıl ulaşabildiğidir. Burada temel ilgi davranışçılıktaki gibi dışsal etmenlere değil, öğrencinin içsel olarak kullandığı bilişsel süreçlere yöneltilmiştir.⁴⁴

Her yeni öğrenme önceki öğrenmelerin üzerine bina edilmektedir. Bu sahip olunan hipotez ya doğru ya da yanlıştır. Duruma göre birey devamlı olarak hipotezi test eder, geliştirir ve değiştirir.⁴⁵ Birey uyarıcılara dikkat eder, onları algılar ve bellekte saklar. Bilgi kodlanarak uzun süreli belleğe gönderilir. Bu kodlamada ipuçları, çevre ve uyarıcılar ne kadar zenginse bilginin gerektiğinde geri getirilmesinde o kadar kolaylık sağlanır. Öğrenme ürünlerinin türü de bu duruma etki eder.⁴⁶ Bilişsel öğrenmede hipotezler ve onların test edilmesi, önemli rol oynar. Birey çevredeki uyarıcıların doğrudan kontrolü altında değildir, o olayları anlamlandırır. Bireyin belli bir hipotezi veya stratejiyi seçip seçmemesi, sadece onun geçmiş öğrenmesi ile değil, onun o andaki ilgileri ve çeşitli alternatiflerin etkileşimi tarafından belirlenir. Bu yüzden kavram öğrenmedeki süreçler sadece bağ kurma

⁴² Süleyman Akyürek, Din Öğretiminde Kavram Öğretimi, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.80-81.

⁴³ Senemoğlu, a.g.e., s.263.

⁴⁴ www.sirinkaradeniz.com/dersler/kuram.pdf. Erişim tarihi:15/04/2015

⁴⁵ Akyürek, a.g.e., s.83

⁴⁶ Senemoğlu, a.g.e., s.332.

olarak tanımlanamazlar. Birey etkin bir şekilde değişik hipotezler geliştirir ve bunları sürekli test eder. Böylece kavramlar öğrenilir.⁴⁷

Öğrenmede önemli bir etkiye sahip olan algı içsel olarak yorumlanarak kavramları anlamlandırmaya yarar. Genelme ve ayırt etme bireyin sınıflama yaparak kavramları öğrenmesini sağlar. Gelişim ilerledikçe kavram öğrenmelerin niteliği de artar. Yaşantı ve yaşantıların niteliği kavram öğreniminde önemli rol oynar. Gelişmeyle orantılı olarak kavramlar daha esnek, daha teferruatlı ve daha soyut hale gelirler.⁴⁸

1.2.3. Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler

Kavram öğrenme öğretim değil, öğrenme merkezli bir yaklaşımla incelediğinde, tüm öğrenme yöntemlerinin, edimsel koşullanma, anlama (bellek süreci ve bilgi işlem) ve problem çözme yöntemleri bir bütünlük içinde kullanıldığı görülebilir. Kavram öğrenmeye öğretim açısından bakıldığında, öğretim yöntemi tek başına hiç önemli değildir. Öğretmenin, kavram öğrenmenin nasıl bir süreç olduğunu ve hangi koşullarda gerçekleştirebileceğini anlamış olması, herhangi bir öğretim yöntemine bağlı kalmadan, öğrencinin durumuna en uygun koşulları hazırlayarak uygulaması beklenir.⁴⁹

Kavram öğrenmeyi etkileyen faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁵⁰:

-Kavram öğrenmede önemli faktörlerden ilki yaş faktörüdür. Yaş arttıkça olgunlaşmanın ve öğrenmelerin niteliğinin artması beklenir. Birey yeni yaşantılar geçirdikçe öğrenmelerinin niteliği değişecek/gelişecektir.

⁴⁷ Akyürek, a.g.e., s.54.

⁴⁸ Akyürek, a.g.e., s.86

⁴⁹ Gülten Ülgen, a.g.e., s.56.

⁵⁰ Akyürek, a.g.e., s.60-61

-Zeka ve Bellek de kavram öğrenmeyi etkileyen faktörlerdendir. Zeka, öğrenme kapasitesini etkilemektedir. Zeka düzeyi ile yeni ve karmaşık kavramı öğrenme becerisinin düzeyi arasında ilişki vardır.

-Kavram öğrenme devamlılığı olan bir öğrenmedir. Bellek ise, devamlılığı olan öğrenmelerin yoğunluğunu ve kalıcılığını etkileyen bir değişkendir. Uzun süreli bellekteki bilgi, kısa süreli belleğin kapasitesi ve dikkat, kavram öğrenmeye etki etmektedir.

-Dikkat ve odaklanma da kavram öğrenmeyi etkilemektedir. Bireydeki dikkat süresi ve dikkat bozuklukları kavramları öğrenmeyi olumlu/olumsuz etkilemektedir.

-Bireyin duyguları öğrenme tecrübesi ile birlikte bulunurlar, öğrenmeyi artırır ya da azaltır, dikkat düzeyine etki ederler. Çok fazla ya da çok az kaygı öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.

-Bireyin ön öğrenmelerinin niteliği kavram öğrenmeyi etkiler. Zira ön öğrenmelerin yeni öğrenmelerle eşleşme veya yanlış eşleşme durumu, bireyin dikkatini belirleyecektir. Yeni bilgi ve becerileri kazanma büyük oranda bireyin önceki tecrübe ve bilgisine dayanır.

- Zaman kavram öğrenmede önemli bir değişkendir. Bireye öğrenmesi için verilen zaman ya da bireyin öğrenmeye ayırdığı zaman onun öğrenmesini etkiler.

-Kavram öğrenmede çevrenin özellikleri de önemli bir faktördür. Çevredeki uyarıcıların zenginliği kavram öğrenmeyi etkiler.

1.2.4. Kavram Öğretiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler

Kavram öğretimi üzerine yapılan araştırmalar, aşağıdaki etmenlerin başarıyı artıracığı yönünde sonuçlar ortaya koymuştur.⁵¹

⁵¹ Beydoğan, a.g.e., s.115-116.

-Öğretilecek kavrama uygun kavram öğretim yaklaşımının seçilmesi öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.

-Kavram öğretiminde kavram analizine dayalı olarak, en iyi örneğin seçilmesi ve uygun bir sırayla verilmesi başarıyı artırır.

-Kavramın mümkünse somut örnekleri (resim, şekil, pratik, tablo, film, demonstrasyon) mutlaka verilmelidir. Öğrencinin zihninde kavrama ilişkin imaj oluşturmasını ve ilişki kurmasını sağlayacak görsel araçlardan faydalanılmalıdır.

-Sunulan kavramın kritik özelliklerinin kavranması kavramlaştırmayı kolaylaştıracığından, kavramın mutlaka kritik özellikleri verilmelidir.

-Öğrencilerin kavrama ilişkin örnek vermeleri sağlanmalı, doğru veya yanlışlığı hakkında bilgi verilmelidir. Öğrencilerin klişeleşmiş örnekleri değil, orijinal örneklerine daha fazla değer verilmelidir.

-Kavram öğrenmede öğrenci zamanla sınırlanmamak, olabildiğince bol örnek vermesi sağlanmalıdır.

1.3. İlkokul 1. Sınıf Çocuklarının Gelişim Özellikleri

İlkokul 1. sınıf öğrencilerin gelişimi, yaşamlarının daha önceki dönemleriyle karşılaştırıldığında, önceki kadar hızlı olmamakla beraber, büyüme ve gelişme devam etmektedir.⁵² 1. sınıf çocuklarının gelişim özellikleri aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır.

1.3.1. Genel Özellikler

Bilgili ve olgun bir birey görünümünde olan 5-7 yaş çocuğu, çevresine karşı dostça bir yaklaşım içindedir. En belirgin özellikleri arasında, yeterli ve dengeli oluşu gelmektedir. 5-7 yaşındaki çocuk, yeteneklerinden en iyi biçimde yararlanmak

⁵² Pınar San Bayhan, İsmihan Artan, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.163

ister; hak ettiği sorumluluk ve ödüllere biraz olsun sahip olmaktan hoşlanır ve yaşadığı kültür çevresine uyum göstermeyi, başarılı bir kontrolle gerçekleştiren çocuktur. Bu yaşlardaki çocuklar başladığını bitirmeyi sever. O, artık daha çabuk karar verir⁵³. Çocuk kendi başına hareket etmeye, kendi isteklerine yönelip belirli becerileri gerçekleştirebilir. Yetişkinlere bağımlılığı önemli ölçüde azalmıştır. Yaşlılarıyla ilişkiler kurup oyun oynayabilir.⁵⁴

Hareket dönemi olan bu dönemde çocuk artık yavaş yavaş yetişkine bağımlılıktan kurtulur. Zihinsel işlemlerin yapıldığı bu dönemde, düşünce ben merkezlidir. Bu dönemde çocuk dili kazanır. Sosyalleşme bakımından ilerleme kaydeden çocuk akranlarıyla oyun oynamaya bu dönemde başlar. Bu dönemde yetişkinin yaptığı tüm hareketleri yapabilir. Ancak ince kas kullanımı gerektiren işleri yapmakta hâlâ güçlük çekmektedir⁵⁵. Altı yaş çocuğu değişmekte olan bir çocuktur. Altı yaşına rastlayan son çocukluk döneminin başlarında dengesiz ve olumsuz bir gelişim söz konusudur. Altı yaşında çocuk, tembel ve kararsız bir görünümdeydir. Çocuk bir kez daha iki buçuk yaşında yaşamış olduğu karar verme güçlüklerine uğrar, yine bir şeyin olumlu ve olumsuz iki yüzü arasında hızla gelip gider.⁵⁶

1.3.2. Motor Gelişimi

Motor gelişim, fiziksel büyüme ve merkezî sinir sisteminin gelişimine paralel olarak organizmanın isteme bağlı hareketlilik kazanmasıdır.⁵⁷ Motor gelişim, fiziksel büyüme ve merkezi sinir sisteminin gelişimine paralel olarak organizmanın isteme bağlı olarak hareket kazanmasıdır. Motor kelimesi tek başına “hareket” anlamına gelir. Motor gelişim görünebilen gelişimdir. Motor gelişim doğumdan

⁵³ Haluk Yavuzer, Bedensel, Zihinsel ve Toplumsal Gelişimiyle Çocuğunuzun İlk 6 Yılı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.215.

⁵⁴ Betül Aydın, Gelişimin Doğası, Ed. Binnur Yeşilyaprak, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s.41.

⁵⁵ Sezai Kalafat, Psikoloji ve Gelişim Psikolojisi, Ed. Ersan Kurtmanlı ve Ersin Uzman, Gelişim ve Öğrenme, Lisans Yayıncılık, 2006, s.33.

⁵⁶ Yavuzer, a.g.e., s.225.

⁵⁷ Bayhan ve Artan, a.g.e., s.168.

ölüme kadar olan motor davranıştaki değişkenlik ve denge ile ilgili çalışma alanıdır.⁵⁸

Dünyaya gelen her birey, daha anne karnında iken fiziksel olarak gelişmeye başlar. Dünyaya geldiğinde de bu gelişim hızlanarak devam eder. Önceleri refleks olan bu hareketlerin bazıları, refleks olarak ömür boyu devam ederken bazıları da zamanla organların bilinçli olarak kullanılması ile psiko-motor becerilere dönüşür. Nefes alıp vermek ya da göz kırpmak ömür boyu bireyin istemi dışında da olsa devam eden refleksif hareketlerdir. Oysa tek ayak üzerinde sekmek ya da kâğıt kesmek, organların kullanımının bilinçli olması ile yapılan eylemlerdir ve 'psiko-motor gelişim' içinde değerlendirilir.⁵⁹

Yetişkinler, sabah uyandıkları andan itibaren pek çok motor hareket yaparlar: Uyanırken kollarını kaldırarak gerinirler, yataktan çıkarlar, banyoya yürürler, musluğu çevirerek açarlar, sabunu alırlar, ellerini yüzlerini yıkarlar, yıkanır, kurulanırlar, giyinirler, saçlarını tararlar, mutfak dolabını açarak bir şeyler alırlar, dolabı kapatırlar, ekmeğe bir şey sürerler, ayakkabılarını giyerler, ayakkabının bağlarını bağlarlar, ceketlerinin düğmelerini iliklerler... Ve gün boyu daha pek çok motor hareket yaparlar. Tüm bu motor beceriler, yetişkinler için her gün pek çok kez yaptıkları, sıradan ve kolay hareketlerdir. Birçoğu güç harcadıklarını fark etmezler bile. Oysa çocukların bu becerileri kazanmaları için zamana gereksinimleri vardır.⁶⁰

Motor gelişim, insanda yaşam boyu motor becerilerde meydana gelen değişimleri ve bu değişimlerin altında yatan ve etkileyen faktörleri inceler. Yaşam boyunca, motor davranışta meydana gelen; bireyin biyolojik yapısı, motor görevin gerektirdikleri ve çevre koşullarının birbiriyle etkileşiminin sebep olduğu sürekli değişim şeklinde de tanımlanır.⁶¹ Psiko-motor becerilerin geliştirilmesi, tüm yaşam boyu sürer. Psiko-motor beceriler, bir işin yapılması sırasında kullanılan bilinçli

⁵⁸ Kezban Tepeli, Motor (Hareket) Gelişimi, Ed. Engin Deniz, Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Maya Akademi, Ankara, 2008, s.96.

⁵⁹ MEB, a.g.e., s.3.

⁶⁰ Bayhan ve Artan, a.g.e., s.168

⁶¹ Kerkez, Fatma İlker, (2013). Türkiye'de çocuklarda motor gelişimin değerlendirilmesinde TGMD-2 uygulamalarına bir bakış. Spor Bilimleri Dergisi, 24(3), s.246.

zihinsel etkinliğin yönlendirdiği koordineli kas etkinlikleridir. Örneğin yazı yazma, daktilo kullanma, piyano çalma birer psiko-motor beceridir. Psiko-motor yetenek, vücudun bir ya da birden fazla organının katıldığı kas hareketi ya da işlemidir. Psiko-motor öğrenme, çocuğun doğumundan sonra psiko-motor yeteneklerin gelişmesine bağlı kalarak ve yaşı ilerledikçe hızlanarak devam eder.⁶²

Okul öncesi dönem çocuklarının öğrendikleri motor beceriler çoğunlukla günlük yaşamda kullanılan becerilerdir. Örneğin; ayakkabılarını bağlamak, makasla kesmek, yemeklerini yemek, düğme iliklemek, fermuar açıp-kapamak, hoplamak, zıplamak, kalemle yazmak, boyayla boyamak gibi. Tüm bu beceriler küçük çocukların yaşamı ve dünyayı tanımalarına, kendilerini koruyabilmelerine, bazı gereksinimlerini karşılayabilmelerine, kendilerini yaratıcı bir şekilde ifade edebilmelerine yardımcı olur.⁶³

Motor gelişim dönemleri içinde temel hareketler dönemi (2-7 yaş) daha karmaşık motor programların temelini oluşturan becerilerin geliştiği dönem olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu dönemde çocuklarda hareket, öğrenme ve iletişim kurmanın vazgeçilmez unsurudur ve hızlı gelişim süreci içinde yeni motor becerileri öğrenmeye hazır durumdadırlar. Temel hareket modelleri olan koşu, atlama, sıçrama gibi beceriler çocukların eğitim ve öğrenme deneyimlerinin parçasıdır. Bu dönemde öğrenilen beceriler yaşam boyu kalıcı olacak ve yeni becerileri için temel oluşturacaktır.⁶⁴

Piaget'ye göre, 7 ve 8 yaşlarında, çocuklar bilgiyi mantıklıca gruplama, ayırma ve değiştirme gibi zihinsel "hareketler", zihinsel operasyonlar yapabilecek seviyeye geliyorlar, aynen pul koleksiyonunu geldiği ülkeye ya da tahmini değere veya misal olarak yeni karmaşık bir oyuncuğu bir araya getirirken yaptıkları gibi. Daha kolay strateji belirleyebiliyorlar çünkü; çeşitli alternatif hareketler arasında

⁶² MEB, a.g.e., s.4.

⁶³ Bayhan ve Artan, a.g.e., s.172.

⁶⁴ Kerkez, a.g.e., s.246.

seçim yapıyor ve harekete geçmeden bu alternatifler üzerinde zihinsel oynamalar yapabiliyorlar.⁶⁵

1.3.3. Dil Gelişimi

İnsanoğlunun en önemli yeteneği konuşabilmesidir. Dil insanların birbirleriyle iletişim kurabilmeleri için en önemli araçtır. Dil, insan ve toplumdaki ayrı düşünülmemeyecek, bilim, sanat, teknik, kültür gibi bütün alanlarla ilgisi bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur. Dil, insanın dünyadaki değerini belirleyen ve diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan en önemli olgudur. Konuşma yeteneği, yani dil, insanın en önemli niteliklerinin başında gelir. İnsanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün ayrıntılarıyla açığa vurmasını, yaşamını sürdürmesini mümkün kılar.⁶⁶

Herhangi bir dil sistemi olmadan iletişim kuran bir insan topluluğunun var olduğuna ilişkin bir kanıtın henüz bulunmadığını söylemek yanlış olmaz, ister işaretlerle ister konuşma yolu kullanılarak olsun dil olmadan insanoğlunun bugünkü gelişmişlik düzeyine erişmesi pek mümkün değildi. Dil gibi simgesel, kodlarla temsil edilen kurallı bir araç olmasaydı, insanlar birbiriyle iletişim kurarak soyut düşünme, planlama, toplumu örgütleme ve kültürünü aktarmayı pek başaramazdı.⁶⁷ İnsanın dili konuşabilmesi ve öğrenmesi üzerinde yapılan çalışmalar, dil gelişiminin, çocuğun zihinsel gelişimi ile paralellik gösterdiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Zihinsel gelişmeyi dil gelişiminin tek koşulu görmek dil olgusunun oluşumu sürecinde etken olan pek çok faktörü göz ardı etmek demektir.⁶⁸

Çocukların sözcük dağarcıklarını arttırma yöntemleri araştırılmıştır. Çocuklar bir şey hakkında konuşabilmek için iletişimde bir boşluk fark ettikleri zaman bu boşluğu doldurmak için sözcükler ararlar. Çocukların nesnelere adlandırmaları ilgisine de bağlıdır. Örneğin; arabalar ve kamyonlarla ilgilenen bir çocuk bu

⁶⁵ Hadiye Küçükkaragöz, Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, Ed. Binnur Yeşilyaprak, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yayınları, Ankara, 2005, s.74

⁶⁶ Suat Kol, Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, Sakarya Üniversitesi Dergisi, Mayıs 2011, s.10.

⁶⁷ S. Seyhun Topbaş, Dil ve Kavram Gelişimi, Kök Yayıncılık, Ankara, 2005, s.10.

⁶⁸ Beydoğan, a.g.e., s.6.

konuda hayvanlar için olan sözcüklerden daha fazla sözcük bilecektir. Daha sonra bu çocuk kamyonlar için birçok sınıflandırma yapabilir (Hareket hâlindeki kamyonlar, çöp kamyonları, büyük kamyonlar, gürültülü kamyonlar, damperli kamyonlar ve daha fazlası gibi). Duyduğu yeni sözcükleri kamyonlara uydurmaya çalışır, kamyonları adlandırmak için kamyonlara dikkat etmeye başlar.⁶⁹

Dil, çevrenin aktif rol almasının sonucunda ortaya çıkar. Öğrenen birey süreçten etkilenen kişi olarak oldukça pasif bir rol içindedir. Çocuk yaşamına ‘dil tankı’ boş olarak başlar, çevresinden sağlanan dil modelleri ile oluşan deneyimler bu tankı zamanla doldurarak çocuğu bir dil kullanıcısı haline getirir. Bu tür bir gelişim içinde çocuk kendiliğinden dil davranışı başlatmada pasif ama çevrenin sağladığı örnek biçimleri taklit etmede aktiftir.⁷⁰

Çocuklar 4-6 yaş aralığında grup halinde olan konuşmalara katılır, hikaye ve masal anlatır, sayı sayar, kelime hazinesi iyice artmıştır, sıfatları rahat kullanmaya başlar, cümle yapısı ve şekli erişkinle hemen hemen benzer, isteklerini ayrıntıları ile anlatabilir.⁷¹ Bu dönemde dili kullanmada pek fazla sorunu kalmamıştır. Edilgen yapıları cümleler kurabilir. “Çünkü”, “Bu nedenle”, “Sonra”, “Ama”, “Sadece”, “Hala”, “Henüz”, “Çoktan” gibi sözcükler kullanarak duygu ve düşüncelerini ifade edebilir.⁷²

Çocuklar 4-5 yaş civarında kelimeleri alışıldık tarzda sıralamaya başladığında grameri kullanmaya başlar. Gramer kuralları kullanılan kelimelerin ve cümlenin bütün anlamını etkiler. Çocuklar bütün çocuklukları boyunca ve ilköğrenimde cümle yapılarında dönüştürmeleri öğrenerek gramerlerini geliştirirler. Cümlede isim, fiil, sıfat vb. yapıları öğrenirler. Cümlenin anlamını olumsuzla dönüştürmenin yanı sıra “o çamaşırı yıkadı” veya “okula gitmeyecek” gibi cümlelerde yapan-yapılan iş dönüştürmeleri de öğrenilir. Üçüncü yaşlarında normalde birkaç yüz kelimeyi kullanabilen çocuklar iyi bir anaokulu eğitimi ile 2500 kelime kullanabilirler. 5

⁶⁹ Bayhan ve Artan, a.g.e., s.138.

⁷⁰ Topbaş, a.g.e., s.32.

⁷¹ Songül Tümkaya, Dil Gelişimi, Ed. Engin Deniz, Erken Çocukluk Dönemindeki Gelişim, Maya Akademi, Ankara, 2008, s.41.

⁷² Kol, a.g.e., s.12.

yaşında ise artık duygularını, isteklerini ifade edebildikleri gibi karmaşık gramer yapılarını da kullanırlar.⁷³

Akıl, kalp ve ruh ile ilgili binlerce duygu ve düşünceyi dil ile ifade ederiz. İnanan, özellikle zengin manevi manaları ifade etmek, dini anlamak ve dinî tasavvuru oluşturmak için yine dinî sembolleri içerisinde barındıran bir dile ihtiyaç duyar. Bundan dolayıdır ki ibadet dili, bu yüce manaları ifade eden ilâhî kelimeler olmak durumundadır. Bu durum inanan insan için inanç bağlamında bir rol oynamakta, hayata karşı çok kapsamlı ve köklü bir tutumu dile getirmektedir. Dolayısıyla, dinî dil, daha çok inanan insanı ilgilendiren bir yapıya sahiptir.⁷⁴

Dilin farklı kullanımı sadece tarihsel değil aynı zaman dilimi içerisinde farklı alanlarda ve değişik yaşam biçimlerine sahip topluluklarda da kendisini göstermektedir. Buna bağlı olarak benzer şekilde din içerisinde oluşmuş farklı dinî grupların da kendine özgü bir dili vardır. Bu nedenle bir dini veya dinî bir grubu anlamak beraberinde o gruba hâkim olan dili bilmeyi ve anlamayı gerekli kılar. Dildeki değişim kaçınılmaz olduğu gibi din dilindeki değişim de kaçınılmazdır. Bundan dolayı dinî gruplar bir takım kavramlara yeni anlamlar yükleyerek kendilerini yeniden üretme çabasına girerler. Sosyolojik açıdan gerek dinî gruplar arasındaki değişimi analiz etmek ve anlamak ve gerekse toplum genelinde din algısındaki değişimi görebilmek için dilsel çözümler önem arz etmektedir.⁷⁵

Günümüzde din eğitimi öğretmen merkezlidir. Öğrenciler genellikle pasif bir dinleyicidir. Bu da onların daha az katılımcı ve daha az sorumlu olmalarına yol açmaktadır. Hâlbuki öğrenme öğrencinin görevidir. Çağımızın teknoloji çağı olması, her evde akıllı telefonların bulunması ve neredeyse bilgisayar girmemiş ev kalmaması sebebiyle çocukların teknolojiyle iç içe bulunması din eğitiminde teknolojik altyapılı oyunları zorunlu kılmaktadır. Bilgisayar vasıtasıyla din eğitimine aktif bir şekilde katılan çocuk hevesle ve yürekle öğrenmeyi sürdürecektir. Özellikle

⁷³ Hadiye Küçükkaragöz, a.g.e., s.106-107.

⁷⁴ Ali Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XVI, 2012, s.565.

⁷⁵ Erol Erkan, https://www.jasstudies.com/Makaleler/1523874394_12-Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Erol%20ERKAN.pdf Başvuru Tarihi: 20.05.2015 s.167.

okulöncesi dönem çocuğu için din eğitiminin gayesi bilgi vermekten çok ilgi uyandırmak olmalıdır. Bu ilgi de dini motifleri olan bilgisayar oyunları ile daha kolay uyandırılabilir. Çünkü bu yaş çocuğunun en temel ihtiyaçlarından birisi de oyundur.

1.3.4. Duygusal Gelişim

Bireyin bütün yaşamı boyunca yaptığı tüm etkinlikleri duyguları ile birlikte gerçekleşir. Birey, çevresindeki canlı ve cansız varlıklarla etkileşimi sırasında, haz veya elem yönünde az ya da çok bir duygu yeğlinliği içindedir.⁷⁶ Sözlük anlamında duygu kavramı; *“duyularla algılama, his, belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, önsezi, nesnelere veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği ve kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik”* olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷

Duygu sözcüğünün İngilizce'deki karşılığı “emotion”dır. Emotion’ın Latince kökenine bakıldığında, “motion” kelimesinin hareket anlamına geldiği, “e” harfinin ise “ex” yani “dışarı hareket” anlamını taşıdığı görülmektedir. Yani “emotion”, bir insanın kendisinde olanları dışarı yansıtmasını ifade etmektedir.⁷⁸ Duygu, zekânın aksine subjektif (öznel) tecrübelerden ya da subjektif tepkilerden beslenmektedir.⁷⁹ Kısacası duygu sayesinde insan iletişim kurabilmektedir. Farklı bir ifadeyle duygu olmadan insanın kendisini ifade edebilmesi mümkün değildir.

İlkokul 1. sınıf çocuklarında duygusal tepkiler aşağıdaki gibi sıralanabilir.⁸⁰

-Gülme: Çocukluk döneminde gülme en çok çocukların oyununda görülür. Bu durum, onlarda mizah duygularının artık gelişmiş olmasından kaynaklanır.

⁷⁶ H. Asude Başal, Gelişim ve Psikoloji, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.115.

⁷⁷ TDK, a.g.e.

⁷⁸ Zeynep Kızıl, Eğitim Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Duygusal Zekalarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.16.

⁷⁹ S. Sena Açıkgöz, Yeni Ürün Geliştirme Takımlarında Duygusal Zekanın Bireysel Adaptasyon Performansına Etkisi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.23

⁸⁰ MEB, a.g.e., s.6-8.

-Ağlama: Çocukluk döneminde üç yaşından itibaren duygusal tepkileri artar ve duygu türlerinin hepsini yaşarlar. Bütün bu duygular yaşanırken de çevrelerine yansıtırlar. Öfke, kıskançlık, inatçılık, mutluluk vs. özellikle oyun sırasında görülür. Küsmeye ve itişmeler, ağlama sebebi olabilir.

-Korku: Çocukluk döneminin sonundan itibaren 12 yaşına kadar korkular azalır. Okul çağındaki çocuklar silah, kesici aletler, yangın, kendilerine zarar verebilecek hayvanlardan korkarlar. Ayrıca sosyal ilişkilerinde küçük düşme, alay edilme, yaptığı herhangi bir işte başarısız olmaktan da korkarlar.

Öfke: Çocukluk döneminden okul çağına geçişte öfke uyandıran durumlar artar. Yaptığı herhangi bir faaliyete son verdirilmesi, sürekli tenkit edilmesi, akranlarıyla kıyaslanması, sık uyarı ve tembihlerde bulunulması çocuğu öfkelendirir. Bu tepkilerini çevrelerine yansıtırken küçük çocuklara göre çok daha fazla kontrollüdürler.

Duygularımız tehlike, acı bir kayıp, zorluklara karşın bir hedefe doğru ilerleme, eşine bağlanma ve bir aile kurma gibi yalnızca akla bırakılamayacak durum ve görevlerde yol göstericidir. Her duygu bizi bir şekilde hareket etmeye hazırlar, her biri insan hayatında tekrarlanan güçlüklerle baş edebilecek şekilde bizi yönlendirir. Bu durumlar evrimsel tarihimiz boyunca defalarca tekrarlandıkça, duygusal repertuarımızın yaşamın sürdürülebilmesi açısından değeri, kalbimizin doğuştan, otomatik eğilimleri olarak sinir sistemimize işlenmesiyle kanıtlanmıştır.⁸¹

Duygu; ansızın, şiddet ve yoğunluk düzeyi değişebilen, yansıma veya tepki olarak hissedilen durumlar, içsel yaşantıları ifade eder. Farklı bir ifadeyle, duyuşsal olguların niteliği veya tümünün toplamıdır. İçinde bulunulan durumun algılanmasıyla ortaya çıkan, iç organları harekete geçiren, bedende, davranışta ve bilinçte kendini hissettiren süreçtir.⁸² Duygu, iç ve/veya dış çevreden gelen etkilerin bireyde haz ya

⁸¹ Daniel Goleman, Duygusal Zekan Neden IQ'dan Daha Önemlidir? Çev. B. Seçkin Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul, 2002, s.30.

⁸² Ayla Akbaş, Duygusal Gelişim, Gelişim ve Öğrenme, Ed. Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.135.

da elem türünden izlenimler oluşturmaktadır. Duygunun sürekliliği, duygunun yeğlinliği ve duygunun yerleşik oluşu bireyin davranışlarına etkide bulunur⁸³

Passons (1975)'a göre duygular iki amaca hizmet ederler. Bunlardan birincisi, kişinin harekete geçmesi için enerji temin etmeleridir. İkincisi ise, kişinin kendi gereksinimlerini karşılayabilmesi için çevreyi manipüle edebilmesi ya da bu gereksinimleri karşılayacak uygun davranışları yapabilmesi için, yönlendirici ya da değerlendirici bir fonksiyon göstermeleridir.⁸⁴ Duygu, insan olmanın en önemli unsurudur. Her bireyin duyguları vardır. Duygu bireyin günlük yaşantısında sosyal bağların kurulmasında temel rolü üstlenir. Duygular, içimizde yükselen, değerlerimizi harekete geçiren ve davranışlarımızı şekillendiren enerji akımlarıdır, dışı doğru yayılırlar ve başkalarını etkilerler. Bunu birçok günlük ilişkimizde hissederiz ve bu bağlantı ve etki kaynağından bir şeyler öğrenme ve onu yönlendirme sorumluluğunu kabul etmemiz gerekir.⁸⁵

Yetişkin günlük yaşamdaki değişimleri ve dramatik oyun arasındaki sembolik ifadeleri yanıtladığında, çocuk kendisi ve diğerlerinin düşünceleri arasında köprüler kurmaya başlar. Ne, niçin sorularının cevaplanmasını ister. Çeşitli duyguları kapsayan düşünceleri geliştirmiştir. Böylece düşünceler arasında bağlantı yapabilir. Çocuğun iletişimi, yetişkinin çocuğun sorularını kaygı ve baskıdan uzak bir şekilde yanıtlamasına bağlıdır. Semboller arasında köprü kuran çocuk, deneyimlerinin farklı parçalarını birleştirmeye başlar. Duygu düşünce ile birleştirilir. Örneğin, “büyükannemi göremeyeceğim için üzgünüm”. Çocuk, geçmiş, şimdi, gelecek kavramlarını ayırmaya başladığında zaman kavramını anlamaya başlar. Mekânda konum kavramında ise sırasıyla burada, orada başka yerde kavramları geliştirmeye başlar. Hayal ve gerçek sınıflandırmalar meydana gelir. Çocuğun dili kullanma yeteneği arttıkça duygularını dile getirmede daha başarılı olacaktır.⁸⁶

⁸³ Başal, a.g.e., s.115.

⁸⁴ Ceylan Tuğrul, Duygusal Zeka, Klinik Psikiyatri Dergisi, 1999, Sayı 1. s.13

⁸⁵ Kızıl, a.g.e., s.15

⁸⁶ Şule Erden, Duygusal Gelişim, Ed. Engin Deniz, Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Maya Akademi, Ankara, 2008, s.207.

Okul öncesi dönem çocuklarının çevrelerindeki saldırganlıktan da etkilendikleri görülmektedir. Yani çevrelerindeki modelleri taklit ederler. Saldırganlık bir anlamda bulaşıcıdır denebilir. Çocuklar saldırgan davranışları, yetişkinleri, diğer çocukları veya televizyondaki saldırgan karakterleri taklit ederek de öğrenirler. Bazen de çocuklar saldırganlığa adeta zorlanırlar. Örneğin; bazı anneler sürekli olarak çocuğunun yaramazlığından söz ederler. Gereğinden fazla cezalandırıcı veya hoşgörülü davranırlar. Çocuğa fiziksel ceza veren anneler, çocuğun kızgınlık duymasına yol açtığı gibi aynı zamanda kendi saldırgan davranışlarıyla da çocuklarına model olurlar. Aile içi anne baba arasındaki tutarsız eğitim de saldırganlığa davetiye çıkarır. Tutarsız eğitim, çocukların kızgınlıklarını kontrol etmeyi öğrenmelerini engeller.⁸⁷

1.3.5. Sosyal Gelişim

Gelişim, doğum öncesi dönemden yaşamın sonuna kadar devam eden bir süreç olarak ele alınmaktadır. Gelişimin bu denli geniş bir zaman yelpazesini kapsaması beraberinde pek çok kuramın, yöntemin ve görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸⁸ Bu kuramlardan biriside sosyal gelişimdir. Çünkü bir bütün olarak ifade edilen gelişim kavramında, duygusal, zihinsel, fiziksel ve sosyal gelişim arasında sıkı bir bağ bulunur. Dünyaya sosyalleşmiş olarak gelmeyen birey, sosyalleşme süreci boyunca grubun değerlerine ve kurallarına saygı göstermeyi, uymayı ve değerler sistemini öğrenir yahut benimser.⁸⁹ Kısacası bu durum sosyal gelişim olarak ifade edilmektedir.

Bireyin sosyal uyarıcılara ve grup yaşantısına, toplumdaki yaptırımlara karşı duyarlı olabilmesi, içinde bulunduğu grupta ya da yaşadığı kültürdeki diğer bireylerle geçinebilmesi onlardan biri gibi davranabilmesine sosyal gelişim olarak tanımlanmaktadır.⁹⁰ Daha geniş ifade etmek gerekirse bireyin tüm yaşamı çevresine uyum sağlama çabası içinde geçer. Bu uyum çabası doğumdan başlayarak ölüme kadar süren bir gelişim göstermektedir. Toplumsal beklentilere uygunluk gösteren,

⁸⁷ Bayhan ve Artan, a.g.e., s.227.

⁸⁸ Aydın, a.g.e., s.31.

⁸⁹ Başal, a.g.e., s.143.

⁹⁰ MEB, a.g.e., s.3.

kazanılmış davranış yeteneği olarak tanımlanabilen sosyal gelişme, geniş anlamda bireyin doğumuyla başlayan bir evreyi, dar anlamda ise günlük davranış gelişimini kapsar.⁹¹

Sosyal gelişim, bireyin doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu sosyal çevre ile kültürün değerlerine ve davranışlarına uyum sağlama sürecidir.⁹² Bir bebeğin annesine olan bağımlılığı, onun sosyal ilişkilerinin başlangıcıdır. Bebeğin annesine olan bağlılığı, değişik durumlar ve yabancılardan korkmasına, anneden ayrılınca kaygı duyma tepkilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durumlarda da bağıllık kurulan nesnenin kaygı giderici niteliği ön plana çıkar. Çevreyi keşfetme isteği anne yanında daha fazladır. Bebek yeni durumlara, değişik uyarıcılara uyum sağlayabilecek tepkiler geliştirebilirse aşama kaydedecek ve çevresi genişleyecektir.⁹³

Eriksona göre, girişkenliğe karşı suçluluk duyma, üç yaşından altı yaşına kadar olan bir dönemdir. Çocuğun motor ve dil gelişimi, onun fiziksel ve sosyal çevresini daha fazla araştırmasına, daha fazla girişken olmasına olanak verir. Çocukta girişkenliğin artmasıyla, problem oluşturan davranışları da artar. Ancak, gerek ana-baba, gerekse okulöncesi eğitim kurumlarındaki öğretmenler çocuğun kendini keşfedebilmesi için, gerekli yaşantıları kazanmasına olanak sağlamalıdır.⁹⁴

Erikson'a göre bu dönemde;⁹⁵

a. Çocuklar giderek daha çok özgür bir şekilde çevrede hareket etmeyi öğrenir ve bu yüzden kendisi için daha geniş ve limitsiz bir şekilde amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir alan kurarlar.

⁹¹ Şenay Yapıcı, Mehmet Yapıcı, Çocukta Sosyal Gelişim, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Haziran 2005, c.5, sayı:2,s.2

⁹² Duygu Sökezoğlu, Ritim, Hareket ve Şarkı Öğretimi Temelli Müzik Eğitiminin 7-11 Yaş Grubu Çocuk Yuvası Öğrencilerinin Sosyal Gelişimleri Üzerine Etkisi (Afyonkarahisar İli Örneği) Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010, s.29.

⁹³ Serap Çimen, Ankara'da Üniversite Anaokullarına Devam Eden Beş-Altı Yaş Çocuklarının Psiko Sosyal Gelişimlerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s.9

⁹⁴ Orçan Maide, Sosyal Gelişim, (Edit: M. Engin Deniz), Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Ankara, Maya Akademi, 2008, s,145.

⁹⁵ Dereboy İbrahim Ferhan, Kimlik Bocalaması, Anlamak, Tanımak, Ele Almak, Özmert Ofset, Malatya, 1997, s.54.

b. Çocuklar anlamadığı konuları tam olarak anlamaya çalışır ve sayısız konular hakkında durmadan sorular sorabilirler.

c. Çocukların düşüncelerinde ve hayal gücünde bir artma gözlenir.

5-7 yaş çocuğu yetişkinleri gözlemekten ve taklit etmekten hoşlanır. Gözlemlerini de genellikle oyunlarına yansıtır. Evcilik oyunlarında anne, baba, öğretmen, doktor, hemşire, şoför vb. rolleri canlandırmaktan hoşlanır. Ev işlerinde annesine yardımcı olmaktan büyük zevk alır. Sofra kurma, odasını toplama, toz alma vb. işleri yapmasına fırsat verilmesi, çocukta sorumluluk duygusunun gelişmesine yardımcı olur.⁹⁶ Beşinci yaşta altın çağını yaşar. Önceki yaşlara göre tartışma ve kavga yok denecek kadar azalmıştır. Cinsiyetine uygun davranmayı ve toplum kurallarını öğrenir. Grup oyunlarını tercih eder ve oyunu kurallarına uyarak oynar.⁹⁷

Bu yaştaki çocukların bedensel ve bilişsel bakımdan becerileri artar. Hızlı gelişmeyle birlikte çocuk yetişkinlik yaşamını sınamak ister. Yaşamının sınanmasının engellenmesi ise çocukta suçluluk duygusuna neden olur. Girişimi engellenen çocuklar yaşamda amaçlar belirlemede güçlük çekerler. Neyin nasıl yapılacağı başkalarının izinlerine tabidir. Girişimi engellenen çocuk keşfetme duygusunu yitirir.⁹⁸ Bu dönemde yakın ve uzak çevredeki yetişkin rolleri fark edilmeye ve yetişkinlerin dünyasına yönelik her ayrıntı büyük bir merakla soruşturulmaya başlanır. Değişik rolleri tanıyan ve özdeşim yapan çocuk, yalnızca düşleri ve oyunlarında kendini bu rollere sokmakla kalmaz, gerçek yaşamda da özendiği rolleri oynama denemelerine girişir. Tüm bu rol denemelerinden çocuğun çıkardığı özellik “girişim” duygusudur.

Yine bu dönemde çocukların bedensel ve bilişsel bakımdan becerileri artar. Okul öncesi dönem denilen üç ile beş yaş arası, çocukluğun en renkli dönemlerinden

⁹⁶ Yılmaz Elif, 60-72 Aylık Çocukların Duyguları Anlama Becerilerinin Sosyal Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012. S.25.

⁹⁷ Eranlı, a.g.e., s.169

⁹⁸ Sarı Eren, Kişilik Gelişimi, (Edit Kurtman Eranlı ve Ersin Uzman), Gelişim ve Öğrenme, Lisans Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 199.

biridir. Bu dönemde çocuk konuşkan, cıvıl cıvıl ve yaşam doludur. Sokulgan ve sevimlidir. Her şeyi bilmek, tanımak ister. Ana-babayı bunaltıncaya dek sorar .

6-12 yaş çocuklar için Erikson, bu yaş çocuğu bu dönemde istekli bir şekilde ve çabucak öğrenme konusunda hiçbir zaman olmadığı kadar hazır olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu dönemde, girişimcilik döneminin sonunda olduğundan daha fazla bir şekilde, çocuğun görev paylaşımı, disiplin ve bir şeyler yapabilme duygusunda büyük bir artma ortaya çıkmaktadır. Çocuk bu dönemde diğer çocukları bir şeyler yapmaya zorlamak ya da kızdırmak yerine, planlı ve yapıcı bir paylaşım duygusu içerisinde onlarla birlikte bir şeyler yapmaya eğilimlidir.⁹⁹

6-12 yaş arasındaki çocuklar dünyanın bir çok yerinde örgün eğitime başlarlar. Bir önceki dönemdeki oedipal enerji tamamen öğrenme ve yapmaya yönelmiştir. Daha önceki yaşlarında kendisinden büyüklere yani yetişkinleri taklit etme ve kendilerini yetişkinlerle kıyaslama bu yaşlarda akranlarına yönelir. Çocuk akranları arasında en iyisi olmak için çalışma duygusu geliştirir. Bedensel olarak gelişmesi bir önceki döneme göre yavaştır, sosyal ve cinsel roller daha belirgin bir şekilde algılanmaya başlar. Bu dönemi yaşayan çocuk ödüllendirilmesine bağlı olarak ya çalışkan olma özelliğini kazanır ya da kazanamaz. Başarısız olduğu durumlarda yetersiz olduğu ya da başkalarından aşağı olduğu duygusuna kapılır. Çocuk çalışkanlık duygusunu yaparak, yaşayarak, ödüllendirilerek, onaylanarak geliştirir. Erikson kişinin ileriki hayatındaki çalışkanlığı ve çalışmaya karşı geliştirdiği tutumların bu dönemde oluştuğunu ve beslendiğini söyler.¹⁰⁰

1.3.6. Bilişsel Gelişim

Biliş sözcüğü, sezme, algılama, imgelem, hatırlama, geri çağırma, problem çözme ve düşünme gibi zihinsel etkinlikler anlamına gelmektedir. Bilişsel gelişim; bilgiyi tanımayı, problem çözmeyi, karar vermeyi ve bir işi tamamlayınca kadar dikkati vermeyi içermektedir. Bilişsel gelişimde, çocukların kendi bilgilerini incelemeleri, denemeleri ve uygulamaya dönüştürmeleri kadar, çevresindeki yetişkinlerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu konuda çalışan araştırmacılar,

⁹⁹ Arı Ramazan, Üre Ömer, Yılmaz Hasan, Gelişim ve Öğrenme, Mikro Yayınları, Konya, 1998, s.18.

¹⁰⁰ Arı Ramazan, Üre Ömer, Yılmaz Hasan, a.g.e., s.19.

çocukların bilişsel işlemleri üzerinde durarak değişimlerin tanımlanması ve açıklanması hakkında çeşitli teoriler geliştirmişlerdir.¹⁰¹

Bilişsel gelişim, çocuğun doğumuyla başlayıp yaşamın ilk yıllarında devam etmektedir. Bilim adamları, günümüzde, artık çocuğun, zihinsel gelişimi için bazı şemaların oluşumuna ihtiyacı olduğunu savunmaktadırlar öyle ki, çocuğun bu şemaları geliştirmeden okula başladığı takdirde başarılı olamayacağını ileri sürmektedirler. Aynı şekilde, bu şemaların oluşumuyla sinir ağları gelişecek ve çocuğun duygusal, sosyal ve zihinsel gelişimi zenginleşecektir.¹⁰²

Çocuğa geçmiş ve gelecek hakkında konuşma çocuğun zaman kavramını geliştirmesini kolaylaştırmakta, geçmişteki ve gelecekteki geçici durumları daha iyi kavramakta, bu da otobiyografik belleğin gelişimine önemli katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan oyun, hikaye ve kişisel olaylar üzerine yapılan konuşmalar gibi deneyimler, çocuğun kişilik, güdü, amaç, sonuç, duygu ve değerler gibi kişisel özelliklerini episodik bellekte organize etmesini sağlamak ve böylece çocuk kişisel deneyimlerini sosyal ortamlarda aktarmayı öğrenmektedir.¹⁰³

Bilişsel gelişim sadece bireyin gelişim sürecinin anlaşılması açısından değil, aynı zamanda eğitim sürecine katılan bireye sunulacak eğitim ortamlarının hazırlanması açısından da kritik öneme sahiptir. Bireyin bilişsel özelliklerinin bilinmesi, hem ona sunulacak eğitim ortamının, eğitim içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin bireye yönelik olarak düzenlenmesini sağlayarak öğrenmeyi kolaylaştıracak hem de uygun uyarıcı ortamı hazırlanarak bireyin bilişsel becerilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.¹⁰⁴

Piaget'e göre kavramlar uyum, örgütlenme ve dengeleme kapsamında öğrenilir. Çocuk yeni bir durumu anlamak için var olan kavramlarını kullanır bir

¹⁰¹ Ömeroğlu Esra., Kandır Adalet., Bilişsel Gelişim, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.11.

¹⁰² Kartal Hülya, Erken Çocukluk Eğitim Programlarında Anne-Çocuk Eğitim Programı'nın 6 Yaş Grubundaki çocukların Bilişsel Gelişimlerine Etkisi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005, s.100.

¹⁰³ Bayraktar Fatih, Bilişsel Gelişim Çalışmalarında Çevresel/Kültürel Vurgular, KKTC Milli Eğitim Dergisi, c.3, 2009, s.36.

¹⁰⁴ Gündoğdu M. Hakan, Bilişsel Gelişim, Gelişim ve Öğrenme, Ed: Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.73.

başka deyişle “özümleme” yapar. Bu durumu bu kavramların yeterli olmadığını hissedinceye kadar devam ettirir. “Dengesizlik” olduğunda kavramlarında küçük değişikliklere gider yani uyma gerçekleşir. Bu denge hali her şeye uygun bir kavram oluşturuncaya kadar devam eder. Bu süreçte çevre uyarıcı etkide bulunmazsa çocuk kavramlarını geliştiremez.¹⁰⁵

Din eğitiminde öğrenmelerin bir kısmı bilişsel alanla, bir kısmı duygusal alanla bir kısmı da eylemsel alanla ilgilidir. Din eğitimi alanında öğrenme; insanın bildiği bir bilgiyi temellendirecek yeni bir düşünceyi öğrenme ve keşfetme olabileceği gibi bilginin duyumsanması ve hissedilmesi şeklinde de olabilir. Bilginin tecrübe edilmesi, hayatla ilişkilendirilmesi ve sonuç alma açısından en önemli öğrenme çıktısı eylemdir. Davranış ile ilgili öğrenmeler yeni davranışların öğrenilmesi şeklinde olabileceği gibi öğrenilmiş davranışların pekiştirilmesi, gözden geçirilmesi, hatırlanması ve yeniden düzenlenmesi biçiminde olabilir.¹⁰⁶

Allah sevgisi insanda yaratılıştan mevcut olan bir duygudur. Bundan dolayı bütün ilâhî dinler, önce Allah sevgisi ve inancı telkin ederler. Batılı psikologlar da sevgiyi din ile en çok ilgisi olan bir duygu olarak kabul etmektedirler.¹⁰⁷ Kutsal Kitaplar ve dini gelenekler, Allah’ın fiil ve davranış tarzını dile getiren ilahi isim ve sıfatlar ve bunlar çerçevesinde bir Allah kavramı sunarlar. Dine inanarak bağlanan kişi, dinin kendisine sunduğu bu Allah kavramını kabul etme niyeti taşır. Fakat bireylerin anlam dünyasında Allah kavramı çok çeşitli tarzlarda ortaya çıkar. Bireyin kişisel dindarlığının şekillenmesinde Allah tasavvurunun çok önemli bir yeri vardır.¹⁰⁸ Çocuklarda 4 yaşından itibaren Allah inancının belirtileri görülmekte ve zamanla belirginleşmeye başlamaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Çev.: Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.18.

¹⁰⁶ Demir Ömer, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013, s.178.

¹⁰⁷ Öcal, a.g.e., s.83.

¹⁰⁸ Hökelekli Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul, 2010, s.115.

¹⁰⁹ Bahadır, Abdülkerim, *Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Yolları*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, 2005, s.40.

1.3.7. İlkokul Çağı Çocuğunda Dini Gelişim

Çocuğun dini gelişim ve öğrenme sürecini Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk şu şekilde sıralar: 0-3 yaş “Bilinçsiz etkilenme çağı”, 4-9 yaş “Duygusal öğrenme çağı”, 10-13 yaş “Akılcı öğrenme çağı” ve 14-24 yaş ise “Bilinçli öğrenme çağı”¹¹⁰

Okul çağındaki çocuğun duygu gelişiminde; genişleyip değişen çevre, çocuğun arkadaşları, okulu ve sınıfının etkisi olmaktadır. Engellenmesi, fazla öğüt verilmesi, eleştirilmesi ve kendisine yapılan farklı muamelelere gösterdiği tepkiler kendisinin önceki yaşlarına göre daha bağımsız olmayı istemesinden kaynaklanır. Bu duygularını kavga, kıskançlık ve bunun gibi tepkilerle dışa vurur.¹¹¹

7 yaşında çocuklar günlük çekmeden rahatlıkla konuşabilecek kadar gelişmişlerdir. Temyiz döneminin başı olan bu yaşlardaki çocuklar diğer arkadaşlarından bir takım kişisel farklılıklar göstermeye başlarlar.¹¹² 7 yaşından itibaren çocuklarda konuşma, anlatma, hüküm verme ve sonuç çıkarma yeteneklerinde ilerlemeler gözlenir.¹¹³ Duygusal öğrenme çağı olan 7-9 yaş, düşüncenin uyandığı dönemdir. 7. yaşta çocuklar, ahlaki kavramları anlamaya başlar.¹¹⁴ Çocuklar 8-9 yaşlarında anlama ve kavrama açısından yavaş yavaş “bütünden parçaya” doğru gelişmeler gösterirler.¹¹⁵ Yine bu yaşlarda çocuğun ilgileri bize onun sosyal, zihnî, fikrî, manevî ve estetik bakımdan sahip olduğu ferdi kabiliyetlerini ortaya koymaktadır.¹¹⁶

Özellikle çocuklar 9-10 yaşlarında iyi-kötü, haklı-haksız kavramlarını nerdeyse tam olarak ayırabilecek bir durumdadır.¹¹⁷ Çocukların 6-14 yaş arası dönemleri, “öğrenme çağı” olarak adlandırılır. Bu sebeple 6-14 yaş arası dönemi,

¹¹⁰ Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, TDV Yayınları, Ankara 2015, s. 74.

¹¹¹ Yavuz, Kerim, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, DİB Yayınları, Ankara,1983, s.79-80.

¹¹² Öcal, Mustafa, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s.90.

¹¹³ Kerim Yavuz, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ankara 1987, s.2-3.

¹¹⁴ Çamdibi, Hasan Mahmut, "Aile içi ilişkiler ve Aile Rehberliği", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İst. 1999, sayı:6, s.134

¹¹⁵ Yavuz, Kerim, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, DİB Yayınları, Ankara,1983, s.238.

¹¹⁶ Yavuz, Kerim, a.g.e., s.67.

¹¹⁷ Ay, Mehmet Emin, Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?, Timaş Yay., ist. 1995.s.35.

çocuğun dinî gelişimi açısından çok önemli bir zaman dilimidir.¹¹⁸ Rahatlıkla iyi-kötü, doğru –yanlış ayrımı yapmaya başlar ve davranışlarını bu yönde şekillendirebilirler. Bu özellikleri sebebiyle çocuklar bu yaşlarında günlük yaşantılarını etkileyecek birçok konuda bilgiler öğrenebilecekleri gibi dini konularda da yeni bilgiler öğrenebilir ve bu bilgilerini ilerleyen zamanlarda artırarak geliştirebilirler.

Yüce ve aşkın duygular arasında yer alan din duygusu¹¹⁹ fitri bir duygudur. İnsanların hepsinde yaratılıştan var olan ortak ve genel bir duygudur. Allah insanı yaratırken kendisine inanmaya yetenekli ve gönderdiği dini kabullenmeye elverişli bir şekilde yaratmıştır.¹²⁰ Bu sonuçları psikolojik ve pedagojik araştırmalarda ortaya koymuştur.¹²¹ Her insanda fitri olarak hazır bulunan bu duyguların ortaya çıkıp gelişmesinde, ilk yaşlarında ya da ilerleyen yaşlarında ortaya çıkmasında en büyük etken ailesi ve yaşadığı çevresidir. Dindar bir çevrede yetişen çocukta dini duygular genellikle daha erken yaşlarında ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber (sav) de, bu yaşlardaki çocuğun bazı dinî kavramları ve ibadetleri öğrenebilecek düzeye geldiğine dikkat çekerek “çocuklarınız yedi yaşına geldikleri zaman onlara namaz kılmayı öğretin” buyurmaktadır.¹²²

Her insanda Allah’ı bilmek ve anmakla dolan bir manevi boşluk vardır.¹²³ Bu boşluk insanda bir açlık oluşturur. Kişi bu açlığı hissedince doyurmanın yollarını aramakta ve çoğunlukla açlığını alması gereken gıdayla değil de suni gıdalarla doyurmaya çalışmaktadır. Ancak bunların hiç birisi tam olarak doyuramamaktadır. İşte burada din eğitiminin önemi bir daha gün yüzüne çıkmaktadır. Çünkü insanın manevi dünyasında gerçek bir ihtiyacın karşılığı olarak bulunan Allah inancı eksik olduğunda birçok sorun ortaya çıkacaktır. Din öğretiminden farklı olarak din eğitiminde ahlaki ve terbiye boyutu olduğundan öğrenilen bilgiler davranışlara yansımaktadır.

118 Ay, Mehmed Emin, a.g.e., s.42.

119 Topçu, Nurettin, Psikoloji, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1959, s. 52-81.

120 Ay, Mehmet Emin, “Çocuk ve Din Eğitimi”, Yeni Dünya Dergisi, Y.1, S.2, Kasım 1993, s.71.

¹²¹ Vergote, Antoine, “Çocukta Din”, (Çev. Erdoğan Fırat), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 22, 1978, Ankara, s.315

122 Ebu Davûd, Salât, 25; Dârimî, Sünen, I. 333

123 Ra’d Suresi, 28. Ayet.

İlkokul çağındaki çocuk belirli bir olgunluğa gelmiştir. Okuma ve yazma için gerekli gücü vardır. Çocuğun çevresi genişlemiş, daha önce anlayamadığı kavram ve düşünceler yeni yeni açıklık kazanmaya başlamış böylece bilinçli bir din anlayışı gelişmeye başlamıştır. İlk çocukluk döneminde Allah'ı somut varlıklarla, bir takım insani duygularla anlamlandıran çocuk artık soyut olarak düşünmeye ve kendisindeki Allah tasavvurunu da yerli yerine oturtmaya çalışmaktadır. Çünkü ilkokul çağının sonlarında somut düşünmeden soyut düşünmeye geçiş söz konusudur.

Dini gelişme, kişinin doğumunda ölümüne kadar dini hayatının geçirmiş olduğu süreçlerdir.¹²⁴ İlk çocukluk döneminde dini gelişmesine etki edecek din eğitiminin en iyi gerçekleştirileceği yer çocuğun yaşadığı ve her yönden ilk okulu olacak ailedir. Özellikle aile bireylerinin dini tutum ve davranışları çocuğu son derece etkiler. İnsanlar, temel değerlerini aileleri aracılığıyla nesillerden nesillere aktarırlar. Kişi dini ve ahlaki bilgi ve tutumlarını ilk olarak ailesinden öğrenir. Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel ruhi ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır.¹²⁵ Hiç kuşkusuz, çocuk eğitiminde ona karşı davranışlarımızın önemli bir yeri vardır. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk şekli taklit etmektir. Bu sebeple çocuğun çevresinde iyi davranış örnekleri sergileyerek bu konuda çok hassas olmalıyız.¹²⁶

İlkokul çağı çocuğunun okula başlamasıyla çocuğun çevresi genişler ve bu sebeple anne ve babasına olan bağlılığı azalır. Okula başlamadan önce anne ve babasını model olarak alan ve onları taklit eden çocuk, okula başladıktan sonra özellikle öğretmenini örnek almaya başlar.¹²⁷ İşte bu noktada, çocuğun dini gelişimi açısından öğretmenin rolü çok önemli olmaktadır. Çünkü öğretmenin dine bakışı, dini tutumları ve dinle ilgili sözleri çocuğun dini gelişimi açısından oldukça önem arz etmektedir.

124 Şentürk, Habil, Din Psikolojisi, Esra Yayınları, Konya, 1997, s.42

125 Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Ankara 1983, s.1-29.

126 Dodurgalı, Abdurrahman, Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler, İstanbul, 1999, s.199.

127 Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993, s. 104

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamız 1 sınıfa giden çocukların dini ve ahlaki kavramları algılama durumlarını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Araştırmamızda öncelikle bu konuyla ilgili çalışmalar taranmıştır. Kavramın tanımı ve kavram öğrenme ile ilgili bilgiler sunulmuş akabinde 1. sınıfa giden çocukların gelişimleri anlatılmıştır. Bu alanla ilgili çalışmalardan faydalanılarak 1. sınıf dönemindeki çocukların motor, dil, duygusal, sosyal, bilişsel özelliklerinden bahsedilmiştir. Mümkün olduğu kadarıyla literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili farklı görüşlere yer verilerek objektiflik ilkesi esas alınmıştır. Belirlediğimiz kavramlar çerçevesinde 20 çocuğa açık uçlu sözel olarak sorular sorulmuş serbestçe ve hiçbir sınırlama olmadan cevap vermeleri istenmiştir. Kavramların neler çağrıştırdığını tespit edebilmek amacıyla konuyla ilgili bilgi vermeden betimlemeler ve örnekler sunulmuştur. Çocukların kendilerini iyi ifade edebilmeleri için ödüller verilmiş, onlara rahat bir ortam sağlanmıştır. Çocukların ruh dünyasını daha iyi anlamak adına konuyla bağlantılı olarak anlatmak istedikleri dinlenilmiş, verdikleri cevaplar kayıt altına alınmış, alınan kayıtlar birebir yazıya aktarılmış ve sonuçlar bulgularda belirtilmiştir. Sonuç olarak mülakatlar sohbet tarzında geçmiş ve sorularda esneklik tanınmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın kuramsal çerçevesi genel olarak konumuzu ilgilendiren literatürün taranması tekniği ile oluşturulmuştur. Bulgular ve yorumlar bölümünde somut bir örnek ortaya koymak adına nitel bir çalışma olarak mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakat, iki kişi arasında herhangi bir konuda gerçekleştirilen, bazen önemli kısımları veya tamamı -daha sonra yararlanılmak üzere- kayıt altına alınan ciddi bir görüşmedir. İslam hakkında temel kavramlar olduğu varsayılarak Allah, melekler, peygamberler, cennet ve cehennem, dua, doğruluk, iyilik, güvenilirlik, adalet ve haksızlık ve saygı kavramları seçilmiştir. Öncelikle kavramların ayet ve hadislerden faydalanılarak kısaca tanımlamaları yapılmıştır. Çocuklarla yapılan

görüşmeler ses kaydına alınmış ve bulgularda soruların akabinde verilen tüm cevaplar sırasıyla yazılmıştır. Ardından bulgulara yönelik yorumlar ve önerilerde bulunulmuştur.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini zekâ düzeylerinin normal seviyede olduğunu varsaydığımız farklı sosyo-kültürel düzeylere sahip 1. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Kozmopolit bir çevrede bulunması sebebiyle araştırmamızın örneklemini Konya ili 24 Kasım İlkokulunda öğrenim ve eğitim gören 1. sınıf öğrencilerinden 20 öğrenci oluşturmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmamız mülakat tekniği ile sohbet tarzında soru ve cevap yöntemiyle derinlemesine inceleme ile yapılmış nitel bir çalışmadır. Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazına alınmış ve aslına uygun olarak bulgularda yazılmıştır. Sorulara verilen cevaplar sırasıyla maddeler halinde düzenlenmiştir. Çocukların algı düzeylerini daha iyi tespit edebilmek adına verilen cevaplara göre soruların çerçevesi gerektiğinde genişletilmiş ve ek cevaplara da yer verilmiştir. Akabinde bulgularla ilgili yorumlar yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bulgular ve yorumlar bölümünde nitel görüşmeler sonucu 1. sınıfa giden çocukların bazı kavramları nasıl algıladığına dair tespitler yer almaktadır. Araştırmamız Konya ili 24 Kasım İlkokulunda yapılmıştır. Görüşmelerin gerçekleştiği kurum çocukların aileleri hakkında kişisel bilgilere ulaşmamızı ve paylaşmamızı uygun görmedikleri için bu tarz sorular çocuklara yöneltilmiştir. Bilgi ve tecrübelerimiz dâhilinde Konya ili genellikle muhafazakâr ve dini hassasiyetlere sahip bireylerin yaşadığı bir ildir. Konya genel manada dini ve ahlaki değerlerin oturmuş olduğu bir yapıya sahiptir. Çocuklara yönelttiğimiz sorulardan alabildiğimiz cevaplara göre hepsinin babası bir meslek sahibi iken anneleri çoğunlukla ev hanımıdır. Ekonomik bağlamda aileler birbirinden çok büyük bir farklılık arz etmemekle birlikte yine de ufak farklılıklar söz konusudur. Bazı evlerde ailenin büyükleri ile yaşanmaktadır. Bu da çocukların gelişimini etkileyen unsurlardan bir tanesidir. Görüşmeleri yaptığımız çocukların öğretmenleri aynı şekilde genel anlamda dini hassasiyetlere sahip bireylerdir. Karakter gelişimi, değerler eğitimi, sevgi eğitimi ve benzeri derslerle çocukların dini ve ahlaki eğilimleri nispeten karşılanmaktadır.

3.1. “Allah” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

1. sınıfa giden çocuklarla yaptığımız görüşmelerde onlara sorduğumuz ilk soyut kavram “Allah” kavramıdır. Sorularımız çerçevesinde Allah kavramını ayet ve hadislerle özet olarak şöyle ifade edebiliriz:

Allah Teala bir çok Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifte tanımlanmıştır. İslam’ın tevhid akidesinin en özlü ve anlamlı ifadesi olan İhlas Suresinde “De ki O Allah birdir. Allah Sameddir. (Hiçbir şeye muhtaç değil, aksine her şey kendisine muhtaçtır.) O doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” İfadeleri yer almaktadır.¹²⁸ Bu ayetlerden özetle anlayacağımız Allah Teala’nın tek ve her şeyden

¹²⁸ İhlâs Suresi, 112/ 1, 2, 3, 4.

münezzeh olduğudur. “O öyle bir ilâhtır ki, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisinindir. O hiç çocuk edinmedi, hükümranlıktta ortağı yoktur. O, her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzenleyerek takdir etmiştir.”¹²⁹ Allah her şeyin sahibi ve sürekli olarak yaratıcısıdır. “Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır.”¹³⁰ Kader de her şey gibi ayette belirttiği üzere Allah’ın iradesindedir. Allah Teala sonsuz kudret sahibidir. “Göklerin ve yerin gaybını bilmek yalnızca Allah’a mahsustur. Her iş O’na döndürülür. Sen yalnızca O’na ibadet et ve yalnızca O’na dayan. Rabbin yaptıklarınızın hiçbirinden gafil değildir.”¹³¹ Allah Teala her şeyden haberdardır, her şeyi işiten ve görendir. Sonunda da her şey Ona döndürülecek ve kişi yaptıklarının karşılığını görecektir. “Mutlak hükümranlılık elinde bulunan Allah, yüceler yücesidir ve O’nun her şeye gücü yeter.”¹³² Her şeyin maliki olan, mutlak kudret sahibi Allah Teala büyüktür. “Göklerde ve yerde ne varsa hep O’nundur. Doğrusu Allah müstağnidir, övülmeğe layıktır.”¹³³ O övülen, hamedilen, tesbih edilen ve secde edilendir. “Çünkü Allah mükafatlarını kendilerine tamamen ödedikten başka, lütfundan onlara fazlasını da verecektir. Çünkü O çok bağışlayıcı ve şükürün karşılığını vericidir.”¹³⁴ Allah sonsuz adalet, merhamet, lütuf sahibi ve tevbeleri çokça kabul edendir. Aynı zamanda Allah uyarıp korkutandır. “Bu Kur’ân, kendisiyle uyarılınsınlar, Allah’ın ancak bir tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara gönderilmiş bir tebliğdir.”¹³⁵

Ankete katılan öğrencilere Allah hakkında aşağıdaki sorular soruldu:

Allah denilince aklına ilk olarak gelen şey nedir? Allah nasıl bir varlıktır?

Allah’ın bir şekli var mıdır? Varsa neye benziyor olabilir? Allah’ın hiçbir şeye benzemiyor olması mümkün müdür?

¹²⁹ Furkân Suresi, 25/162.

¹³⁰ Hadîd Suresi, 57/22.

¹³¹ Hûd Suresi, 11/123.

¹³² Mülk Suresi, 67/ 1.

¹³³ Hac Suresi, 22/ 64.

¹³⁴ Fâtır Suresi, 35/30.

¹³⁵ İbrâhim Suresi, 14/52.

Allah nerede yaşar?

Allah'ın varlığına nasıl inanıyorsun? Allah bizleri neden yaratmıştır ve bizden neler ister? Allah'a karşı duyduğun hisler nelerdir?

Bu sorular çocukların verdikleri cevaplara göre şekillenmiştir. Çocukların kendilerini ifade etmesini kolaylaştırmak adına açık uçlu sorular da sorularak sohbet tarzında görüşmeler yapılmıştır. 1. sınıf çocuklarının bu sorulara verdikleri cevaplar şöyledir:

Eslem (7 Yaşında)

“Allah denince cennet. Çok büyük.”

“Şekli yok. Hiçbir şeye benzemiyor”

“Cennette yaşıyor”

“Varlığına nasıl sorusuna cevap yok. Bizleri niye yarattı sorusuna kulları olalım diye. Nasıl bir duygu çok güzel bir duygu”

Eslem'in çevresinden duyduklarına sorgulamadan inandığı ve genel olarak Allah hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Allah'ın görüntüsünü herhangi bir şeye benzetmemekle birlikte O'nun yaratıcı, yüce ve tek olan bir varlık olduğunun farkında olduğunu da göstermektedir.

Hasan (7 Yaşında)

“İyilik. İyi bir varlıktır.”

“Allahın bir şekli yoktur, hiçbir şeye benzemiyor olması mümkündür.”

“Cennette”

“Allah’ımızın varlığı iyi olmaktır. Biz de iyi olduğumuzda Allah vardır. Allahın varlığını kitaplardan öğrenebiliriz. İyilik yapmamızı istiyor. İyi olup yaşamamızı işitiyor.”

Hasan Allah’ın iyi bir varlık olduğunu, şeklinin olmadığını ve Allah’ın varlığını kitaplardan öğrendiğini ifade etmiştir. Bu ifadeler Hasan’ın azda olsa Allah kavramı hakkında soyut bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

Salih (8 Yaşında)

“Güzellik aklıma geliyor. Güzel ve büyüktür.”

“Görüntüsü yoktur. Bir şeye benzemez”

“Yukarıda yaşıyor”

“Öğretmenimizden öğrendik. İyi olmamızı kötülük yapmamamızı istiyor.”

Çocuklar bu yaşta kendilerine verilen bilgilere sorgulamadan inanırlar. Bu yaş çocukların genel özellikleri Salih’in öğretmenlerinden duyduklarına sorgulamadan inanmasında gayet açık görünmektedir. Salih’in genel olarak Allah hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Allah’ın görüntüsünü herhangi bir şeye benzetmemekle birlikte O’nun yüce ve tek olan bir varlık olduğunun farkındadır. Allah’ın insanlardan iyi olmalarını beklediği konusunda bilgi sahibi olmuş ve iyi olmak gerektiğinin farkında olması önemli bir husus.

Huriye (8 Yaşında)

“Allah’ımızı sevdiğimiz aklıma geliyor. Allah iyi bir varlıktır.”

“Şekli yoktur. Benzemiyor”

“Yukarıda”

“Allah ’ımız bize anlattı. Bizden kötülük yapmamamızı istiyor. Güzel duygular hissediyorum. Çünkü o bizi yaratıp herşeyimizi verdi.”

Huriye’nin Allah’ın özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Huriye’nin Allah’a olan sevgisiyle birlikte varlıkların Allah tarafından yaratıldığının farkında olması dikkat çekicidir.

Kardelen (7 Yaşında)

“İyi bir varlıktır”

“Hayır. Benzemez”

“Yukarıda yaşıyor”

“Annelerimizden babalarımızdan öğrendik. İyi hisler besliyorum”

Kardelen genel anlamda Allah’ın iyi bir varlık olduğunu bilmekle birlikte Allah’ı herhangi bir şeye benzetmemesi dikkat çekicidir. Diğer taraftan Allah’ın yukarıda yaşadığını ifade etmektedir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Sevimlilik. Güzel bir varlıktır”

“Yoktur. Benzemez”

“Kabe’de yaşar”

“Peygamberimiz söyledi sevgi”

Muhammet Allah kavramının peygamber ile bağlantısının bulunduğunu bilmektedir. Muhammet Allah'ı Kabe'de yaşayan ve hiçbir şeye benzemeyen olarak hayal etmektedir.

İsmail (8 Yaşında)

“Güzel bir şey. Görünmez bir varlık.”

“Yoktur. Hayır benzemez”

“Kabe’de”

“Peygamberimizden”

İsmail Allah'ın görünmez olduğunu bilmekle birlikte, hiçbir şeye benzemediğini ifade etmektedir. Peygamberimizden öğrendiğini ifade ederek Allah'ın Kabe'de yaşadığını söylemiştir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Büyük”

“Şekli yoktur. Benzemez”

“Cennette”

“Kuranda anlatmış. İyi olmamızı ister”

Ayşe Allah'ın büyüklüğünü bilmekle birlikte, şeklinin olmadığını ve bir şeye benzemediğini ifade ederek Allah kavramı hakkında bilgi sahibi olduğunu

göstermektedir. Allah'ın Cennet'te yaşadığını söyleyen Ayşe Allah'ı Kuran'dan öğrendiğini bildirmektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Yaratıcı ve büyüktür.”

“Bir şeye benzemez”

“Cennette”

“Peygamberimizden öğrendik, doğru konuşmamızı istiyor”

Ayşenur Allah'ın aşkın bir varlık olduğunun farkındadır. Allah'ın insanlardan farklı olduğunu, görme ve duyma konusunda insanlar gibi kısıtlı olmadığını düşünebilmektedir. Bu durum Ayşenur'un Allah kavramını sıfatlarıyla algılayabildiğini göstermektedir.

Emine (8 Yaşında)

“Görünmeyen bir varlıktır”

“O'nun benzeri yoktur, tektir”

“Yukarıda”

“Babam söyledi. Anne babamıza iyi davranmamızı istiyor”

Emine'nin çevresinden duyduğu Allah'ın tek olduğunu ve benzerinin olmadığını ifade ederek azda olsa bilgi sahibi olduğu göstermektedir.

Rabia (7 Yaşında)

“Allah’ı çok sevdiğim aklıma geliyor”

“Benzememesi mümkündür.”

“Bilmiyorum”

“Kitaplardan öğreniyoruz.”

Rabia Allah kavramı konusunda genel birkaç bilgiye sahiptir. Rabia’nın kitaplardan öğrendiklerini henüz yorumlama boyutuna geçemediği gözlemlenmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Cennet aklıma geldi. İyi bir varlıktır”

“Hayır şekli yok O’nun”

“Yukarıda”

“Öğretmenimizden öğreniriz. Yalan söylememizi istiyor.”

Sudenaz’ın Allah kavramını genel olarak algılayabildiği görülmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Görünmeyen bir varlıktır. İyidir”

“Benzemez”

“Kalbimizde”

“Annemden öğrendim. İyilik hissediyorum”

Nazlıcan Allah hakkında genel bilgilere sahiptir.

Fatıma (7 Yaşında)

“Allah’ın bizi sevdiği geliyor aklıma”

“Bizi o yarattı ve benzemez hiçbir şeye”

“Bilmiyorum”

“Peygamberimizden öğrendik ve güzel şeyler hissediyorum”

Fatıma Allah’ı müşahhas bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Allah’ın peygamber ile bağlantısını bilmekte ve Allah’ı iyi ve güzel bir varlık olarak tanımlamaktadır.

Bilal (7 Yaşında)

“Bizi her yerde görebilen bir varlıktır. İyidir.”

“Benzemez”

“Cennette”

“İyi olmamızı istiyor.”

Bilal’in Allah kavramını konusunda genel bilgilere sahip olduğu görülmektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Göremediğimiz bir varlık”

“Evet benzemez.”

“Kabe’de”

“Annemden duydum. Doğru olmamızı istiyor”

Emre Can çevresinden duyduğu bilgilere göre azda olsa Allah kavramını algıladığı görülmektedir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Sevimlilik geldi aklıma. Sever bizi Allah”

“Bir görüntüsü yok”

“Evinde”

“Babam söyledi. Kitap okumamızı istiyor. Seviyorum ”

Hasan Taha Allah kavramı hakkında azda olsa doğru bilgileri aktarmıştır.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Allah’ın bizi gördüğü geldi”

“Benzemiyor”

“Kalbimde”

“Okuldan öğreniyoruz, öğretmen söylüyor”

Muhammet Eren Allah kavramı hakkında edindiği bilgilere dayanarak O’nun hiçbir şeye benzemediğini, insanları gördüğünü belirterek doğru bilgilere sahip olduğunu göstermiştir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Çok büyük bir varlıktır.”

“Görünmez ve benzemez”

“Yukarıda”

“Camide anlatıyorlar. Hoca söylüyor, Allah’ı hem seviyorum hem de korkuyorum”

Seyit Ali Allah’ın hiçbir şeye benzememesinin mümkün olduğunu söyleyerek Allah kavramını kısmen algılayabildiğini göstermiştir. Seyit Ali’nin bu konuyla ilgili çevresinden duyduğu bilgiler üzerinde düşünebildiği ve yorum yapabildiği görülmüştür.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Bizi yarattığı geldi aklıma”

“O’nun bir benzeri yoktur.”

“Gökyüzünde”

“Babam ve annem öğretti. Güzellikler hissediyorum.”

İbrahim Efe’nin Allah kavramına dair doğru yorumlamalara sahip olduğu görülmektedir. İbrahim Efe görmeden Allah’a inanılabileceğini belirtmektedir.

Allah kavramı hakkında yönelttiğimiz sorular ve verdikleri cevaplar yorum katılmadan yukarıda belirtilmiştir. Çocukların verdiklere cevaplara yönelik her çocuğa özel kısa yorumlar yapılmıştır. Çocukların Allah kavramı hakkında akıllarına ilk gelen kavramlar büyüklük, yücelik, güç, kudret, iyilik, sevgi, yaratıcılık ve güzelliştir.

Allah'ın görüntüsüne dair sorularımız doğrultusunda 20 çocuğun tamamı Allah'ı hiçbir şeye benzetmemiştir. Allah'ın nerede yaşadığına dair sorumuza 7 çocuk gökyüzünde, 5 çocuk cennette cevabını vermiş; 3 çocuk Kâbe'de yaşadığını, 2 çocuk kalbimizde yaşadığını, 2 çocuk bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmiş, 1 çocuk ise Allah'ın evinde yaşadığını söylemiştir. Buradan çıkarılacak sonuç bu yaş grubu çocuklar genel olarak Allah'ı gökyüzünde yaşayan bir varlık olarak veya yukarıda bulunan bir cennette yaşadığını tasavvur etmektedirler. Bu durum Allah kavramını kısmen soyut boyutta algılayabildiğinin belirtisi olarak görülmektedir.

Genel olarak çocuklar Allah'a olan sevgilerini belirtmişlerdir. Yaratılış sebebi olarak çoğu iyilik yapmak ve Allah'a kulluk etmek için insanların yaratıldığını ifade etmişlerdir. Okulda alınan eğitimin en önemlisi de bilinçli ve geniş ailelerin çocukların zihinsel gelişiminde oldukça etkili olduğu görülmektedir.

3.2. “Melek” Kavramı İle İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Allah kavramından sonra bir başka soyut kavram olan melek kavramını 1. sınıfa giden çocukların nasıl tasavvur ettiğine dair görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çocuklara yönelttiğimiz sorular çerçevesinde melek kavramını özet olarak açıklamaya çalışacağız.

Sözlükte haberci ve kuvvet anlamına gelen melek kavramı İslami ilimler terminolojisinde nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhani ve nurani varlıklardır.¹³⁶

Melekler insanlardan farklı olarak daima Allah'a itaat ve ibadet üzeredirler, kesinlikle isyan etmezler. “Allah onlara (meleklerle) neyi emrederse isyan etmezler ve emroldukları şeyi de derhal yaparlar.”¹³⁷ “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. (O) yaratışta

¹³⁶ Türkiye Diyanet Vakfı, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 421.

¹³⁷ Tahrîm Suresi, 66/6.

dilediğini çoğaltır. Kuşkusuz Allah, gücü her şeye yetendir.”¹³⁸ Bu Ayet-i Kerimeler’de meleklerin nurdan yaratıldıkları bildirilmektedir. Kanat kavramından maksadın ise hakikat mi, mecaz mı, kinaye mi ya da manevi makam ve derece anlamına mı geldiğini bilemeyiz.¹³⁹ “Melekler ve Ruh (Cebrail) oraya miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”¹⁴⁰ İnsanların hareketleri ile mukayese edilemeyecek kabiliyetlerle melekler kısa bir süre zarfında uzun mesafeler kat edebilirler. İnsanlar onları görme yeteneğine sahip olmadıkları için melekler gözle görülemez. Fakat Allah’ın emirleriyle meleklerin farklı şekillere girerek peygamberlere göründükleri hakkındaki rivayetlere sıkça rastlanmaktadır.

Melekler yüklendikleri görevler itibariyle farklı isimlerle anılmışlardır. Bunlardan dördü büyük melek olarak bilinmektedir: Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail. Bilinen diğer melekler de şunlardır: Münker-Nekir, Kiramen Katibin, Hamele-i Arş, Hazin, Zebani, Malik, Rıdvan.¹⁴¹

1. sınıfa giden çocukları olumsuz etkileyebileceği düşüncesi ile şeytan kavramı hakkında soru sorulmadı. Bu sebeple sorularda sadece melek kavramı ile ilgili olanlar yer almaktadır. İmanın esaslarından biri olan meleklerle iman konusu ve melek kavramı 1. sınıfa giden çocuklara şu sorularla sorulmuştur:

Melekler nedir ve nerede yaşarlar? Bu kavram başka hangi kavramları ve olayları hatırlatıyor?

Meleklerin görüntüsü nasıldır? Melekler neye benziyor olabilir?

Melekler ne iş yaparlar?

Melek kavramı ile ilgili sorulara 1. sınıf çocuklarının verdikleri cevaplar şöyledir:

¹³⁸ Fâtır Suresi, 35/1.

¹³⁹ Ahmet Tomor, A’dan Z’ye İslami Bilgiler, Erkam Matbaası, Cilt:2, Adapazarı, 2013, s. 41.

¹⁴⁰ Meâric Suresi, 70/4.

¹⁴¹ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 421.

Eslem (7 Yaşında)

“Allah’ın meleğidir. Cennette yaşar. Melek deyince Allah aklıma geliyor.”

“Melekler neye benzer aklıma bir görüntü gelmiyor.”

“Allah’ın dediğini yapar.”

Eslem meleklerin görüntüsüyle ilgili bilgiye sahip olmadığını ifade etmekle birlikte meleklerle ilgili genel bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hasan (7 Yaşında)

“Cennette yaşar. Melekler iyidir. Çok iyi bir şeydir”

“Bizi kurtaran melekler aklıma geliyor. Böyle sarı mesela kar gibi bir şey.”

“Bizi kurtarırlar.”

Hasan meleklerle ilgili genel bilgilere sahip görünmektedir. Yaş itibarıyla somut işlemler döneminde olduğundan şeklen sarı ve beyaz renklerle ifade etmektedir.

Salih (8 Yaşında)

“Bulutlarda yaşıyor beyaz bulutlar gibi”

“Beyaz bulutlar güzel kalpliler.”

“Allaha yardım ederler”

Salih melek kavramıyla ilgili genel bilgilere sahiptir. Fakat melekleri şeklen beyaz buluta benzetmekle birlikte Allah'ın emrinde olduklarını ifade etmektedir. Güzel kalpliler diyerek onları iyilik güzellik gibi olumlu duygularla özdeşleştirmiştir.

Huriye (8 Yaşında)

“Melekler omzumuzda yaşar. Uçuyor melekler”

“Bir şeye benzemiyor”

“İyilik ve kötülük yazar”

Huriye meleklerin şekli ile ilgili bir şeye benzemediklerini ifade etmiştir. Diğer taraftan melek kavramı ile ilgili iyilik ve kötülük yazarlar şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Bu Huriye'nin melekler konusunda bir takım bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Omuzlarımızda yaşıyor”

“Hiçbir şeye benzemiyor”

“Omuzlarımızda biri iyilik biri kötülük yazar”

Kardelen de meleklerin hiçbir şeye benzemediğini ifade etmiş ve meleklerin sadece iyilik ve kötülük yazdığını bildirmiştir. Meleklerden sadece sevap ve günahları yazma konusunda bahsedilmiş olacak ki mekan olarak omuzlarımızda iyilik ve kötülük yazarlar şeklinde yorum yapmaktadır.

Muhammet (7 Yaşında)

“Güzel bir şeydir. Bilmiyorum nerede yaşar”

“Görüntüsü yok. Benzemez”

“Bizi güzel yaratmak için yaşarlar. Peygamberlere Allah’ın emrettikleri şeyleri getirirler.”

Muhammet melek kavramı ile ilgili az da olsa bilgiye sahip olmakla birlikte şekilleri ile ilgili bir şeye benzemediklerini ifade etmiştir.

İsmail (8 Yaşında)

“Güzel canlılardır. Bilmiyorum”

“Melekler ışık gibidir”

“Yazı yazarlar.”

İsmail melekleri ışığa benzetmiş ve melek kavramını azda olsa soyut olarak algıladığını belirtmiştir. Günahları ve sevapları yazma eylemi ile ilgili duyduklarını yazı yazma olarak yorumluyor.

Ayşe (7 Yaşında)

“Melekler anneler gibidir. Yukarıda yaşar”

“Hiç görmedim bilmiyorum”

“Günahlarımızı ve sevaplarımızı yazarlar”

Ayşe meleklerin görüntüsünü hiçbir şeye benzetmemekle birlikte onların günah ve sevap yazma özellikleri hakkında bilgi sahibidir. Meleklerin iyi olduğunun farkındadır.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Çok güzeldirler. Bilmiyorum nerde yaşıyorlar”

“Kelebeğe benzerler”

“Soru sorarlar”

Ayşenur meleklerin güzel olduklarını ifade etmekle birlikte şeklen kelebeğe benzediklerini ifade etmiştir. Genellikle meleklerin kanatlı olarak resmedilmelerinin Ayşenur’un yorumu üzerindeki etkisi açıkça görünüyor.

Emine (8 Yaşında)

“Güzeldirler.”

“Işık gibi görünürler,”

“Bizleri korurlar.”

Emine çevresinden duydukları kadarıyla melekler hakkında genel bir bilgiye sahiptir. Ayrıca melekleri ışık olarak nitelemiştir.

Rabia (7 Yaşında)

“Omzumuzda dururlar ve yazarlar”

“Peri gibidirler, parlarlar”

“Biz onları göremeyiz ama onlar bizi görürler”

Rabia meleklerin parladığını ifade etmekle birlikte onların görünmediğini fakat bizi gördüklerini bildirmesi önemli bir husustur. Melekler hakkında diğer öğrencilerden farklı bir bilgi vermiştir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Kâbe’de bulunurlar, sevapları yazarlar”

“Görünmezler. Başka şeylere benzemezler.”

“Ne yaptığımızı yazarlar”

Sudenaz melekler hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte melekleri herhangi bir varlığa benzetememektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Melekler melek gibidirler.”

“Parlaktırlar. Benzemez”

“Annemizi kızdırınca onu unutmazlar”

Nazlıcan’ın melek kavramına yönelik sorulara verdiği cevaplar bu konuda çok az bilgi sahibi olduğunu göstermiştir.

Fatıma (7 Yaşında)

“Başımızda dururlar”

“Bilmiyorum.”

“Allaha yardım ederler”

Fatıma cevaplarıyla melekler hakkında arkadaşı Nazlıcan gibi çok az bilgi sahibi olduğunu göstermiş ve meleklerin hiçbir şeye benzemediğini ifade etmiştir.

Bilal (7 Yaşında)

“Nerede yaşarlar bilmiyorum ama ben annemi hatırladım. Benim annem melek gibidir”

“Işıklı gibi görünürler. Başka bir şeye benzemezler.”

“Şeytanla savaşırlar”

Bilal meleklerin şeytanla savaştığını ifade etmekle birlikte şekillerinin neye benzediğini bilmediğini belirtmiştir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Öğretmenim gibidirler. Nerede yaşadıklarını bilmiyorum”

“Kanatlıdırlar. Benzemeler”

“Yanımızda dolaşırlar ve bizi korurlar ama biz onları göremeyiz”

Emre Can melekler hakkında genel bilgilere sahip olmakla birlikte meleklerin kanatlı olduklarını ifade etmiştir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Yanımızda yaşarlar. Bizi gözetlerler”

“Meleklerin bir görüntüsü yoktur. Başkalarına benzemezler.”

“Bilmiyorum”

Hasan Taha meleklerin görüntüsünün olmadığını ve başka bir şeye benzemediklerini ifade etmiştir. Meleklerin görevleri hakkında ise bilgiye sahip olmadığını belirtmiş fakat bizi gözetlerler cevabı görev olarak görmese de onların bizleri gözetlemek gibi bir özelliğinin olduğunu vurgulamıştır.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Güzel bir şeydirler. Kâbe’de yaşarlar”

“Meleklerin görünüşüyle ilgili öğretmenimiz anlattı ama anlamadım.”

“Yemeden içmeden yaşarlar”

Muhammet Eren okulda edindiği bilgileri anlayamadığını ifade etmekle birlikte melek kavramı ile ilgili azda olsa bilgiye sahiptir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Evlerimizde bizle yaşarlar.”

“Melekler görünmezler.”

“Allah’ın emrettiklerini yaparlar”

Seyit Ali meleklerin görünmediğini ve onları herhangi bir şeye benzetemediğini ifade etmiştir. Meleklerin görevleri hakkında genel bilgilere sahiptir. Seyit Ali’nin bu soyut kavramı algılayabildiği görülmektedir

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Yukarıda yaşarlar.”

“Işıklı kelebekler gibidir. Benzemezler.”

“Peygamberimize Kuran’ı getirirler.”

İbrahim Efe meleklerin gökyüzünde yaşadığını kelebeğe benzediğini ifade etmiştir. İbrahim Efe melekler hakkında genel bilgilere sahiptir.

Yukarıda melek kavramı ile ilgili sorulara 1. sınıf öğrencilerinin verdikleri cevaplar dikkate alındığında genel olarak melek kavramı ile ilgili bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 20 çocuktan 2’si melekleri kelebeğe benzetirken, 5’i ışığa benzetmiştir. 13 çocuk ise meleklerin hiçbir şeye benzemediğini ifade etmiştir. 1. sınıf çocukları meleklerin görevleri ile ilgili ise genellikle meleklerin koruyucu ve yazıcı özelliklerini ifade etmişlerdir. Türkçedeki “melek gibi” kavramından dolayı olsa gerek çocukların melekleri anneleri ve öğretmenleri gibi sevdikleri insanlara benzettikleri görülmektedir. Bulgular ve yorumlara dayalı olarak melek kavramını genel manada çocukların somut olarak algıladığı görülmekle birlikte bazı çocukların soyut alana dair ifadeleri dikkate değer görülmüştür.

3.3. “Peygamberler” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Peygamber kelimesi sözlükte “haberci”, “Allah’tan haber getiren” anlamlarına gelmektedir. Yüce Allah’ın lütfunun ve rahmetinin bir neticesi olarak, insanlığa O’nun uluhiyetini tanıtmak, insanları hakka irşad etmek ve kemale ulaştırmak için peygamberler gönderilmiştir.¹⁴² Bütün peygamberlere görevlerini hakkı ile yerine getirebilmeleri adına ortak özellikler verilmiştir. Bunlar açıklamaları ile şöyledir:

Fetnet: Zeki olmak demektir. Peygamberler her açıdan en akıllı ve en zeki şahsiyetlerdir.

¹⁴² Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 539.

İsmet: Açık ve gizli her türlü günden korunmuş demektir. Peygamberler peygamberlikten önceki dönemlerinde de sonraki dönemde olduğu gibi günah işlemez, ilahi emirlerin dışına çıkmazlar.

Sıdk: Doğruluk demektir. Peygamberler hiçbir zaman doğruluktan ayrılmazlar.

Emanet: Güvenilir olmak demektir. Peygamberler her zaman toplumda en emin ve en güvenli kimselerdir. Hz. Peygamber ona peygamberlik gelmeden önce de toplumda güvenilirliği ile ün saldı için halk ona “Muhammed’ül-Emin” lakabını vermiştir.

Adalet: Adil olmak demektir. Peygamberler her zaman adaleti gözetmişlerdir.

“Andolsun ki biz, Allah’a kulluk edin ve tağuttan kaçının diye her topluma bir peygamber gönderdik.”¹⁴³ Bu Ayet-i Kerime’den anlaşılacağı üzere her topluma uyarıcı olarak peygamber gönderilmiştir. Peygamberlerin sayısı konusunda “(Ya Muhammed!) Andolsun ki, senden önce de (çok) peygamberler gönderdik. Onlardan bir kısmının kıssalarını sana bildirdik ve bir kısmını da bildirmedik.”¹⁴⁴ buyurulmaktadır. Peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte Kur’an’ı Kerim’de geçen yirmi beş peygamberin isimleri şöyledir: Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Zülkifl, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. Muhammed’dir. Bu isimlerin dışında Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn isimleri de geçmekte fakat peygamber olup olmadıkları kesin bilinmemektedir.

Peygambere itaati vurgulayan Allah Teâla “Biz peygamberleri, Allah’ın izni ile ancak itaat olunmaları için gönderdik.”¹⁴⁵ buyurmaktadır. “Peygamberler,

¹⁴³ Nahl Suresi, 16/ 36.

¹⁴⁴ Mü’min Suresi, 40/78.

¹⁴⁵ Nisâ Suresi, 4/64.

Allah'ın izni olmadan bir ayet (mucize) getiremez.”¹⁴⁶ Mucize, ıstılahta insanların benzerini meydana getirmekte aciz kalacakları ve adeta meydan okuma şeklinde, peygamberlik iddiasında bulunan zattan adetin hilafına ve tabiat kanunlarının aksine olarak zuhur eden harikulade olaylara denir¹⁴⁷.

1. sınıfa giden çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde “peygamber” kavramı özet olarak açıklanmaya çalışıldı. Yapılan görüşmelerde bu kavram ile ilgili sorulan sorular şunlardır:

Peygamber hakkında ne düşünüyorsun?

Peygamberlerin özellikleri ve bizden farklılıkları nelerdir?

Peygamberler neler yapmışlardır?

Yukarıda 1. sınıfa giden öğrencilere sorulan sorular çerçevesinde “peygamber” kavramı özet olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde bu kavram ile ilgili sorulan sorular şunlardır:

Eslem (7 Yaşında)

“Peygamber aklıma güzellik, cennet geliyor”

“Özellikleri onlar peygamber olduğu için. Çünkü onlar peygamber olsun diye.”

“Bilmiyorum”

Eslem peygamber kavramı ile ilgili güzel şeyler düşündüğü ve özellikleriyle ilgili genel bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Fakat peygamberlerin görevleri ile ilgili bilgiye sahip olmadığını aktarmıştır.

¹⁴⁶ Mü'min Suresi, 40/78.

¹⁴⁷ Nisâ Suresi, 4/64.

Hasan (7 Yaşında)

“İyi şeyler düşünüyorum.”

“Farklılıkları iyi olduğu için onları seçmişlerdir. Biz de iyiyiz ama onlar daha iyi oldukları için. İnşallah bizler de onlar kadar iyi olacağız.”

“Bilmiyorum”

Hasan peygamber ve özellikleri ile genel bilgilere sahip olduğunu göstermekle birlikte görevleri hakkında bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir.

Salih (8 Yaşında)

“Güzel bizi severler”

“Farklılıkları yoktur. Çünkü o mucizeleri vardır.”

“Bilmiyorum”

Salih peygamber kavramı ile ilgili kısıtlı da olsa bilgiye sahiptir. Fakat peygamberlerin neler yaptıkları ile ilgili bilgiye sahip değildir.

Huriye (8 Yaşında)

“Peygamberimizi çok seviyorum. Sevdiğimi düşünüyorum”.

“Hayır, farklılıkları yok.”

“Bizim için çok şeyler yapmışlardır.”

Huriye peygamberin de bizim gibi bir insan olduğunun ve öğretici olarak gönderildiğinin güzel vasıflara sahip olduğunun farkındadır. Huriye'in peygamber kavramı ile ilgili doğru yorumlamalara sahip olduğu görülmektedir

Kardelen (7 Yaşında)

“Bilmiyorum”

“İyilik. Doğduğunda her şey değişir.”

“Kılık kıyafeti değiştirmiş”

Kardelen peygamber kavramı hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadığını verdiği cevaplarla belirtmiştir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Güzel bir insandır”

“Vardır. Onların ismi değişik. Farklıdırlar”

“Bilmiyorum”

Muhammet kısıtlı bilgilerle peygamber kavramını açıklamaya çalışmıştır. Fakat peygamberlerin neler yaptıkları hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.

İsmail (8 Yaşında)

“Bilmiyorum.”

“Bilmiyorum.”

“Kabe'yi”

İsmail peygamber kavramı ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmekle birlikte Kabe'nin bir peygamber tarafından inşası konusunda bilgisi olduğu görülmektedir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Peygamberler bize Allahın emirlerini getirirler.”

“Onlar seçilmişlerdir”

“Kurani getirmişler”

Ayşe'nin verdiği cevaplara dayalı olarak peygamber kavramı hakkında genel bir bilgiye ve doğru yorumlamaya sahip olduğu görülmektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Peygamber elçidir”

“Seçkin insanlardır”

“Peygamberlik yaparlar”

Ayşenur peygamber kavramı hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte görevleri hakkında kısıtlı yorum yapmıştır.

Emine (8 Yaşında)

“Sevimli insanlardır”

“Çok güzeller”

“Güzel işler yaparlar”

Emine peygamber kavramı hakkında olumlu yorumlar yaparak verdiği cevaplarla peygamberleri sevdiğini göstermektedir.

Rabia (7 Yaşında)

“Peygamber deyince onların bizim iyiliğimizi istediğini düşünüyorum”

“Bizden daha iyilerdir”

“İyi olmamız için uğraşırlar”

Rabia'nın sorulara verdiği cevaplara bakarak peygamber kavramı hakkında genel bir bilgiye sahip olduğu görülmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Allahın ne istediğini ulaştıran insanlardır”

“Allah'ı duyarlar”

“İnsanlara anlatırlar”

Sudenaz peygamber kavramı hakkında verdiği cevaplarla genel bir bilgiye ve doğru yorumlamaya sahip olduğunu göstermiştir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Bize doğruyu öğretmeleri”

“Onlar doğruyu yanlış bilirler”

“Doğru yolu göstermişlerdir”

Nazlıcan'ın peygamber kavramı hakkında genel bilgiye sahip olduğu görülmektedir.

Fatıma (7 Yaşında)

“Allahın emirlerini bilen insanlardır”

“Onlar bizden daha bilgilidir”

“Bizden öncekilere öğretmişlerdir”

Fatıma peygamber hakkında belli başlı bilgilere sahiptir. Peygamberlerin iyi ve yol gösterici olma özelliklerinin farkındadır.

Bilal (7 Yaşında)

“İyi insanlar aklıma geliyor”

“Çok iyilerdir”

“Bize birçok iyilik yapmışlardır.”

Bilal peygamber hakkında detaylı bilgi sahibi olmasa da onlar hakkında bir takım bilgiler bildiği cevaplarından anlaşılmaktadır.

Emre Can (8 Yaşında)

“Peygamberlerin hepsini severim”

“Sevimli ve güzellerdir”

“Bizi sevmişler ve iyiliğimizi istemişlerdir”

Emre Can'ın verdiği cevaplara dayalı olarak peygamber hakkında sevilmesi gerektiğinden başka bilgilere sahip olmadığı görülmüştür.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Babam onlar bizi çok sever diyor, biz de onları sevmeliyiz”

“Bizi herkesten çok severler”

“İnsanlara güzel örnek olmuşlardır”

Hasan Taha çevresinden duyduğu bilgilere dayalı olarak peygamberlerin örnek teşkil ettiğinin farkındadır.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Çok peygamber gelmiştir.”

“Allah göndermiştir”

“Bize Allah'ın isteklerini göstermişlerdir”

Muhammet Eren peygamberlerin çokluğu, kimin hangi amaçla gönderdiği gibi bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Namaz kılan ve oruç tutan bir insan aklıma geliyor”

“Çok namaz kılmış ve hep oruç tutmuşlardır”

“Bize namaz kılmayı ve oruç tutmayı öğrettiler”

Seyit Ali peygamber hakkında kısıtlı olsa bilgilere sahiptir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Yaşlı ve sakallı bir dede aklıma geliyor”

“Onlar bizden farklıymış”

“Bilmiyorum”

İbrahim Efe peygamberleri belirli şekillerde tarif etmiştir. Bu benzetme onun somut işlemler dönemine geçmekte olduğuna bir kanıt olmaktadır. Peygamberlerin görevleri konusunda bilgi sahibi değildir.

Yukarıda peygamber kavramı ile ilgili sorulara 1. sınıf öğrencilerinin verdikleri cevaplardan genel olarak peygamber kavramı hakkında bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan 20 öğrenciden 4’ü peygamberlerin neler yaptıkları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Çocuklara gerek öğretmenleri gerek aileleri tarafından peygamberlerle ilgili bazı bilgiler anlatıldığı verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Çocuklar da çevrelerinden duyduklarını hatırladıkları kadarıyla paylaşmışlardır. Peygamber kavramının iyilik, doğruluk, sevgi, bilgi, merhamet, sabır, hoşgörü kavramlarını çağrıştırdığı görülmektedir. Çocuklardan bir kaçı dışında çoğunluğunun peygamberin Allah tarafından görevlendirilmiş diğer insanlardan daha üstün vasıflara sahip biri olduğunun algılandığı görülmektedir.

3.4. “Cennet ve Cehennem” Kavramları ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

“Sözlükte “bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe” anlamına gelen cennet, din literatüründe, iman edip salih amel işleyenlere, ahirette vaat edilen nimet ve mükafat yurdu demektir¹⁴⁸.

¹⁴⁸ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., s. 96

“Rabbimizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanıp, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşuşun.”¹⁴⁹ Ayet-i Kerimesinde Allah Teâla bedensel ve ruhsal açıdan cennetteki yaşam koşullarına göre yaratılan insanı gerçek vatanına çağırmakta ve cennetin genişliğini vurgulamaktadır. “Muttakilere vaat olunan cennetin özelliği, (ağaçların) altından ırmaklar akar. Meyveleri ve gölgeleri de süreklidir. İşte (günahlardan) sakınanların (mutlu) sonu... İnkarcıların sonu ise ateştir.”¹⁵⁰ Allah Teâla bu Ayet-i Kerime’inde cennete ve cehenneme kimlerin gideceğinden bahsetmektedir. Peygamber (s.a.s.) bu konu ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “Allah’a ortak koşmadan ölen cennete girer; Allah’a şirk koşarak ölen de cehenneme girer.”¹⁵¹

Cennette; bakanlara hoş görünen, içenlere zevk veren nehirler ve sular, süzme baldan ırmaklar¹⁵², tatlı su pınarları¹⁵³, sarhoş etmeyen, içenlere zevk veren bembeyaz bir kaynaktan çıkan içkiler¹⁵⁴ çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları¹⁵⁵, bağlar¹⁵⁶, sedir ağaçları ve salkımlı muz ağaçları¹⁵⁷, ince ve kalın ipek elbiseler¹⁵⁸, altın süsler¹⁵⁹, güzel meskenler, hiçbir yorgunluk ve zahmet vermeyen¹⁶⁰, boş ve yalan söz işitilmeyen sonsuz nimet ve güzellikler¹⁶¹ bulunduğu Kur’an’da bildirilmektedir¹⁶².

Cehennem sözlükte derin kuyu anlamına gelmekle birlikte dini literatürde dünya hayatında iman etmeyenlerin sürekli olarak, iman ettiği halde salih amel işlemeyen kimselerin de günahları ölçüsünde, cezalandırılmak üzere kalacakları ceza

¹⁴⁹ Âl-i İmrân Suresi, 3/133.

¹⁵⁰ Ra’d Suresi, 13/35.

¹⁵¹ Müslîm, İman, 151.

¹⁵² Muhammed, 47/15.

¹⁵³ İnsan Suresi, 76/18.

¹⁵⁴ Saffat Suresi, 37/45-47.

¹⁵⁵ Rahman Suresi, 55/60.

¹⁵⁶ Nebe Suresi, 78/32

¹⁵⁷ Vâkı’a Suresi, 56/28-29

¹⁵⁸ Kehf Suresi, 18/31; İnsan, 76/21

¹⁵⁹ Kehf Suresi, 18/21; Hac, 22/23; Fâtır, 35/33

¹⁶⁰ Hicr Suresi, 15/47-48.

¹⁶¹ Nebe Suresi, 78/35

¹⁶² Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 96

ve azap yeridir¹⁶³. Ebû Said el-Hudrî' den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Cennet ile cehennem münakaşa ettiler.

Cehennem:

-Ben de zorbalar ve kibirliler var, dedi.

Cennet:

-Ben de zayıflar ve yoksullar var, dedi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ onların çekişmesini şöyle halletti:

-Ey cennet! Sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle merhamet ederim. Ey cehennem! Sen de benim azabımsın. Dilediğime seninle azap ederim. Ben her ikinizi de dolduracağım.”¹⁶⁴ Bu Hadis-i Şerif’te cehennem kötülere cezalandırmakla, cennet ise halkın hor gördüğü kişileri barındırmakla iftihar etmektedir. Doğru ile yanlış insana bildirildiği için kişi seçimlerine göre cennete ve ya cehenneme gidecektir. Bu netice de Allah’ın rahmet ve azabının tezahürüdür. Cehennem kafirler için hazırlanmıştır¹⁶⁵ ve orada ebedi kalıcıdır¹⁶⁶. “(Azgınlar) orada çağlar boyu kalırlar, orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar.”¹⁶⁷ Bu ayetlerde Allah Teâlâ cehennem azabından ve sonsuzluğundan bahsetmektedir

1. sınıfa giden çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde “cennet ve cehennem” kavramları özet olarak açıklanmaya çalışıldı. Çocuklara bu kavramlarla ilgili yöneltilen sorular şu şekildedir:

Cennet ve cehennem nedir?

Cennet ve cehennem nasıl bir yerdir?

¹⁶³ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 88

¹⁶⁴ Müslîm, Cennet, 34; Buhârî, Tefsîru sûre (50), 1; Tevhîd 25; Tirmîzi, Cennet, 22.

¹⁶⁵ Bakara Suresi, 2/24; Âl’i İmrân, 3/131

¹⁶⁶ Nisâ Suresi, 4/169; Ahzâb, 33/65

¹⁶⁷ Nebe Suresi, 78/23-24-25-26.

Cennet ve cehennem nerededir?

Cennete ve cehenneme kimler, nasıl gidebilir?

1. sınıf öğrencilerinin cennet ve cehennem kavramları için verdikleri cevaplar aşağıda verilmiştir:

Eslem (7 Yaşında)

“Cennet çok güzel bir şey cehennem çok kötü bir şey”

“Cehennem ateşler böyle yanıyor. Cennet çiçekler var böyle ve çok güzel bir yer”

“Bilmiyorum”

“Kötü olmayanlar girer. Kötüler cehenneme girer. Kötü insanları öldürür, hırsızlık yapar.”

Eslem cennetin güzel bir yer cehennemin ise kötü bir yer olduğunu ifade ederek her iki kavram hakkında da bilgi sahibi olduğunu göstermiştir. Diğer cevaplarından da Eslem’in cennet ve cehennem kavramları hakkında bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkündür.

Hasan (7 Yaşında)

“Cennet iyi bir yerdir. Cehennem kötü bir yer. Cennetten en üstüne oturuyorsun ve istediğini yapılabiliyorsun. Ama cehennemde sınımsız ateşin altında namaz kılacaksın.”

“Cennette biz olabiliriz cennette su olur cehennemde ateş olur”

“Cennet yukarıda cehennem altta”

“Kötüler cehenneme iyiler de cennete gider”

Hasan çevresinden edindiği bilgilerle cennet ve cehennem kavramları hakkında bilgi sahibidir.

Salih (8 Yaşında)

“Cennet çiçekli bir yerdir. Cehennem de ateşli bir yerdir.”

“Cennet serin cehennem sıcak”

“Yukarıda”

“Cennete iyi insanlar cehenneme kötü insanlar”

Salih cennet ve cehennem kavramları hakkında gerekli bilgiye sahiptir.

Huriye (8 Yaşında)

“Güzeldir. Kötüdür”

“Cehennem kötü bir yerdir. Çünkü Allah’ın dediğini yapmazsak o bizi cehennemde yakar.”

“Bilmiyorum”

“Kötüler cehenneme gider. Cennete çocuklar ve anneler gider.”

Huriye cennet ve cehennem kavramları hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte algılamada tam manada yeterli olmadığı görülmektedir.

Kardelen (7 Yaşında)

“İyilik yapınca gidilecek yer. Kötülük yapınca gidilecek yer.”

“Cennette Allah’ımızı görebiliriz. Cehennemde lavlar var.”

“Bilmiyorum”

“İyilik yapanlar. Kötülük yapanlar”

Kardelen cennet ve cehennem kavramları hakkında genel bilgiye sahip olmakla birlikte yerlerini bilmediğini ifade etmiştir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Güzel bir yer. Cehennem kötü bir yer.”

“Bizim sevaplarımız çok olursa cennete gideriz. Orada istediklerimizi yeriz. Cehennemde insanlar yanar üstüne taşlar atılır.”

“Bilmiyorum”

“Sevabı çok olanlar cennete, günahı çok olanlar cehenneme.”

Muhammet sorulara verdiği cevaplarla cennet ve cehennem kavramları hakkında gerekli bilgilere sahip olduğunu göstermiştir.

İsmail (8 Yaşında)

“Cennet güzel bir yer cehennem kötü bir yer”

“Cennete güzel şeyler cehennemde çok büyük ateş var.”

“Uzak yerlerde”

“İyiliği olanlar cennete kötülüğü olanlar cehenneme”

İsmail cennet ve cehennem hakkında genel bilgiye sahiptir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Cennet güllerle süslenmiş bir yerdir”

“Cennet güllerle süslenmiş bir yerdir cehennemde ateşli bir yerdir”

“Öbür dünyada”

“İyilik yapanlar cennete kötülük yapanlar da cehenneme gider”

Ayşe verdiği cevaplarla cennet ve cehennem kavramları hakkında gerekli bilgilere sahip olduğunu göstermiştir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Cennet iyi bir yer cehennemde kötü bir yerdir”

“Cennete gidenler sevinir cehenneme gidenler üzülür”

“Uzakta”

“Çocukları sevindirenler cennete giderler”

Ayşenur cennetin iyi insanların gittiği iyi bir yer, cehennemin ise kötü insanların gittiği çirkin bir yer olduğunu bilmektedir.

Emine (8 Yaşında)

“Cennet ışıklı aydınlık cehennem de karanlık bir yer”

“Cennette iyi şeyler olacak cehennemde de kötü”

“Bilmiyorum”

“İyiler cennete gidecek”

Emine'nin cennet ve cehennem kavramları hakkında genel bir bilgiye sahip olduğu görülmektedir.

Rabia (7 Yaşında)

“Cehennem çok kötü cennet güzel”

“Cennette ne istersek olacak”

“Cennet ve cehennem bir birine çok yakın”

“Kötülük yapanlar cehenneme gidecek”

Rabia'nın cennet ve cehennem kavramları hakkında genel bilgilere sahip olduğu ve bunları algılayabildiği görülmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Cehennemde ateşler çok sıcakmış”

“Cennet güzel bir yer cehennemde çok sıcak ateşlerin olduğu bir yer”

“Ölünce göreceğiz”

“Yaramazlık yapıp büyüklerini kızdıranlar cehenneme girer”

Sudenaz cennet ve cehennem kavramları hakkında çevresinden duyduğu bilgilerle yorumlama yapmıştır. Bu yerleri öldükten sonra gidilen yerler olarak tanımlayabilmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Cennet ödül cehennem de cezaymış”

“Cennette her şey olacakmış. Cehennemde de kötü şeyler olacak”

“Bilmiyorum”

“Büyüklerini kızdıran söz dinlemeyenler cehenneme giderler”

Nazlıcan sorulara verdiği cevaplarla cennet ve cehennem kavramları hakkında genel bilgilere sahip görünmektedir. Büyüklerin sözlerinin dinlenmemesinin cehenneme gitmeye sebep olduğu şeklinde bir bilgi aldığı ve bunun da onu etkilediği görülmüştür.

Fatıma (7 Yaşında)

“Çok güzel bir yer”

“Cennet çok güzel cehennem korkutucu”

“Cennet cennette olacak”

“Allah istediğini cennete koyacak”

Fatıma cennet ve cehennem kavramlarını algılayabilmekle birlikte yerleri konusunda tam bilgiye sahip değildir.

Bilal (7 Yaşında)

“Herkes cennete gitmek istiyor”

“Cennet herkesin istediği bir yer”

“Öğretmenimiz biliyor”

“Öğretmenin sözünü dinleyen ve yalan söylemeyenler girer”

Bilal’in cennet ve cehennem kavramlarını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Biz cennete gitmek istiyoruz.”

“Cennet çok güzel ve orada çok uzun kalacağız”

“Cehennem cennetin yanında”

“Allah’ın istediklerini yapanlar cennete gider”

Emre Can’ın cennet ve cehennem kavramlarını algılayabildiği görülmektedir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Cehennemde büyük ateşler var. Cennette sular ve güller var”

“Cennette insanların yiyeceği bir sürü şey varmış”

“Nerede olduğunu bilmiyorum”

“Arkadaşlarına ve öğretmenlerine iyilik yapanlar cennete kötülük yapanlar cehenneme gidecek”

Hasan Taha cennet ve cehennem kavramlarını kısıtlıda olsa algılayabilmiştir.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Babam cehennemden çok korkuyor cennete gidelim istiyor”

“Cennette çok rahat olacaktık”

“Babam söylemişti ama unuttum”

“Babamın dediklerini yapınca cennete yapmayınca da cehenneme gideriz”

Muhammet Eren’in cennet ve cehennem kavramları ile ilgili sorulara verdiği cevaplardan bu kavramları tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Öğretmenimiz cenneti anlattı ve orada dereler varmış. Ne istersek alabiliyormuşuz”

“Cennette ne istersek olacaktık.”

“Öldükten sonra gideceğiz ama yerini bilmiyorum.”

“Allah’ı çok sevenler cennete Allahın sevmedikleri ise cehenneme gidermiş.”

Seyit Ali öğretmenlerinden duyduğu bilgilere dayanarak kısıtlı olsa cennet ve cehennem kavramları hakkında bilgiye sahiptir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Cennette ve cehennemde insanlar çok kalacaklar”

“Cennette güzel şeyler var. Cehennem çok kötü bir yer”

“Uzakta”

“Bilmiyorum.”

İbrahim Efe cennet ve cehennem kavramlarını tam algılayamamakla birlikte nasıl yerler olduğu hakkında bilgi sahibidir. Diğer taraftan kimlerin cennete kimlerin cehenneme gideceği hakkında ise bilgi sahibi değildir.

1. sınıfa giden öğrencilerin cennet ve cehennem kavramları hakkındaki yanıtları genel olarak cennetin güzel bir yer olduğu, cehennemin ise kötü bir yer olduğu yönündedir. Bu yanıtlarla birkaç öğrenci dışında genel olarak cennet ve cehennem kavramlarının 1. sınıf öğrencileri tarafından algılandığı görülmüştür. Cennet ve cehennemin nasıl bir yer olduğu noktasında da genel bilgiye sahip çocuklar cennet ve cehennemin yeri açısından yeterli bilgiye sahip değillerdir. Birkaç öğrenci dışında cennet ve cehenneme kimlerin gideceğini ifade eden öğrencilerin yanıtlarında iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceği bildirilmiştir.

3.5. “Dua” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Dua sözlükte “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” anlamlarına gelir. Din literatüründe ise dua, insanın bütün benliğiyle Allah’a yönelerek maddi ve manevi isteklerini O’na arz etmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle dua sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Kuran’da yirmi yerde dua kelimesi geçmekle birlikte pek çok ayette dua kökünden türeyen fiiller yer almaktadır.¹⁶⁸ Hz. Peygamber de dua ile ilgili birçok Hadis-i Şerif buyurmuşlardır.

“De ki: Duanız olmasa, Rabbiniz size niye değer versin ki!”¹⁶⁹ Ayet-i Kerimesinde insanın ancak dua ile değer kazanacağı bildirilerek duanın ne kadar mühim olduğundan bahsedilmektedir. “Rabbiniz (olan Allah) buyurdu ki: Bana dua edin, kabul edeyim, çünkü büyüklük taslayıp bana dua etmekten kaçınanlar, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir.” Allah Teala, acziyetimizi kabul edip O’na dua etmemizi bunun karşılığında dualarımızın kabul edileceğini vaat etmekte duanın kulluğun bir gereği olduğunu bildirmektedir.

¹⁶⁸Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 128.

¹⁶⁹Furkân Suresi, 25/77.

Duanın nasıl edilmesi gerektiğini Allah Teala ve Hz. Peygamber bizlere bildirmektedir. ¹⁷⁰“Rabbinize yalvara yakara ve sessizce dua edin. Çünkü o haddi aşanları sevmez.”¹⁷¹ Duanın adaplarından biri duayı gizlice, gönülden ve alçak sesli yapmaktır. Aynı zamanda mübarek vakit ve yerler tercih edilerek, abdestli olarak, kibleye yönelmeli, geçmiş günahlardan pişmanlık duyularak duaya besmele, hamdele ve salavatlarla başlanmalıdır. Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu: “Herhangi biriniz acele etmedikçe duası kabul edilir.(Kul acele ederek) Rabbime kaç defa dua ettim de duamı kabul etmedi, der.”¹⁷²Ubâde b. Sâmit’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yeryüzünde bir Müslüman Allah’tan bir şey dilerse, günah bir şeyi istemediği veya akrabası ile ilgisini kesmeyi arzu etmediği sürece Allah onun dilediğini mutlaka yerine getirir veya ona vereceği şey kadar bir kötülüğü kendisinden giderir.”

Orada bulunanlardan biri:

O taktirde biz Allah’tan çok şey isteriz, deyince, Resul-i Ekrem (s.a.s.):

“Allah’ın lütfu dilediğiniz şeylerden daha çoktur.” buyurdu.¹⁷³

Hadislerden de anlaşılacağı üzere duanın kabul edileceğine inanarak, acele etmeden, istikrarla bu ibadete devam edilmelidir. Zira dua yapanın ya günahları bağışlanır ya istediği şey aynen o an verilir veya sevap olarak biriktirilerek ahirete ertelenir.

1. sınıfa giden çocuklara sorduğumuz sorular çerçevesinde dua kavramı özet olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili görüşmelerde sorulan sorular ise şöyledir:

Dua nedir?

¹⁷⁰Mü’min Suresi, 40/60

¹⁷¹A’raf Suresi, 7/55.

¹⁷²Buhârî, Daâvat 22; Müslîm, Zikir, 90-91.

¹⁷³Tirmizi, Daâvat 115, Ahmed İbn Hanbel, Müsned, III, 18.

Duanın faydası var mıdır, nelerdir?

Dua eder misin? Nasıl ve ne zaman dua edersin?

Dualar gerçekleşir mi? Senin duaların gerçekleşti mi?

1. sınıfa giden öğrencilerin dua kavramı ile ilgili verdiği cevaplar aşağıdaki gibidir:

Eslem (7 Yaşında)

“Ellerimi açıp dua etmektir. Mesela daha büyük evimiz olsun diyorum”

“Vardır. Mesela bir şey isteyince onu Allah biliyor ve onu söyleyince de kabul oluyor.”

“Evet. Böyle yağmur yağdığı zaman. Açıp dua ediyorum.”

“Evet. Okulda birinci olmayı ve çok iyi olmayı istedim kabul oldu. Birinci oldum.”

Eslem dua kavramının ne demek olduğunu bilmektedir. Duanın faydasının olduğunu düşünen Eslem ayrıca ettiği duasının kabul olduğunu bildirmektedir.

Hasan (7 Yaşında)

“Dua bizim ettiğimiz dualar”

“Faydası vardır. Mesela biz dua ettik mi Allah onu kabul eder ve istediğimizi bize yaptırır.”

“Arada yatarken kalkarken ederim. Mesela besmele çeker ve sübhanekeyi okurum. Dualarda ne isterim dualarda iyilik olmasını benim başarılı olmamı isterim”

“Gerçekleşir ama benim hiç duam gerçekleşmedi.”

Hasan’ın duanın iyi ve faydalı bir şey olduğunu fakat tam olarak ne anlama geldiğini algılayamadığı görülmektedir.

Salih (8 Yaşında)

“Dua deyince dua etmemiz geliyor”

“Faydası var, dua kabul olursa bize iyi olur”

“Arada sırada Allah’ım İnşallah büyüyüm diye dua ederim.”

“Gerçekleşir. Gerçekleşmedi ama cehennemden kurtulunca gerçekleşebilir.”

Salih dua kavramını azda olsa algılayabilmekle birlikte faydasının olduğunu da düşünmektedir.

Huriye (8 Yaşında)

“Namaz kılariken dua ediyoruz”

“Faydalı.”

“Dua ederim. Namaz kılariken”

“Evet gerçekleşir. Allah’ım ben hiç rüya görmeyeyim dedim oda gerçekleşti.”

Huriye duanın Allah’tan bir şeyler istemek olduğunu bilmekte ve dua kavramı Huriye’nin algı düzeyine göre anlamlı bir karşılık bulmaktadır.

Kardelen (7 Yaşında)

“Namazda dua etmektir”

“Vardır. Dua edince kabul olur”

“Hep sağlıklı olmak için Allaha dua ederim. Yatmadan ederim”

“Gerçekleşti”

Kardelen dua kavramının ne anlama geldiğini bilmektedir. Ayrıca duanın faydasının olduğunu ve kendi ettiği duanın gerçekleştiğini bildirmektedir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Güzelliklerdir”

“Vardır”

“Ezberlemedim yemeklerden sonra”

“Gerçekleşir.”

Muhammet’in duanın iyi bir şey olduğunu fakat tam olarak ne anlama geldiğini algılayamadığı görülmektedir.

İsmail (8 Yaşında)

“İyi bir şeydir”

“Vardır.”

“Ederim. Uyuyacağım da ve yemekten sonra”

“Gerçekleşir. İstedğim oluyor”

İsmail dua kavramının iyi bir şey ve faydalı olduğunu bilmektedir. Fakat tam olarak ne anlama geldiğini algılayamadığı görülmektedir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Dua elleri açmak bir şeyler istemek”

“Dua etmek çok faydalı”

“Dua ederim. Korktuğumda”

“Gerçekleşiyor korkunca dua edince korkum geçer”

Ayşe duanın ne olduğunun ve faydalı olduğunun farkında olmakla birlikte dua ettiğinde gerçekleştiğini de ifade etmektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Dua edilir”

“Faydası vardır herhalde”

“Bazen ederim”

“Bilmiyorum”

Ayşenur’un sorulara verdiği cevaplardan dua kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Emine (8 Yaşında)

“Dua etmek bir şey istemektir.”

“Dua edince fayda olur.”

“Dua ettim”

“Gerçekleşti, annem iyileşti”

Emine duanın ne olduğunu algılamakla birlikte faydalı olduğunu ve dua ettiğinde gerçekleştiğini bildirmektedir.

Rabia (7 Yaşında)

“Elleri açmak ve yüzüne sürmek”

“Faydası olması lazım”

“Ederim. Hastalanınca”

“Bazen gerçekleşir”

Rabia duanın faydasının olduğunu bilmekle birlikte kavramı tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Dua etmek Allahtan bir şey istemek”

“Kabul ederse faydası olur”

“Bir şey canım çekince dua ederim”

“Allah kabul ederse gerçek olur.”

Sudenaz sorulara verdiği yanıtlarla dua kavramının ne demek olduğunu anlamış görünmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Allaha ellerimizi açmak”

“Faydalı bir şeydir. İyi geliyor”

“Namazlarda ve yatarken dua ederim”

“Gerçekleşir”

Nazlıcan’ın çevresinden öğrendikleri kadarıyla genel olarak dua hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Fatıma (7 Yaşında)

“İstemeye denir”

“Faydası vardır isteğimiz gerçekleşir”

“Ederim ama hatırlamıyorum”

“Bilmiyorum”

Fatıma duanın faydasının olduğunu bilmekle birlikte kavramı tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Bilal (7 Yaşında)

“Namazdan sonra elleri açmaktır”

“Namazımız biter faydalıdır”

“Namazlarda ederiz”

“Evet”

Bilal çevresinde gördükleri doğrultusunda duanın namazla bağlantısının olduğunu düşünmektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Yemeklerden sonra yemeğimiz artsın diye ederiz”

“Allah bize yiyecek gönderir”

“Yemeklerden sonra”

“Evet”

Emre Can duayı yemeklerden sonra yapılan bir istek olduğunu algılamaktadır. Yorumlara göre Emre Can dua kavramını tam olarak algılayamamıştır.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Dua etmek işte”

“Faydası vardır. Annem hep dua eder”

“Annem hastalanınca ederim”

“Annem iyileşir”

Hasan Taha annesinden gördüklerine dayanarak duanın ne olduğunu bildiğini ifade etmekle birlikte kavramı tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Ellerimizi açarak yaparız”

“Faydası vardır”

“Korkunca yaparım”

“Gerçekleşir”

Muhammet Eren kısıtlıda olsa dua kavramı hakkında bilgi sahibidir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Sessizce ellerimizi açıp dua etmek”

“Faydası var”

“Yemekten ve namazdan sonra yaparım”

“Bilmiyorum”

Seyit Ali duanın faydasının olduğunu bilmekle birlikte kavramı çevresinden gördükleriyle algılamaktadır.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Namazdan sonra ellerimizi açmak”

“Faydalıdır herhalde”

“Namazlardan sonra yapılır”

“Edilir”

İbrahim Efe dua kavramının namazdan sonra yapılan bir şey olduğunu bildirmekle birlikte kavramı tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Dua kavramı hakkında 1. sınıf öğrencilerinden 2'si duanın Allah'tan istemek olduğunu, 2 öğrenci duanın iyi ve güzel bir şey olduğunu bildirmiştir. Öğrencilerden 5'i elleri açıp bir şey istemek olduğunu, 4. öğrenci ise namazdan sonra elleri açmak şeklinde cevap vermişlerdir. Kalan 6 öğrenci ise dua etmek, yemekten sonra dua etmek, istemek şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Bu cevaplara göre 1. sınıf öğrencilerinin dua kavramını açıklarken çevrelerindeki anlatım ve eylemlerden faydalandıkları görülmektedir. Öğrencilerden bir kaçı hariç duanın faydalı olduğunu ifade etmekle birlikte bazı çocuklar bu faydayı isteklerin kabul olması olarak değerlendirmişlerdir. Öğrencilerin geneli her zaman dua edilebileceğinden bahsetmişlerdir.

3.6. “Doğruluk” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

Kelime olarak “doğru”nun Türkçemizde birçok anlamı vardır. Bunlardan önemli bazıları şunlardır: “Bir ucundan öbürüne yönü değişmeyen, eğri ve çarpık olmayan”; “akla, mantığa, hakikate, gerçeğe ve kurala uygun olan; yalan, akıl ve gerçek dışı olmayan”; “haklı ve yerinde olan”; “yasa, kural ve ahlaka bağlı, dürüst ve namuslu”. Doğruluk ise; “doğru olma durumu, doğru olana yakışır davranış”, “dürüstlük”; “yalan, hile ve gösterişten uzak olma, samimilik”, “dürüstlük ve namusluluk”; “bir düşünce ve açıklamanın gerçek ve olgu ile uyuşması” anlamlarında kullanılır. Arapça’da “sıdk” ve “istikamet” kelimeleri bu anlamlardadır. Sıdk (sa-de-ka) kökünden türeyen bütün kelimeler herhangi bir şeyde “sıhhat ve kemal” anlamlarını taşır. Dolayısıyla sıdk, “mükemmellik, söz ve davranışlarda sağlam ve güçlü olmak” demektir. Bunun karşıtı “kizb” ise yalan, yanlış, asılsız ve isabetsiz demektir. İstikamet (kıyam ve kıvam kökünden), kaldırıp dikmek, düzeltip doğrultmak veya özenle yerine getirmek anlamlarına gelir. Düz bir çizgide yol almak veya gidilecek yol, hedef anlamlarında da kullanılır¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Hayati Hökekleli, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88-89

Özet olarak doğruluk, kişinin inancında, niyetinde ve düşüncelerinde, işlerinde, söz, iş ve davranışlarında, hakikate, adalete, gerçeğe uygunluğudur. Doğrulukta temel nokta gerçekle örtüşme, olup bitenle uyuşmadır. Yani bizim dışımızda meydana gelen bir olay ile bu olayı zihnimizde değerlendirme sonucu vardığımız kararın birbiriyle tam uyuşmasıdır.

Bunun yanında doğruluk (sıdk) gönülden, içten gelerek, samimi olarak, hakkı verilerek yapılan eylemlerdir. Dolayısıyla doğruluk önce niyet ve düşüncede başlar; bir kimsenin niyet ve düşüncesi bozursa, onun yaptığı iş ve davranışların ahlaki bir değeri olmaz. Gösteriş için, başkalarını etkilemek ve onların gözlerinde kendi değerini yükseltmek için bir yoksula yardımda bulunan kimse doğru bir iş yapmış sayılmaz¹⁷⁵.

Doğruluk kavramına birçok ayette ve hadiste değinilmiştir. Hud Suresinde “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”¹⁷⁶ buyrulmaktadır. Bir başka ayette “De ki: Ey Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla, çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver.”¹⁷⁷ şeklinde dua etmemiz telkin edilmektedir. Namaz kılan her Müslüman günde defalarca Fatiha Suresi’nde “Bizleri doğru yola ilet!” duasını tekrar eder. Çünkü doğru yolda olmak bir başka deyişle sırat-ı müstakim üzere bulunmak dindarlığı tanımlayan en temel özelliktir. Hayatları boyu doğruluktan şaşmayan insanlar için müjdeleyici ayetler buyrulmaktadır. “Şüphe yok ki Rabbimiz Allah’tır, deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: “Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin.” derler.¹⁷⁸

Bir gün Hz. Peygamber’in yanına gelen ve “Ey Allah’ın elçisi, bana dini öyle tarif et ki, bundan sonra ben onu kimseye sorma ihtiyacı duymayayım.” Diyen

¹⁷⁵ Hökelekli, a.g.e., s. 89

¹⁷⁶ Hûd Suresi, 11/112.

¹⁷⁷ İsrâ Suresi, 17/40.

¹⁷⁸ Fussilet Suresi, 41/30.

kimseye şöyle cevap verir: “Allah’a inandım de sonra dosdoğru ol!”¹⁷⁹ Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber: Bizi aldatan bizden değildir. Buyurmaktadır¹⁸⁰.

Hadislerden anlayacağımız üzere doğruluk bir Müslümanın olmazsa olmaz özelliğidir. Zira yalan söylemek, verdiği sözü tutmamak, emanete ihanet etmek münafıklık özelliklerinden sayılmıştır. Aynı zamanda yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak büyük günahlardandır. Bunun dışında insanların arasını düzeltmek, aile birliğini sağlamak ve savaşta düşmanı şaşkırtmak gibi hayırlı bir sonuca erişirecek istisnai durumlarda yalan söylemekte sakınca görülmemiştir.

1. sınıfa giden çocuklara doğruluk kavramı ile ilgili sorduğumuz sorular şöyledir:

Doğruluk nedir? Doğruluk hakkında neler düşünüyorsun?

Doğru ve yanlış davranışa bir örnek verir misin?

Yukarıda doğruluk, doğru ve yanlış gibi kavramlara 1. sınıfa giden öğrencilerin verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

Eslem (7 Yaşında)

“Yere çöp atmıyor mesela. Kötülük yapmıyor, hırsızlık yapmıyor”

“Doğru mesela bu çok doğru insan diyoruz. Çok doğruluk yapmıştır yere çöp atmamıştır. Yanlış kötülük yapmıştır iyi olmayan insan. Yere çöp atmıştır. Camları kırmıştır.”

Eslem’in doğruluk kavramını dolaylı olarak anlatmaya çalıştığı fakat tam olarak ifade edemediği görülmektedir.

Hasan (7 Yaşında)

¹⁷⁹İbn-i Hanbel, III, 413.

¹⁸⁰Müslîm, İman, 164.

“Doğru olmamız geliyor aklıma. İyi olmak doğrudur. Düz insan olunca doğru oluruz.”

“Mesela öğretmenimizin dediklerini tekrar ettik mi yanlış olur. Doğru arkadaşımız düştüğünde ona yardım edersek yapabiliriz”

Hasan doğruluğun iyi bir şey olduğunu ifade etmiş aynı zamanda doğru bir davranış içindeyken yanlış olabilecek davranışa örnek vermiştir.

Salih (8 Yaşında)

“Mesela birisi yere düştüğünde ona yardım etmeliyiz.”

“Mesela bizim okula arkadaşımız yere düştü ona yardım etmek doğru, mesela birisi yere düştüğünde ona yardım etmeyip kendi kalksın demek.”

Salih'in yardım etmeninde doğru bir davranış olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Fakat doğruluk kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Huriye (8 Yaşında)

“Sen şunu doğru yapmışsın demek.”

“Doğru iyi şeyleri yapmak doğru olmayan şeyleri yapmak.”

Huriye kısmen doğruluk kavramını ifade etmeye çalışmakla birlikte tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Doğru olmalıyız.”

“Sen bu tahtayı doğru yapmışsın, bu çantayı yanlış yapmışsın.”

Kardelen'in doğruluk kavramını tam olarak algılayamadığı doğru ve yanlış davranışlara örneklerinin de aynı şekilde ifade edemediği görölmektedir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Doğru bir şey yapmak”

“Çok sevap gelir yanlış davranışta günah gelir”

Muhammet doğruluk kavramını tam olarak ifade edemediği görölmekle birlikte doğru ve yanlış davranışlara örnek olarak sevap ve günah kavramlarını vermiştir.

İsmail (8 Yaşında)

“Doğru olmak gerekir”

“Birine sorunun cevabını vermek yanlış cevabı vermemek. Büyüklerimize yalan söylememek”

İsmail doğruluk kavramına verdiği cevapla kavramı doğru olarak algıladığını göstermiştir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Doğruluk yalan söylememektir”

“Bir şey yapınca yalan söylememek doğru konuşmak”

Ayşe yalan söylememenin de doğru bir davranış olduğunu ifade ederek kavramı algıladığını göstermektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Düzgün olmak, yanlış yapmamak”

“Aldığımız eşyayı yerine koymak”

Ayşenur doğruluk kavramını örneklerle açıklayarak bu kavramı algılayabildiğini göstermektedir

Emine (8 Yaşında)

“Arkadaşımızı kandırmamak”

“Arkadaşımızı kandırıp onu üzmemek”

Emine doğruluk kavramını doğruluk kavramını verdiği örnekle açıklamaya çalışmıştır.

Rabia (7 Yaşında)

“Öğretmenimizin dediğini yapmak”

“Öğretmenimizin verdiği ödevi yapmayınca onu hemen yapmak”

Rabia doğruluk kavramını zıttı olan yanlış davranış kavramı ile açıklamıştır.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Anneme yalan konuşmamak”

“Annem bunu sen mi yaptın dediğinde onu yapınca söylemek”

Sudenaz doğruluk kavramını yalan söylememekle örneklendirerek açıklamaya çalışmıştır.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Bir şeyi kırınca onu kırıldığını gizlememek”

“Ben sınıfta camı kırdım ve onu kırıldığımı söyledim”

Nazlıcan doğruluk kavramını yanlış davranışa örnek vererek açıklamıştır.

Fatıma (7 Yaşında)

“Arkadaşıma yardım ettiğimde bu doğrudur”

“Arkadaşımın ayağı kaydığında onu kaldırdım bu yaptığım doğrudu”

Fatıma yardım etmeninde doğru bir davranış olduğunu ifade ederek, bu konuda örnekte vermiştir.

Bilal (7 Yaşında)

“Soru sorulunca doğruyu konuşmak”

“Bana sorduklarında doğruyu söylerim”

Bilal'in doğruluk kavramını kısmen algılandığı görölmektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Öğretmenimiz sınav yapınca soruları doğru yapmak”

“Öğretmenimiz bizi sınav yaptı ve ben hep bildim”

Emre Can doğruluk kavramını farklı bir anlamda ifade etmeye çalışmıştır. Bu sebeple Emre Can'ın doğruluk kavramını algılayamadığı görölmektedir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Arkadaşım ile konuşurken ona yalan söylememek”

“Babam arkadaşlarımla konuşurken doğru konuşmamı istiyor.”

Hasan Taha doğruluk kavramını ailesinden duyduğu örneklerle ifade etmeye çalışmıştır.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Düzgün olmaya deriz, iyilik yapmak”

“Ben herkese iyilik yapmaya çalışırım”

Muhammet Eren iyilik yapmanın da doğru bir davranış olduğunu ifade etmiştir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Öğretmenimin verdiği ödevleri doğru yaptım”

“Çok çalışım soruları doğru yapmak”

Seyit Ali doğruluk kavramını farklı anlamda ifade etmiş bu sebeple doğruluğu gerçek anlamıyla algılayamadığı görülmektedir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Babam yanlış yapınca çok kızar doğru yap der”

“Yanlış yapmamak doğru yapmak”

İbrahim Efe kısmen de olsa doğruluk kavramını algıladığını bildirmektedir.

Doğruluk kavramı ile ilgili sorulara birkaç öğrenci dışında genel olarak algılandığı yönünde cevaplar verilmiştir. Çocukların hepsi doğruluk kavramını iyi ve güzel bir şey olarak ifade etmişlerdir. Kelime hazinelerine ve kendilerini ifade etme yeteneklerine göre iyilik kavramını iyi ve kötü davranışlara örnekler vererek açıklamışlardır. Örnekler genellikle aile bireyleri ve okulla ilgilidir. İçinde buldukları değer yargılarının ve öğrendikleri kuralların çocukların zihin dünyasında doğruyu yanlıştan ayırt etmek için birinci kaynak olduğu görülmektedir.

3.7. “İyilik” Kavramı ile İlgili Soruların Bulguları ve Yorumları

İyilik, karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet anlamlarına gelmektedir. İyilik kavramı İslam dininin temellerini oluşturan değerlerden biridir. Bu konuyla ilgili birçok ayet ve hadis buyrulmaktadır. Yüce Allah, “(Ey mü’minler!) Sizden (insanları) hayra davet edip, emr-i bi’l ma’ruf ve nehy-i ani’l münker yapan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler de onlardır.”¹⁸¹ buyurmaktadır. Emr-i bi’l ma’ruf ve nehy-i ani’l münker yapmak müslümanların üzerine farz-ı kifayedir.

Ma’ruf, İslam’ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiildir.¹⁸²Emr-i bi’l ma’ruf, İslam’a ve akl-ı selime uygun

¹⁸¹ Âl-i İmrân Suresi, 3/104.

¹⁸² Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 409.

olan her şeyi tavsiye etme anlamına gelen bir tabirdir.¹⁸³ Her toplulukta ilahi emirleri tavsiye edip günahları engellemeye çalışan birileri olmalıdır. Bu kişilerden Allah Teâla övgü ile bahsetmektedir: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız.”¹⁸⁴ Mâide Suresi’nde şöyle buyrulmaktadır: “İyilik ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın.” İyilik konusunda Müslümanların birlik olması ve birbirleriyle yardımlaşmaları teşvik edilmiş, kötülükte ise yardımlaşmak men edilmiştir.

Allah birçok Ayet-i Kerime’sinde iyiliği teşvik etmiş, iyilik yapanlar ile birlikte olduğunu buyurmuştur. “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”¹⁸⁵ “Şüphesiz Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.”¹⁸⁶

İyilik kavramı özet olarak açıklanmaya çalışıldı. 1. sınıfa giden çocuklara iyilik kavramının zıt manasına gelen kötülük kavramı hakkında da sorular yöneltilerek bu kavramlarla ilgili örnekler istenildi. Böylelikle bu kavramların nasıl algılandığına dair daha açık bulgular elde edilmeye çalışıldı. Görüşmelerde sorulan sorular şunlardır:

İyilik kavramı hakkında ne düşünüyorsun?

Herkes iyilik yapabilir mi?

Hayatında yaptığın herhangi bir iyiliği ve kötülüğü paylaşır mısın?

İyi olanı kötü olandan nasıl ayırt ederiz, bir şey neye göre iyi veya neye göre kötüdür?

¹⁸³ Türkiye Diyanet Vakfı, a.g.e., 147.

¹⁸⁴ Âl-i İmrân Suresi, 3/110.

¹⁸⁵ En’âm Suresi, 6/160.

¹⁸⁶ Nahl Suresi, 16/128.

1. sınıf öğrencilerinin iyilik kavramı ile ilgili sorulara verdiği cevaplar aşağıdaki gibidir:

Eslem (7 Yaşında)

“Arkadaşımız düştüğü zaman onu kaldırsak iyilik yapmıştır.”

“Evet”

“Arkadaşımın dışarıda oynarken onu bırakmıyorum. Kötülük de hiçbir şey yapmıyorum. Kötülük de yapmadım şimdiye kadar.”

“Kötü insan camları kırmazsa yere çöp atmazsa böyle çok doğru bir insan olursa o ayrı.”

Eslem’in iyilik ve kötülük kavramlarını algılayabildiği ve bunları örneklendirebildiği görülmektedir. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu kendi düşünceleri ile fark edebildiğine dair ifadeleri dikkat çekicidir

Hasan (7 Yaşında)

“İyi şeyler yaptık mı iyilik olur”

“Bilmem belki yapar”

“Hiç kötülük yapmadım ben. Bir kere annemi üzümümdür. Babamın yapmamı istediği şeyi yapmak iyiliktir”

“Biz bunu iyi yaptık mı iyi kötülük yaptık mı kötü olarak söyleriz.”

Hasan verdiği örneklerle iyilik ve kötülük kavramlarını algılayabildiğini göstermektedir.

Salih (8 Yaşında)

“Yere çöp atmamak”

“Yapabilir”

“Bir kere kavga etmişlerdi onları ayırdık. Düştü arkadaşlar onlara başkaları yardım etmedi.”

“Allah belirler. Öğretmen belirler”

Salih'in kısmen de olsa iyilik ve kötülük kavramlarını örnekler yardımı ile ifade etmeye çalıştığı görülmektedir.

Huriye (8 Yaşında)

“Arkadaşımıza bir iyilik yapmak”

“Evet”

“Ben arkadaşıma kalem isteyince verdim. Kötülük yapmadım”

“Arkadaşımıza iyi davranmamak kötü davranmakla”

Huriye kısmen de olsa iyilik ve kötülük kavramlarını algıladığını verdiği cevaplarla göstermiştir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Sen bana bir iyilik yap da su getir”

“Evet”

“Ben abimden su getir dedi getirdim. Kötülük yapmadım.”

“Allah belirler.”

Kardelen iyilik ve kötülük kavramlarını çevresindeki kişilerden örnekler vererek açıklamıştır.

Muhammet (7 Yaşında)

“Güzel bir şey”

“Yapamaz”

“İyilik bugün öğretmenin soru sordu doğru cevap verdim. Kötülük yok.”

“Öğretmenimizden”

Muhammet iyiliğin güzel bir davranış olduğunu belirtmekle birlikte kavramı kısmen algıladığı görülmektedir.

İsmail (8 Yaşında)

“İyilik iyi işler yapmaktır”

“Yapabilir”

“Büyülerimizin dediklerini yaptım bu iyilik oluyor kötülük yapmadım”

“Yaptığı işe göre”

İsmail iyilik ve kötülük kavramını örneklerle ifade etmiştir. İsmail’in iyilik ve kötülük kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Ayşe (7 Yaşında)

“İyilik yapmak iyidir kötülük yapmak kötüdür”

“Evet”

“Ben arkadaşımın kaybolan bir kalemini buldum ve ona verdim. Kötülük yapmadım”

“Arkadaşımız seviniyorsa iyidir üzülyorsa kötüdür”

Ayşe iyilik ve kötülük kavramlarını tam olarak algılayamasa da kavramlara ilişkin örnekler vermekle yetinmiştir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“İyi bir şey yapmak”

“Hayır”

“Öğretmenimiz dediğini yapınca iyilik yapmış oluruz”

“Öğretmenimiz iyi yapmışsın aferin diyorsa o iyidir.”

Ayşenur iyilik ve kötülük kavramlarını öğretmen örneği ile açıklamaya çalışmakla birlikte iyi şeyler yapmanın iyilik olduğunu ifade etmiştir.

Emine (8 Yaşında)

“İyilik yapınca iyi oluyorsa iyidir”

“Evet yapabilir”

“Ben komşumuza su taşıyorum ama hiç kötülük yapmadım”

“Babam iyi yapmışsın diyorsa o iyidir”

Emine iyilik kavramını çevresindeki örneklerle algılayabildiğini göstermiştir.

Rabia (7 Yaşında)

“Kötülük yapmamak”

“Evet”

“Ben hiç kimseye kötülük yapmıyorum. Hep iyilik yaparım”

“Allah bize kitap göndermiş”

Rabia'nın iyilik ve kötülük kavramlarını algıladığı görülmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Arkadaşımla iyi oynamam onunla kavga etmemek”

“Evet”

“Hiç kötülük yaptığımı hatırlamıyorum. Annem komşuya ekmek aldırды, komşumuz da bu iyiliğini unutmayacağı dedi”

“Annem iyi derse bu iyidir”

Sudenaz verdiği örneklerle iyilik kavramını algıladığını belirtmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Öğretmenim aferin iyi yapmışsınız ödevinizi diyor”

“Evet”

“Ödevlerimi güzel yapınca bu iyi yapmışsındır. Ben bazen kötü yapıyorum”

“Öğretmenim beğenirse o iyidir”

Nazlıcan okulla ilgili örneklerle iyiliği açıklamaya çalışmıştır. Fakat Nazlıcan'ın iyilik ve kötülük kavramlarını tam olarak algıladığı söylenemez.

Fatıma (7 Yaşında)

“Kötülük yapmamak iyi olmak”

“Evet isterse olur”

“Su taşıyan amcalara yardım ettim.”

“Bilmiyorum”

Fatıma'nın iyiliğe verdiği örnekle ve kötülük yapmamanın iyilik yapmak olduğunu belirterek kavramları kısmen de olsa algılayabildiği görülmektedir.

Bilal (7 Yaşında)

“Bana hep çok iyisin derler. İyilik yaparım”

“Evet”

“Ben kardeşlerimin üstünü giydiririm. Bazen onlara kızarım.”

“Annem ne kadar iyi bir çocuksun diyor”

Bilal çevresinden verdiği örnekle iyilik ve kötülük kavramlarını algıladığını göstermektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“İyi olmak hastalandığında iyileşmek”

“Evet”

“Ben çok üşütmüştüm ama sonra iyi oldum”

“Ateşimiz çıkınca iyi olmayız”

Emre Can iyiliği farklı anlamıyla algıladığını iyiliğin hasta olmamak olduğuna dair açıklamasıyla belli etmiştir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Okulda arkadaşlarıma hep iyilik yaparım”

“Evet”

“Arkadaşım beslenme getirmeyince ona benim beslenmemden verdim”

“Bize göre iyiyse o öyle”

Hasan Taha iyilik kavramına diğer arkadaşlarından farklı olarak; “Bize göre iyiyse o öyle” diyerek iyilik kavramına arkadaşlarından farklı bir anlam veriyor.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Güzel bir şey”

“Evet”

“Güzel bir şey yapınca biz iyilik yapmış oluruz”

“Allah belirler, annemiz babamız söyler”

Muhammet Eren iyiliğin güzel bir şey olduğunu ve iyiliğin Allah tarafından belirlendiğini ifade etmektedir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Ben iyilik yapmayı çok seviyorum çünkü beni seviyorlar”

“Yapamaz”

“Arkadaşıma hep iyilik yapıyorum beni çok seviyor. O kalem isteyince verdim”

“Öğretmenimiz söyler”

Seyit Ali çevresindeki kişilere yönelik verdiği örnekle iyilik kavramını algıladığını göstermiştir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Güzel davranmak, sevindirmek”

“Yapar”

“Ben büyüklerime güzel konuşuyorum, onları hiç kızdırmadım”

“Büyüklerimiz”

İbrahim Efe iyilik kavramını verdiği örnekle ifade etmeye çalışmıştır. İbrahim Efe'nin kısmen de olsa iyilik kavramını algıladığı görülmektedir.

İlkokul 1. sınıf öğrencilerinin iyilik ve kötülük kavramlarına verdikleri cevaplara göre genel olarak iyilik kavramını algıladıkları, kötülük kavramının da onun zıttı olduğunu belirttikleri görülmüştür. Öğrenciler iyi şeyler yapmanın iyilik olduğunu büyük bir kısmı herkesin iyilik yapabileceğini belirtmişlerdir. 1. sınıfa giden öğrencilerin genelde iyilik ve kötülük kavramlarını çevrelerinden verdikleri örneklerle açıklamaya çalıştıkları dikkate değer bir olgudur.

Kohlberg'in ahlaki gelişim aşamaları anlayışına göre çocuklar ahlaki değerleri ancak büyükleri ve arkadaşlarıyla iletişimleriyle öğrenebilirler¹⁸⁷. Bizim bu yaptığımız çalışmada da görüleceği gibi çocuklar iyi ve kötü hakkındaki bilgilerini anne-baba veya öğretmenlerinden aldıkları bilgilere göre değerlendirmiş ve bunu kendilerine sorduğumuz soruların cevaplarında da belirtmişlerdir.

3.8. “Güvenilirlik” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Güven; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusudur. Güvenilirlik ise bu duyguyu karşılayan durumdur. İslam dininde bir Müslümanın sahip olması gereken en önemli vasıflardan biri güvenilir olmaktır. Hz. Peygamber Muhammed'ül Emin lâkabı ile tanınmaktadır. O risâletten önce de kendisinden emin olunan ve kayıtsız güven duyulan bir şahsiyettir. Güvenilirlik aynı zamanda peygamberlerin ortak sıfatlarından biridir. Güvenilir olma anlamına gelen “Emanet” sıfatının her peygambere ait bir sıfat olduğu ayette şöyle belirtilmektedir: “Bir peygamber için emanete hıyanet yaraşmaz...”¹⁸⁸ “O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar.”¹⁸⁹ Güven ve emniyet nübüvvetin vazgeçilmez şartıdır. Bütün peygamberler görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmişler ve kavimlerine şöyle demişlerdir: ¹⁹⁰ “Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm”¹⁹¹.

Güvenilirlik kavramı ile bağlantılı olan “emânet” kavramı sözlükte güvenilir olmak, doğruluk, bir kimseye korunması için geçici olarak verilen şey gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de emânet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde de çoğul olmak üzere, dinî yükümlülükler¹⁹², emanet¹⁹³ ve Allah'ın insanlara vermiş

¹⁸⁷ Gürses, İbrahim, Kılavuz, M. Akif, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. 25, Sayı:1, s.98

¹⁸⁸ Âl-i İmrân Suresi, 3/161.

¹⁸⁹ Ahzâb Suresi, 33/39.

¹⁹⁰ Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s, 145.

¹⁹¹ A'râf Suresi, 7/68.

¹⁹² Ahzâb Suresi, 33/72.

¹⁹³ Bakara Suresi, 2/283; Mü'minûn Suresi, 23/8; Me'âric Suresi, 70/32.

olduğu idarecilik, yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar¹⁹⁴ manalarında kullanılmaktadır. İslam literatüründe emânet kavramı birçok anlama gelmekle birlikte en çok bir kimseye koruması için geçici olarak verilen mal anlamındadır. Fıkıh terimi olarak ise emânet, bir kimseye koruması için bir malın geçici olarak tevdi edilmesi akdini ve bu şekilde bırakılan malı ifade etmektedir¹⁹⁵. Hz. Peygamber münafıkları konuştuğunda yalan söyleyen, verdiği sözde durmayan ve emânete hıyanet eden kişiler olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁶ O halde Müslüman bu özelliklerin tam tersini taşımak durumdadır.

Güvenilirlik kavramı ve bu kavramla bağlantılı olan emanet kavramı ile ilgili 1. sınıfa giden çocuklara şu sorularla sorulmuştur:

Güvenilirlik ve emanet nedir? Bu iki kavramın birbirleriyle olan bağlantılarını yaşadığın olaylarla anlatabilir misin?

Kimler güvenilirlerdir?

Güvenilir bir insan olmak için neler yapmak gerekir?

İnsanlar güvenilir olmak zorunda mıdır?

Eslem (7 Yaşında)

“Güvenilir hiç yalan söylemez. Mesela bir arkadaşımıza oyunca bırakırsak ve o hiç kırmazsa oynarsa o emanettir. Arkadaşım oyuncağı aldı ve kırmadan getirdi.”

“İyi insanlar güvenilirlerdir”

“İyi bir insan olmak gerekir. Kötü bir şey yapmamak.”

“Evet”

¹⁹⁴Nisâ Suresi, 4/58; Enfâl, 8/9.

¹⁹⁵ Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s,145

¹⁹⁶ Müslim, İman, 107; Buhârî, İman, 24.

Eslem verdiği cevaplarla güvenilirlik ve emanet kavramlarını algıladığını göstermiştir.

Hasan (7 Yaşında)

“Güvenmek güvenilir olmaktır. Mesela arkadaşımız bize oyuncak verdi bir günlüğüne onu başkasına vermeyiz çünkü o emanettir.”

“İyi olanlar güvenilirdir”

“İyi şeyler yapmak lazımdır”

“Değildir.”

Hasan ise iyi olmanın güvenilir olmakla aynı düzeyde olduğunu ifade etmekle birlikte verdiği örnekle güvenilirlik ve emanet kavramlarını kısmen algıladığını göstermiştir.

Salih (8 Yaşında)

“Benim babam otelden yer ayarladı arkadaşında araba aldı onunla gittik.”

“Allah, biz, anne babamız”

“Arkadaşıma yardım etmeliyim”

“Evet”

Salih emanet kavramını çevresinden gördüğü bir örnekle açıklaya çalışsa da güvenilirlik kavramını tam olarak algılayamadığını göstermiştir.

Huriye (8 Yaşında)

“Emanet mesela kalem bize emanettir babamızdan. Onu kaybetmeyeceğiz.”

“Arkadaşlarımız”

“Bilmiyorum”

“Zorundadır”

Huriye'nin emanetin korunması gereken bir şey olduğunu bilmekle birlikte güvenilirlik kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Güvenilirlik bilmiyorum. Bu kalem sana emanet”

“Bazı arkadaşlarımız”

“Sürekli arkadaşlarımıza iyilik yapmak gerekir”

“Evet”

Kardelen güvenilirliği bilmediği belirtmekle beraber emanet kavramını verdiği örnekle açıklamaya çalışmıştır.

Muhammet (7 Yaşında)

“Emanet bir kişi bize bir şey verdiğinde onu kırmadan tutmamız lazım”

“Peygamberler”

“Hep iyi şeyler yapmak. Kuran okumak dua okumak gerekir”

“Evet”

Muhammet emaneti verdiği örnekle algıladığını, güvenilirliği de peygamberleri örnek vererek algıladığını göstermiştir.

İsmail (8 Yaşında)

“Birisi bize köpeğini bırakınca onu kaybetmemektir.”

“Peygamberimiz ve büyüklerimiz”

“İyi şeyle yapmalıyız”

“Evet”

İsmail kısmen de olsa emanet ve güvenilirlik kavramlarını algılamaktadır.

Ayşe (7 Yaşında)

“Güvenmek gerekir, emanet veririz başkasına”

“Arkadaşlarımız”

“Başkasını sevmeliyiz.”

“Bilmiyorum”

Ayşe kısmen güvenilirlik ve emanet kavramlarını algılamaktadır.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Bilmiyorum”

“Bilmiyorum”

“Bilmiyorum”

“Bilmiyorum”

Ayşenur güvenilirlik ve emanet kavramlarına bilmiyorum cevabı vererek kavramları algılayamadığını belirtmiştir.

Emine (8 Yaşında)

“Mesela bana babam çok güvenir kızım okuyacak der. Emaneti bilmiyorum”

“Babam”

“Çok çalışmalıyız”

“evet”

Emine'nin güvenilirlik kavramını yakın çevresinden duyduklarıyla kısmen algıladığı, emanet kavramını ise bilmediğini ifade etmiştir.

Rabia (7 Yaşında)

“Ben mesela abime çok güvenirim. O beni çok sever. Ona emanet veririm”

“Abim, annem”

“Doğru konuşmalıyız”

“Evet”

Rabia güvenilirliğin olması gereken iyi bir özellik olduğunu bilmektedir. Bu kavram emanet kavramı ile bağdaştırılarak açıklanmıştır. Kavramın algılandığını görülmektedir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Güven başkasına bir şeyleri emanet ederiz. Ben arkadaşıma kitabımı emanet ettim”

“Arkadaşım, öğretmenimiz, babam”

“Aldığımızı aynı şekilde vermeliyiz”

“Hayır, değildir”

Sudenaz güvenilirliği emanet kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Kısmen de olsa kavramları algıladığı görülmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Bizim oturduğumuz yerde güvenlik var biz ona güveniriz, topumu bazen ona bırakırım”

“Güvenlikçimiz”

“Bilmiyorum”

“Hayır”

Nazlıcan güvenilirliği farklı anlamda ifade etmiştir. Emaneti ise verdiği örnekle açıklamaya çalışmıştır.

Fatıma (7 Yaşında)

“Güvenilir olmak öğretmene yalan söylememektir. Yalan söylemeyince bize güvenir.”

“Öğretmenimiz, anne babamız”

“Hep doğru konuşmak gerekir”

“Evet”

Fatıma güvenilirliği yalan söylememekle anlatmaya çalışmıştır. Emanet kavramı ile ilgili ise yorum yapmamıştır.

Bilal (7 Yaşında)

“Söz verince sözünü tutarsak bize çok güvenirlere ve emanet alabiliriz”

“Ben, abim, ablam”

“Sözümüzü tutmalıyız”

“Evet”

Bilal güvenilirliği ve emanet kavramı arasındaki bağlantıyı verdiği örnekle açıklamaya çalışmıştır.

Emre Can (8 Yaşında)

“Annem bana doğru sözlü olursam çok güvenilir bir çocuk olacağımı söyledi. İnsanlar güvendiklerine emanet ederler”

“Anne babam ve arkadaşlarım”

“Yalan konuşmamalıyız”

“Evet”

Emre Can'nın çevresinden duydukları kadarı ile güvenilirlik konusunda genel bir algıya sahip olduğu görülmektedir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Biz otobüse binerken emanete eşya bırakmıştık”

“Bilmiyorum”

“Bilmiyorum”

“Hayır”

Hasan Taha'nın güvenilirlik kavramı ile ilgili yorumu olmamakla birlikte emanet kavramına yönelik örnek vermekle yetinmiştir.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Güvendiğimiz arkadaşlarımıza emanet kalem ve defter verebiliriz”

“Arkadaşlarım”

“Aldığı eşyayı kaybetmeyecek”

“Evet”

Muhammet Eren okulda arkadaşlarına yönelik verdiği örnekle emanet ve güvenilirlik arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışmıştır.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Doğru konuşan yalan söylemeyen arkadaşlarıma güvenirim. Emaneti bilmiyorum”

“Öğretmenim ve arkadaşlarım”

“Kandırmaması lazım”

“Evet”

Seyit Ali güvenilirliği verdiği örneklerle açıklamaya çalışsa da emanet kavramını bilmediğini ifade etmiştir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Güzel bir şey emanet ettim arkadaşıma”

“Arkadaşım ve abim”

“Bana geri verecek”

“Evet”

İbrahim Efe'nin kısmen emanet kavramına yönelik örnek veresede her iki kavramı da tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Yukarıda güvenilirlik ve emanet kavramları hakkındaki sorular 1. sınıf öğrencilerine yöneltilmiştir. Çocukların verdikleri cevaplar yorum yapılmadan ifade edilmiştir. Çocuklar güvenilirlik kavramının mahiyetini genel olarak iyi, güzel, doğru bir özellik olarak ifade etmişlerdir. Nazlıcan (8 Yaşında), güvenilirlik kavramını sitelerinin güvenlikçisiyle özdeşleştirerek çok somut bir örnek vermiş ve hatta ona topunu emanet ettiğiinden bahsederek bu kavramları somutlaştırmıştır. Çocukların genel olarak güvenilirlik kavramını algıladıkları görülmektedir. Emanet kavramı ile ilgili sorularla da güvenilirlik kavramının açıklanması desteklenmiştir. Öğrencilerin genellikle anne, baba, öğretmen, peygamber ve iyi insanları güvenilir kişiler olarak belirtmişlerdir. Bu kavramı öğrencilerin çoğunluğu örneklerle

açıklayabilmiştir. Güvenilirlik vasfı genel manada iyi olmaya dayandırılmıştır. Öğrencilerin çoğunluğu herkesin güvenilir olması gerektiğini belirtmiştir.

3.9. “Adalet ve Haksızlık” Kavramları ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Adalet, bir şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı ve benzeri nedenlerin etkisinden uzak, doğru ve dürüstçe iş yapmaktır.¹⁹⁷ Adaletin mükemmelleşmiş hali hakkaniyet kelimesi ile ifade edilir. Adalet kavramının zıttı ise zulüm, cevr ve haksızlıktır.

“Adl” kökünden gelen “adâlet” kavramı dinî birer terim olarak; ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi ve dışı, özü, sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek anlamlarına gelir. Adalet genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.

Adalet kavramı Kur’ân’da; fidye (bir şeyin karşılığı)¹⁹⁸, kıymet, denk, eşit¹⁹⁹, şirk (Allah’a ortak koşmak)²⁰⁰, haktan sapmak²⁰¹, düzeltmek, ölçülü bir biçim vermek²⁰², tevhiid (Allah’ı bir olarak kabul etmek)²⁰³ anlamlarında kullanılmıştır.²⁰⁴

Kur’ân’da adaleti emreden ayetler söz konusudur. “Allah adaleti emreder.”²⁰⁵ “Ey mü’minler! Adaleti tam yerime getirerek Allah için şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Âdil olun. Adalet takvaya daha yakındır.”²⁰⁶

¹⁹⁷Hökekleli, a.g.e., s. 49.

¹⁹⁸Bakara Suresi, 2/48.

¹⁹⁹Mâide Suresi, 5/95.

²⁰⁰En’âm Suresi, 6/1.

²⁰¹Neml Suresi, 27/60.

²⁰²İnfitâr Suresi, 82/6-7.

²⁰³Nahl Suresi, 16/90.

²⁰⁴Diyanet Vakfı Yayınları, a.g.e., s. 5-6.

²⁰⁵Nahl Suresi, 16/90.

²⁰⁶Mâide Suresi, 5/8.

Piaget'e göre 8 yaşına kadar çocuklar suçun otomatik olarak cezayı doğurduğuna inanırlar; o kadar ki, cansız maddelere bile bu tür cezalar verebilirler. Bu tür ceza kavramına "içkin adalet", "tanrı cezası" denir ve suç işleyen çocuk, başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanır. Bir başka deyişle küçük çocuklar intikamcı, otoriter adalete inanırlar.²⁰⁷

Adalet genel olarak haksızlık kavramı ile kıyaslanarak 1. sınıfa giden çocuklara soruldu. Kavramları açıklamaları noktasında yardımcı olmak adına bu konularla ilgili yaşadıkları olayları anlatmalarını sağlandı. Haksızlık karşısında verdikleri tepkiler ve verilmesi gerektiğini düşündükleri davranışlar kayda alındı. Böylelikle adalet duyguları tespit edilmeye çalışıldı. Bu iki kavram ile ilgili sorular şunlardır:

Adalet ve haksızlık kavramları nelerdir?

Sence haksızlık sakınılması gereken bir şey midir?

Hiç haksızlığa uğradın mı? Haksızlığa uğradığında verdiğin ya da verilmesi gereken tepkiler nelerdir?

Eslem (7 Yaşında)

"Adalet deyince hiçbir şey aklıma gelmedi. Haksızlık arkadaşım oyunu yanlış oynayınca o haksızlık olur."

"Haksızlık yapmak kötü bir şey"

"Haksızlığa uğramadım."

Eslem'in adalet ve haksızlık kavramlarına yönelik olarak verdiği cevaplardan sadece haksızlığı algıladığı görülmektedir.

²⁰⁷Hökelekli, a.g.e., s. 52-53.

Hasan (7 Yaşında)

“Kazandığımızda adalet denir. Haksızlık mesela ben oyun oynarken basmadığım bir şeye bastın derlerse haksızlık olur”

“Sakınılması gereken bir şeydir”

“Haksızlığa uğradım. Seksek oynuyorduk çizgiye tam basmadan yandın dediler.”

Hasan adalet kavramını kazanmakla ifade ederek algılama yanlışı yapmış, haksızlığı ise çevresinden örneklerle açıklamıştır.

Salih (8 Yaşında)

“Arkadaşımızın sırasını kaparsak ona haksızlık etmiş oluruz.”

“Evet. Haksızlık yapılmaması gereken bir şey”

“Hayır uğramadım. Yapılmadı”

Salih adalet ve haksızlık kavramlarından sadece haksızlığı algıladığını verdiği cevapla göstermiştir. Ayrıca haksızlığın yapılmaması gereken bir şey olduğunu da belirtmiştir.

Huriye (8 Yaşında)

“Duymadım nedir. Haksızlık yapmamak bunu duydum”

“Sakınılması gerekir”

“Haksızlığa uğramadım”

Huriye haksızlığın yapılmaması gerektiğini belirterek kavramı kısmen algıladığını göstermiştir. Adalet kavramını duymadığını belirtmiştir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Adaleti bilmiyorum. Haksızlık ilk ben oynayacağım demek haksızlık olur.”

“Haksızlık yapmamak daha iyi”

“Haksızlığa uğramadım”

Kardelen adalet kavramını bilmediğini, haksızlık kavramını ise verdiği örnekle algıladığını belirtmiştir.

Muhammet (7 Yaşında)

“Bir şey verdiğinde onu kırarsak haksızlık yaparız”

“Sakınılması gerekir”

“Haksızlığa uğramadım”.

Muhammet’in adalet ve haksızlık kavramlarından sadece haksızlık kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

İsmail (8 Yaşında)

“Haksızlı oyunun kuralına uymamaktır”

“Evet”

“Haksızlık yapılmadı”

İsmail haksızlığı oyunla ilişkilendirerek ifade etmiştir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Adaleti bilmiyorum. Haksızlık çok kötü bir şey”

“Kimseye haksızlık yapmamak gerek”

“Hayır yapılmadı”

Ayşe adalet kavramını bilmediğini, fakat haksızlık kavramının kötü bir şey olduğunu ve kimseye yapılmaması gerektiğini bildirmektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“Öğretmenimiz oynarken adil olun diyor. Arkadaşlarımıza haksızlık yapmamalıydık”

“Evet”

“Bir gün arkadaşım oynarken beni oyuna almadı ben de öğretmene şikayet ettim”

Ayşenur kısmen de olsa çevresinden duydukları ile adalet ve haksızlık kavramları arasındaki bağlantıyı ifade etmiştir.

Emine (8 Yaşında)

“Haksızlık yapmamak gerek. Ben hiç haksızlık yapmam”

“Sakınılması gereken bir şey”

“Haksızlık yapmadılar bana”

Emine haksızlık kavramını kötü ve yapılmaması gereken bir şey olduğunu belirtmekle birlikte adalet kavramına yönelik yorum yapmamıştır.

Rabia (7 Yaşında)

“Ben adaleti küçükken öğrenmiştim ama unuttum.”

“Sakinacağız”

“Ben hiç haksızlık yapmadım bana da yapmadılar”

Rabia adaleti daha önce öğrendiğini fakat günümüzde kavramı bilmediğini belirtmiştir. Ayrıca haksızlığın kötü bir şey olduğunu verdiği cevapla göstermiştir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Ben hep adil davranırım. Babamın aldığı her şeyi kardeşimle paylaşıyorum. Hiç haksızlık yapmam”

“Sakinilmesi gerekir”

“Bana haksızlık yapılmadı”

Sudenaz adalet kavramını yakın çevresinden verdiği örnekle belirtmiştir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Hakkımı isterim, haksızlık istemem”

“Evet”

“Bana haksızlık yaptıklarında büyüklerime söylerim”

Nazlıcan adalet kavramı ile ilgili yorumda bulunmazken, haksızlığın yapılmaması gereken bir şey olduğunun farkındadır.

Fatıma (7 Yaşında)

“Adalet güzel bir şeydir. Haksızlık kötü ama”

“Evet”

“Yapmadılar”

Fatıma adaletin güzel ve iyi bir şey olduğunun farkındadır. Buna istinaden haksızlığında kötü olduğunu belirtmektedir.

Bilal (7 Yaşında)

“Evet haksızlık yapmam ben.”

“Evet sakınacağımız bir şey”

“Haksızlık yaptılar mı unuttum”

Bilal adalet kavramı ile yorumda bulunmazken, haksızlık yapmadığını ve haksızlığın sakınılacak kötü bir şey olduğunu belirtmiştir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Abim bana hep haksızlık yapar babam da adaletli davran diyor abime”

“Haksızlık çok kötü”

“Abim yapınca babam kızar”

Emre Can haksızlığı yakın çevresinden gördükleriyle örneklendirerek algıladığını göstermiştir. Fakat adalet kavramı ile ilgili yorum yapmamıştır.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Babam hiç haksızlık yapmaz ablama alınca bana da alır.”

“Evet”

“Bana haksızlık yapılmadı”

Hasan Taha yakın çevresinden gördükleri ile haksızlığı algıladığını belirtmekle birlikte, adalet kavramına yönelik yorum yapmamıştır.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Adalet sitesinde amcam oturuyor oraya gideriz bazen”

“Evet”

“Haksızlık yapmadım”

Muhammet Eren verdiği örnekle adalet kavramını algılamadığını, haksızlığın ise kötü ve yapılmaması gereken bir şey olduğunu belirtmiştir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Haksızlık yapılmayınca adalet oluyor”

“Evet sakınmamız lazım”

“Ben kimseye haksızlık yapmadım”

Seyit Ali adaleti zıt kavramı haksızlıkla açıklamaya çalışmıştır. Bu yorumu Seyit Ali'nin adalet ve haksızlık kavramlarını algıladığını göstermektedir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Öğretmenizim bize adaletli insanları Allah'ın sevdiğini söylemişti. Haksızlığı sevmezmiş Allah”

“Evet”

“Bana haksızlık yapıldığında öğretmenime şikâyet ederim”

İbrahim Efe adaleti olumlu yönden Allah kavramı ile açıklaması dikkate değer bir ifadedir. Haksızlığı da aynı örnekle açıklaması her iki kavramı da algıladığını göstermektedir.

Adalet ve haksızlık kavramlarına yönelik 1. sınıf öğrencilerinin verdikleri cevaplar yorumsuz bir şekilde aktarılmıştır. Her cevabın altına kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Cevap ve değerlendirmelere göre birkaç öğrenci dışında adalet kavramını bir çok öğrenci algılayamamaktadır. Buna karşılık genel olarak öğrencilerin haksızlık kavramını algıladıkları görülmektedir. Öğrenciler yakın çevrelerinden verdikleri örneklerle haksızlığın kötü ve yapılmaması gereken bir şey olduğunu belirtmişlerdir.

3.10. “Saygı” Kavramı ile İlgili Bulgular ve Yorumları

Saygı; değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram anlamına gelir. Saygı aynı zamanda başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusudur. “Saygılı olmak iyi bir insanın taşıması gereken temel özelliklerden birisidir. Saygı insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliğinin arasındaki sınırı bilip o sınırı aşmaması, kendi aleyhine dahi olsa başkasının hakkına, hukukuna özen göstermesidir²⁰⁸.”

²⁰⁸ Nevzat Tarhan, Aile Okulu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42

İnsanların toplum halinde yaşamaları, birbirleri karşısında duruma göre sayılamayacak kadar haklar ve sorumluluklar doğurur. Bunların başında yaşama hakkı gelir. Ayette “Bir cana karşılık veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (yani hak etmediği halde) bir cana kıyan kimse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir.”²⁰⁹ buyrulur her hayatın kıymetli olduğu ve herkesin birbirinin varlığına saygı duymak zorunda olduğu bildirilir. Bunun yanı sıra kişilerin şahsiyet, onur, ırz, namus, şeref ve haysiyetlerine saygılı olmak da emredilmiştir. “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”²¹⁰ İnsan onurunu kırıcı alay, küfür, hakaret, gıybet, haset, iftira, işkence, baskı gibi tutum ve davranışlar yasaklanmıştır. Özel hayata duyulması gereken saygı bazı ayet ve hadislerde belirtilmiştir. Nur Suresi’nde “Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.”²¹¹ buyrulmaktadır. Aynı şekilde insanlara din ve vicdan hürriyeti sağlanmalıdır. “Dinde zorlama yoktur.”²¹² ayetinden anlaşılacağı üzere dini ve vicdani kanaatler üzerinde baskı kurmayı Allah Teala yasaklamıştır. Birçok ayet ve hadisten anlaşılacağı üzere İslam ahlakında insanların, hayvanların ve hatta bitkilerin bile hakları korunmuş, bu konuda saygılı olmak emredilmiştir.

Saygı kavramı ile ilgili 1. sınıfa giden çocuklara sorduğumuz sorular şunlardır:

Saygı, saygılı olmak ve saygısızlık yapmak hakkında neler düşünüyorsun?

Saygının zararı ya da faydası var mıdır?

²⁰⁹ Mâide Suresi, 5/32

²¹⁰ Hucurât Suresi, 49/12.

²¹¹ Nur Suresi, 24/27.

²¹² Bakara Suresi, 2/256.

Herkes saygılı olmak zorunda mıdır? Kimlere karşı saygılı olunmalıdır?

Saygı, saygılı olmak ile ilgili sorulara 1. sınıf öğrencilerinin verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

Eslem (7 Yaşında)

“Saygı kavramını bilmiyor”

“Faydası yok”

“Evet. İnsanlara karşı saygılı olmak zorundayız.”

Eslem saygı kavramını bilmediğini ifade etmenin yanında faydasının da olmadığını belirtmiştir. Fakat insanlara karşı saygılı olmalıyız diyerek kavramları tam algılayamadığını göstermiştir.

Hasan (7 Yaşında)

“Saygılı olmak saygısız davranırsak saygılı olamayız. Saygısız davranırsak saygısız oluruz.”

“Saygınız zararı yoktur faydası vardır”

“Zorunda değildir. Büyüklerimize karşı saygılı olmak zorundayız.”

Hasan verdiği cevaplarla saygı ve saygılı olmanın iyi şeyler olduğunu saygısızlığın ise kötü olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Hasan'ın saygı kavramını faydalı bir şey olarak algıladığı görülmektedir.

Salih (8 Yaşında)

“Büyüklerimize güzel sözler söylemek küfür etmemektir. Büyüklere küfür edersek saygısızlık olur.”

“Faydası vardır”

“Zorundadır. Büyüklerimize karşı.”

Salih’in saygı kavramını algıladığı görülmektedir. Saygısızlığın kötü bir şey olduğunun farkındadır.

Huriye (8 Yaşında)

“Arkadaşımıza iyi sözler vermek. Saygısızlık iyi davranmamak. İyi geçinmemek”

“Faydası vardır”

“Evet. Arkadaşlarımıza annemize babamıza karşı.”

Huriye’nin verdiği cevaplara göre saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Kardelen (7 Yaşında)

“Anneme saygılı davranmaktır.”

“Saygının faydası vardır”

“Saygılı olmak zorunda. Annemiz babamıza karşı.”

Kardelen'in çevresinden verdiği örneklerle saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir

Muhammet (7 Yaşında)

“Dedemiz su istediğinde su vermek. Su vermezsek saygısızlık yaparız”

“Saygısızlığın zararı var”

“Zorundadır büyüklerimize karşı saygılı olacağız.”

Muhammet saygı kavramını çevresindekilerden verdiği örnekle belirtmiştir. Saygısızlığın kötü bir şey olduğunu ifade eden Muhammet büyüklere saygılı olunması gerektiğini de belirtmektedir.

İsmail (8 Yaşında)

“Saygılı olmak büyüklerle dalga geçmemektir. Onlarla dalga geçerse saygısızlık yaparız.”

“Zararı vardır”

“Zorundadır. Bizden büyüklerimize saygılı olmamız gerekir.”

İsmail saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Ayşe (7 Yaşında)

“Saygılı olmak bizim yapmamız gereken bir şeydir”

“Faydalıdır”

“Dedemize babamıza büyüklerimize”

Ayşe saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Ayşenur (7 Yaşında)

“İyi çocuklar saygılıdır”

“Faydası vardır”

“Evet, öğretmenimize anne ve babamıza”

Ayşenur’un iyi kişilerin saygılı olduğunu belirtmesi saygı kavramını algıladığını göstermektedir.

Emine (8 Yaşında)

“Biz küçüklerimizi sevmeli büyüklerimize saygılı davranmalıyız”

“Faydası vardır”

“Evet, büyüklerimize”

Emine’nin saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Rabia (7 Yaşında)

“Her insan saygılı olmalıdır”

“Evet faydası vardır”

“Evet saygılı olmalıdır, kendisinden büyüklere karşı”

Rabia her insanın saygılı olması gerektiğini belirtmekle birlikte, saygılı olmanın faydalı olduğunu da ifade etmiştir.

Sudenaz (7 Yaşında)

“Ben çok saygılıyım. Büyüklerime otobüste yer veririm”

“Evet”

“Evet, büyüklerime”

Sudenaz’ın saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Nazlıcan (8 Yaşında)

“Annem benden bir şey istediğinde onu yaparım.”

“Evet vardır”

“Anneme babama ve öğretmenime”

Nazlıcan’ın verdiği cevaplara göre saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Fatıma (7 Yaşında)

“Babam abime saygısız çocuk ne olacak diye kızar”

“Saygısızlığın zararı vardır”

“Büyüklerimize karşı saygılı olmalıyız”

Fatıma çevresindeki örneklere dayanarak saygı kavramını algıladığını göstermekle birlikte saygısızlığın kötü ve zararlı bir şey olduğunu da ifade etmesi dikkate değerdir.

Bilal (7 Yaşında)

“Saygı bizim yapmamız gereken bir şeydir”

“Bilmiyorum”

“Evet”

Bilal’in saygı kavramını tam olarak algılayamadığı görülmektedir.

Emre Can (8 Yaşında)

“Saygı iyidir saygısızlık kötüdür”

“Evet faydalıdır”

“Hayır”

Emre Can saygının iyi bir şey olduğunun ve saygısızlığın kötü bir şey olduğunun farkındadır. Bu yorumları ile Emre Can’ın saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

Hasan Taha (7 Yaşında)

“Kardeşim bana saygı göstermiyor, ben de ona kızıyorum”

“Evet faydalıdır”

“Evet büyüklerimize”

Hasan Taha’nın yakın çevresinden örneklerle saygı kavramını algıladığı görülmektedir.

Muhammet Eren (8 Yaşında)

“Saygılı olmak bizim için güzeldir”

“Evet faydalıdır”

“Büyüklerimize karşı saygılı olmalıyız”

Muhammet Eren saygı kavramının güzel bir şey olduğunu ve faydası olduğunu belirterek kavramı algıladığını göstermektedir.

Seyit Ali (8 Yaşında)

“Saygılı olmalıyız annemizi kızdırmamalıyız”

“Evet, saygısızlık yapınca annem kızar”

“Anneme ve babama”

Seyit Ali'nin saygı kavramını kısmî olarak algıladığı görülmektedir.

İbrahim Efe (8 Yaşında)

“Öğretmenimiz diğer öğretmenlerimize de saygılı davranın diyor, onlar da öğretmenmiş”

“Evet vardır”

“Öğretmenlerimize ve büyüklerimize”

İbrahim Efe'nin okulda öğretmenlerinden duydukları ile saygı kavramını kısmen algıladığı görülmektedir.

Yukarıda saygı kavramı ile ilgili sorular 1. sınıfa giden öğrencilere sorulmuş ve cevaplar herhangi bir değişiklik yapılmadan yazılmıştır. Öğrencilerin geneli saygılı olmanın iyi, saygısız olmanın kötü bir davranış olduğunu bilmektedir. İfade yeteneklerine göre bazı öğrenciler bu kavramları yaşadıkları örneklerle açıklamışlardır. Öğrencilerin geneli saygılı olmanın fayda sağlayacağını ifade etmişlerdir. Öğrenciler saygı duydukları kişileri anne, baba, kardeşler ve öğretmenler olarak belirtmişlerdir. Öğrencilerin geneli saygılı olmak gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda saygı kavramının 1. sınıf öğrencileri tarafından genel olarak algılandığı görülmektedir.

Öğrencilerin cevaplarında saygının genel olarak büyüklere duyulması gereken bir hareket olduğu değerlendirilmiştir. Bu cevaplarda ailelerin genellikle saygının büyüklerle ilgili bir tavır olduğu konusunda nasihatlerde bulunması etkili olsa gerek. Bu cevaplardan çıkan sonuca göre anne ve babanın aile bireylerinin her birinin saygıyı hakeden fertler olduğu konusunda biraz daha fazla üzerinde durması gerekiyor.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dini kavramlarla ilgili araştırma sonucu olarak 1. sınıf öğrencilerin genel olarak verilen kavramları doğru algıladığı görülmektedir. Görüşmelerimiz sonucu öğrencilerin birbirinden farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Buna göre aynı öğrenim seviyesindeki öğrencilerin arasında algı seviyesinde farklılıklar olabileceği belirtilebilir. Bu durum genel olarak aile kurumuna bağlanmaktadır. Ailenin eğitim seviyesi ve iletişim yeteneği tamamen çocuğun algı dünyasına etki etmektedir. Maddi durum ve akabinde sağlanabilecek imkânlar da çocuğun algı seviyesini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Aynı şekilde çocuğun çevresindeki arkadaşları, eğitim aldığı öğretmenler de direkt olarak çocuğu etkileyen durumlardır.

Bir özeleştiri olarak belirtmek gerekirse incelememiz ve sorulan sorulara aldığımız cevapların değerlendirilmesinde melek ve iyilik gibi konularda sorulan soruların daha ayrıntılı sorulabileceğini fark ettik. Soruların daha ayrıntılı olması alacağımız cevapların daha ayrıntılı olmasını sağlayabilirdi.

Bulgular sonucu çocukların hayal dünyalarının ne kadar geniş olduğu göze çarpmaktadır. Allah, melek ve cennet kavramları diğer kavramlara göre daha soyut kavramlar oldukları için öğrencilerin hayal dünyalarında bu kavramlara bazı şekiller atfettikleri görülmektedir. Büyük çoğunluk soyut kavramları kendi hayal gücü ve öğrendikleri çerçevesinde somutlaştırmaktadır. Fakat bazı öğrenciler görmedikleri bir kavramı herhangi gördükleri bir şeye benzetmemektedirler. Bazı öğrencilerin da öğrendikleri bilgileri somutlaştırdıkları halde kavramın temel yapısını algılayabildikleri görülmektedir. Günümüz koşullarında televizyon, internet ve benzeri etkileşimlere maruz kalan öğrencilerin bilinç dünyalarının icat edilen hayal ürünleriyle nasıl tahrip edildiği düşünülecek olursa öğrencilerin hayal dünyasının aslında ne kadar geniş olduğu görülmektedir. Bu ihtiyacın doğru şekilde doğru kaynaklarla karşılanması ve öğrencilerin hayal güçlerinin daha da genişletilmesi gerektiği önerisini sunmak mümkündür.

Araştırmadan edinilen bulgularda öğrencilerin en çok akıllarında kalanın yakın çevrelerindeki kişilerin anlattıkları olduğu görülmektedir. Dini ve ahlaki eğitim alan çocukların bu durumdan memnun oldukları da görüşmelerde gözlemlenen bulgular arasındadır. Çocuklar dini, ahlaki, soyut kavramların kendilerine anlatılmasından rahatsızlık duymamakla birlikte bu kavramları algılamakta zorluk çekmediklerini beyan etmişlerdir. Aynı zamanda çocuğun çevresinde inançlarını konuşarak paylaşabilen, ibadetlerini yerine getiren, ahlaki değerleri yaşayan kişilerin bulunması çocukların algısını olumlu yönde etkilemektedir. Diğer taraftan adalet gibi bazı kavramların ise öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından algılanamadığı görülmüştür. Bu durumda benzer kavramlarla ilgili hem ailelerin hem de öğretmenlerin üzerine düşeni yapması önerilebilir.

Araştırmanın dini hassasiyetlere sahip bireylerin bulunduğu bir ilde yapılması sebebi ile çocukların hepsi sorulan kavramlar hakkında genel olarak bilgi sahibidir. Kavram tanımlamakta zorluk çekilse bile çocukların hepsi kavramları çevrelerinden duymuş ve yaşayarak öğrenmiştir. Ek sorular çocuklara yöneltilerek edindikleri bilgilerin kaynakları öğrenilmiştir. Bu kaynaklar aile, öğretmen ve arkadaşlardır. Birincil kaynak ise genel olarak anne, baba ve öğretmendir. Evde ve okulda dini vecibeleri yerine getirmeye çalışan, ahlaki değerlere sahip bireyler çocukla doğru bir iletişim içinde ise çocuğa bunun yansımalarının olumlu olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlara dayalı olarak dini ve ahlaki kavramların öğrencilere sevdirilerek anlatılması gerekmektedir. Bazı kavramların (örneğin; cehennem, şeytan, kıyamet) 1. sınıf öğrencilerine dikkatli ve itinalı bir dil ile anlatılması uygun olacaktır. Aynı şekilde Allah'tan korkutmak, öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'e dokunmasına veya camiye girmesine izin vermemek gibi davranışlar bu dönemdeki öğrencileri dinden soğutmaktan başka hiçbir işe yaramayacaktır.

Okullardaki din kültürü öğretmenlerinin derslerde kullandıkları dini kavramları din dili çalışmalarlarıyla zenginleştirmeleri gerekir. Böylelikle öğrencilerin algı ve anlama melekeleri geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz S. Sena (2013). *Yeni Ürün Geliştirme Takımlarında Duygusal Zekânın Bireysel Adaptasyon Performansına Etkisi*, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Akbaş Ayla (2006). *Duygusal Gelişim, Gelişim ve Öğrenme*, Ed: Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman, İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Akıncı Semiha (2013). *Kavram ve Terim*, Ed: Semiha Akıncı, Klasik Mantık, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını
- Aksoy Naciye ve DüNDAR Hakan (2010), *Kavram Analizi Stratejisinin Öğrencilerin Kavram Öğrenme Başarısı ve Hayat Bilgisi Dersine İlişkin Tutumlarına Etkisi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:21
- Akyürek Süleyman (2003). *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi: Doğruluk Kavramı Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Akyürek Süleyman (2004). *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, İstanbul: Dem Yayınları
- Apaydın Halil (2002). *Psikolojiye Giriş Ders Notları*, Kahramanmaraş
- Arı Ramazan, Üre Ömer, Yılmaz Hasan (1998). *Gelişim ve Öğrenme*, Konya: Mikro Yayınları..
- Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara 1983, s.1.
- Aydın Betül (2005). *Gelişimin Doğası*, Ed: Binnur Yeşilyaprak, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Ankara: Pegem A Yayınları
- Ay, Mehmet Emin, “Çocuk ve Din Eğitimi”, Yeni Dünya Dergisi, Y.1, S.2, Kasım 1993

- Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, Timaş Yay., ist. 1995
- Aytaç Serpil (2002). *İnsanı Anlama Çabası* (Psikolojiye Giriş), Bursa: Ezgi Kitabevi
- Bacanlı Hasan (2004). *Gelişim Öğrenme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Bahadır, Abdülkerim (2005). "Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Önerileri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20.
- Başal, H. Asude (2004). *Gelişim ve Psikoloji*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Bayhan Pınar ve Artan İsmihan (2005), *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Baymur Feriha (2004). *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Bayraktar Fatih (2009). *Bilişsel Gelişim Çalışmalarında Çevresel/Kültürel Vurgular*, KKTC Milli Eğitim Dergisi, c.3.
- Beydoğan H. Ömer (1998). *Çocuklarda Kavram Öğrenme ve Kavram Öğretme*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayını
- Budak Selçuk (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim-Sanat Yayınları
- Cüceloğlu Doğan (2010), *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Çamdibi, Hasan Mahmut(1999). "Aile içi ilişkiler ve Aile Rehberliği", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İst., sayı:6
- Çimen Serap.(2000). *Ankara'da Üniversite Anaokullarına Devam Eden Beş-Altı Yaş Çocuklarının Psiko-Sosyal Gelişimlerinin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Çüçen A. Kadir (2009). *Klasik Mantık*, Bursa: Asa Kitabevi
- Demir Ömer (2013). *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Dereboy İbrahim Ferhan. (1993). *Kimlik Bocalaması, Anlamak, Tanımak, Ele Almak*, Özmert Ofset, Malatya.

- Dereboy İbrahim Ferhan ve Dereboy Çiğdem (1997). *Batılılaşma ve Kimlik Direnci, Psikososyal Bir Yaklaşım*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Dilek-Eren, Canan (2011). *Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenmenin Eleştirel Düşünme Eğilimine, Kavram Öğrenmeye ve Bilimsel Yaratıcı Düşünme Becerisine Etkisi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Dodurgalı, Abdurrahman (1999). *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul.
- Dündar Hakan (2007). *Kavram Analizi Stratejisinin Öğrencilerin Kavram Öğrenme Başarısı Ve Hayat Bilgisi Dersine İlişkin Tutumlarına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Erden Şule (2008). *Duygusal Gelişim*, Ed: Engin Deniz, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Ankara: Maya Akademi
- Ersanlı Kurtman (2005). *Öğrenmede Davranışsal Yaklaşımlar*, Ed: Binnur Yeşilyaprak, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Ankara: Pegem A Yayınları
- Fırat, Erdoğan (1989). *Eğitim Psikolojisi*, Tin Yayınları, İzmir.
- Fidan, Nurettin (1996). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Alkım Yayınevi
- Goleman Daniel (2002). *Duygusal Zekâ: Neden IQ'dan Daha Önemlidir*, Çev: B.Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları
- Gövsa İbrahim (1998). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Hayat Kitabevi
- Gündoğdu M. Hakan (2006). *Bilişsel Gelişim, Gelişim ve Öğrenme*, Ed: Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman, İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Gürses, İbrahim, Kılavuz, M. Akif (2016). *Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 25, Sayı:1
- Hökelekli, Hayati(2010). *Din Psikolojisine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul.

- Hökelekli, Hayati (2011). *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kalafat Sezai (2006). *Psikoloji ve Gelişim Psikolojisi*, Ed: Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman, Gelişim ve Öğrenme, İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Kaptan, Fitnat (1998). *Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:14, ss.95-99
- Kardeş, Semra (1991). *Gençliğin Spor Ayakkabı Satın Almasında Tercihlerinin Belirlenmesi*, Pazarlama Dünyası Dergisi, Yıl 5, Sayı 26, Mart /Nisan
- Kartal Hülya (2005). *Erken Çocukluk Eğitim Programlarından Anne-Çocuk Eğitim Programı'nın 6 Yas Grubundaki Çocukların Bilişsel Gelişimlerine Etkisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Kaygusuz Çağla (2011), *İlköğretim Beşinci Sınıf Matematik Dersi Programında Yer Alan "Çember Alt Öğrenme" Alanına Ait Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Kerkez, Fatma İlker. (2013). *Türkiye'de çocuklarda motor gelişimin değerlendirilmesinde TGMD-2 uygulamalarına bir bakış*. Spor Bilimleri Dergisi, 24(3)
- Kızıl Zeynep (2012). *Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Duyusal Zekâlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Kol Suat (2011), *Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi*, Sakarya Üniversitesi Dergisi, Mayıs 2011
- Korukçu Adem (2007). *Kavram Haritalarının Din Öğretiminde Kullanımı (İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi 7. Sınıf 1. Ünite Kur'an-ı Kerim'i Tanıyalım Ünitesi Örneğinde Bir Uygulama Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi

- Köksal Mustafa Serdar (2006). *Kavram Öğretimi ve Çoklu Zekâ Teorisi*, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:14, No:2
- Küçükkaragöz Hadiye (2005). *Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi*, Ed: Binnur Yeşilyaprak, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Ankara: Pegem A Yayınları
- MEB (2014). *Ortaöğretim: Mantık Ders Kitabı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Morgan Cliffort (2009). *Psikolojiye Giriş*, Der: Sirel Karakaş ve Rüzkan Eski, Konya: Eğitim Kitabevi
- Öcal, Mustafa (1993), *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara.
- Öcal, Mustafa (2004). “*Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 13, Sayı: 2.
- Ömeroğlu Esra ve Kandır Adalet (2007). *Bilişsel Gelişim*, Ankara: Morpa Kültür Yayınları
- Öner Necati (1986). *Klasik Mantık*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını
- Özlem Doğan (2004). *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Peker, Hüseyin (1993). *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun.
- Piaget, Jean (2000). *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Selçuk, Mualla (2015). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, Ankara.
- Selçuk Ziya (1997). *Eğitim Psikolojisi (Gelişim -Öğrenme)*, Ankara: Pegem Yayıncılık
- Senemoğlu Nuray (2013). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Yargı Yayınevi

- Sarı Eren (2006), *Kişilik Gelişimi*, (Edit. Kurtman Ersanlı ve Ersin Uzman), Gelişim ve Öğrenme, İstanbul: Lisans Yayınevi.
- Sökezoğlu, Duygu. (2010). *Ritim, Hareket ve Şarkı Öğretimi Temelli Müzik Eğitiminin 7 - 11 Yaş Grubu Çocuk Yuvası Öğrencilerinin Sosyal Gelişimleri Üzerine Etkisi (Afyonkarahisar İli Örneği)*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Şentürk, Habil (1997). *Din Psikolojisi*, Esra Yayınları, Konya.
- TDK (2015). *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, <http://tdk.gov.tr> Erişim Tarihi: 15.04.2015
- Tepeli Kezban (2008). *Motor (Hareket) Gelişimi*, Ed: Engin Deniz, Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Ankara: Maya Akademi
- Topbaş, S. Seyhun (2005). *Dil ve Kavram Gelişimi*, Ankara: Kök Yayıncılık
- Topçu, Nurettin (1959). *Psikoloji*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul.
- Tuğrul, Ceylan (1999). *Duygusal Zeka*, Klinik Psikiyatri, Sayı:1,
- Tümkiye Songül (2008). *Dil Gelişimi*, Ed: Engin Deniz, Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Ankara: Maya Akademi
- Ülgen Gülten (2001). *Kavram Geliştirme*, Pegem Yayınevi, Ankara
- Vergote, Antoine. (1978). “Çocukta Din”, (Çev. Erdoğan Fırat), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 22, Ankara.
- Vural Sezgin ve Çelik Semiha (2008). *Örneklerle Kavram Öğretimi*, Ankara: Kök Yayıncılık
- www.sirinkaradeniz.com/dersler/kuram.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2015
- Yapıcı Şenay, Yapıcı Mehmet (2005). *Çocukta Sosyal Gelişim*, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Haziran c.5,sayı 2.
- Yavuzer Haluk (2005). *Bedensel Zihinsel ve Toplumsal Gelişimiyle Çocuğunuzun İlk 6 Yılı*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Yavuz, Kerim (1987). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yay., Ankara.

Yılmaz Elif (2012). *60-72 Aylık Çocukların Duyguları Anlama Becerilerinin Sosyal Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Zorlu Hüseyin (2004). *Keşif Yoluyla Öğrenme Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

